

Ш. Н. Укр. 6
1929

ВІТАЛІЙ ПЕТЛЮВАНІЙ

ТА ЦЕ Ж
ВЕСНА!

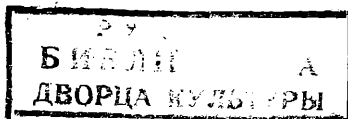
ВІТАЛІЙ ПЕТЛЮВАНІЙ

ТАЩЕЖ ВЕСНА!

РОМАН

Книга друга

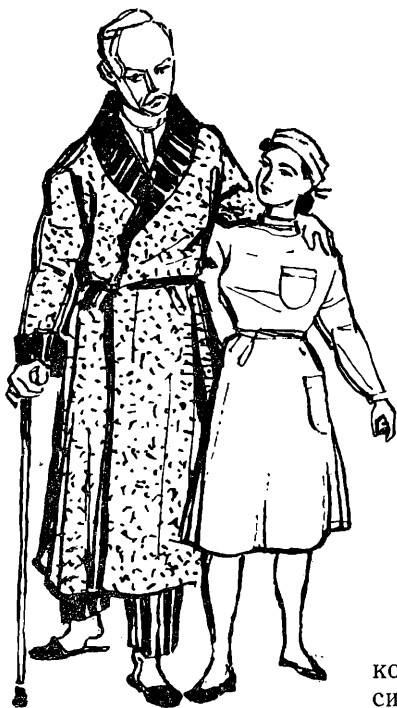
ас 8463211
07

ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»
Київ — 1965

«Зі сторінок роману дихає на вас живе життя: складне і часом трудне, але завжди чарівливо привабливе» — такими словами відгукнулася преса на вихід у світ першої книги трилогії «Та це ж весна!».

В центрі другої книги так само складні взаємини між Ананієм Сербінін, Таїною Коновко та Галиною Чудновською. Герої твору — хлібороби і тваринники, сільська інтелігенція, механізатори, районні працівники. Кращі з них — це люди бойового партійного гарту, пристрасні й благородні. Вони ведуть боротьбу не тільки за хліб, за добробут в українському селі, а й за нову людину, за справжню дружбу й кохання та міцну сім'ю.

Розділ перший

Як тільки скінчився ранковий лікарський обхід, Василь Порфірович накинув на плечі синій байковий халат, озброївся палицею й пустився в мандри. Перші кроки, як завжди, були найважчими. Ноги підгиналися, тремтіли, підлога здавалася колихкою. У палаті йому добре служила палиця з гострим кінцем, а ось у коридорі вона осковзувалася на кахлях, і це завдавало нових утруднень. Та дарма. Що там того коридора: десяток кроків, і він буде у дворі. На твердій землі. До неї, матінки, ноги самі прилипають. Аж у яблуневім саду, що розкинувся довкола лікарні, зустріне він сьогодні дочку. Нехай Тая не думає, справді, що батько зовсім немічний.

Василь Порфірович лічив дні, тижні, місяці. Лікарям він і раніше не дуже вірив, а тепер і зовсім переконався: нічого вони не знають. Якби знали, не обіцяли б йому швидкого одужання. Казали ж: «У травні підеш додому». У травні... А нині вже перші яблука поспіли, білий налив. І щоночі теплий степовий вітер наповнює палату медовими пахощами дозріваючих хлібів.

Василь Порфірович дістав з кишені яблуко і, спившись в сутінках коридора, відкусив його. Щелепи защеміли, тупий біль пішов у голову, розлився по всьому тілу. Медсестра Вірочка, яка вийшла з сусідньої палати, бачила, певно, як він поточився, й одразу ж кинулася на поміч. Худенька, проворна, вона вчасно опинилася у нього під рукою.

— Хворий, ви порушуєте наказ лікаря. Вам не дозволено виходити самому. Чому ви не покликали мене? — строго вичитувала йому медсестра, стурбовано кліпаючи золотистими віями.

Опинившись у дворі під яблунями, Коновко відпустив Вірочку і огледівся. Тут і там на лавицях і просто на траві сиділи хворі. Майже самі жінки. Сиділи по двоє, по троє і щось тихо гомоніли. Його супроводжували байдужими поглядами, ні до нього не віталися, ні він. Годилося б, звичайно, Василю Порфіровичу сказати людям «доброго ранку», але якось не звик робити це перший. Навіть в сусідніх, не «його» селах, через які їздив стернівський керівник, дядьківські шапки, картузи, брилі при його появі ніби самі собою шанобливо злітали з голів. І тільки тепер хворим Коновком ніхто не цікавився. Навіть вже й після того, як у Коновка побував секретар райкому Петро Петрович Навроцький, нічого не змінилося.

Метрів за п'ятдесят від головного корпусу між яблунями лежить стара колода, на ній раніше Василь Порфірович відпочивав, розмовляючи з Таєю. Туди він прямував і нині.

Відкинувши палицею гнилицю, Коновко зробив ще один крок, потім ще один. Мерехтлива намітка, виткана з тіней і сонячного павутиння, впала на його обличчя. Зробилося лоскітно, тепло. Тут вже не ліками пахло, а яблуками, пахло його садибою, де зараз, він знав, теж наливаються солодким соком пепен шафранний і кальвіль сніжний, саджанці яких привезені з Умані та з-під Білої Церкви від старого чародія з чудернацьким прізвищем Магомет. Ось зараз він побачить колоду. Але що це? Якись дві жінки всілися там, на його колоді. Сокочуть собі, мов ті сороки, приправляючи розмову соняхами. В однієї на губах лушпиння, а вона, знай, гризе та й гризе, забуваючи за розмовою й втертися.

Василь Порфірович наспулено дивився на непроханих гостей. Може, здогадаються та й підуть? Де там! І не обернулися на його кахикання. Він пошкріб п'ятірнею низько острижену голову й сплюнув сердито в кущі.

Далі стежка завертає до криниці з похилим дашком, зовсім ветхої, забутої. Давно не беруть з неї воду. Навколо кущі, трава по самі коліна, ніким не притолочена. Як підступив ближче, шлях йому перепинила неглибока канава. Потягло старим болотом. Під ногами зашертотіли якісь живі створіння, чий спокій він, Коновко, насмівився порушити. Може, ящірки? «Чвах, чвах»,— чвахтикав він уперто палицею на всі боки так, ніби намацував собі твердь у баговинні, через яке йому конче треба переступити.

За цією роботою й застала батька Таїна. Випурхнула звідкись збоку, і від її квітчастої сукні, від голих смагливих рук і плечей війнуло на нього міцними пахощами чебрецю й польової ромашки.

— Ось де ти! Ну, фізкульт-привіт, тату,— жартівливо привіталася вона.— У тебе, бачу, фініш... на сьогодні? — поцілувала його в неголену щоку, потім, поклавши кошик на землю біля татових ніг, легко переступила канаву і зникла в гущавині. Скоро загукала звідти:

— Тату, ось де чудово! Хвилиночку, я допоможу тобі.

Але йому було не так просто перейти канаву, як здавалося Таїні. Батько робив зовсім маленькі кроки, до того ж, він вже стомився. Чоло його рясно зрослося, а ноги почали дубіти, наливатися важким свинцем. Даремно Таїна силкувалася допомогти йому, даремно Василь Порфірович перекладав палицю то в ліву, то в праву руку. Сантиметрів на сорок завширшки, канава, яку й дитина перестрибне, виявилася для Таїного батька непереборною перешкодою. Що то хвороба!

Зрештою, побачивши, яких зусиль він докладає, Таїна відрадила йому іти далі. Вони повернули назад.

Василь Порфірович палицею змітав лушпиння з колони, ні трішки не приховуючи свого незадоволення. Чужі жінки принишкли, почали сором'язливо отріпуватися, немов кури після дощу. Одна з них, зовсім молоденька, поглядала розгублено то на незнайомого чоловіка, то на Таїну.

З хвилину панувало неприємне мовчання, Василь Порфірович сів, а жінки підвелися. Здається, вони все

зрозуміли. Почали згрібати сміття докупи, визбирувати лушпиння в травичці, притоптуючи його.

— Ой і некультурні ж ми, Ксеню! — молода прикрила білими тремтливими руками палаючі щоки. — Я потім прибору, ви вже пробачте нам, будь ласка, — просилася у Коновка.

Василь Порфірович дивився не на неї, а кудись убік. Тільки тоді, коли жінки нарешті пішли, він випростав ноги і, розтираючи рукою коліно, іронічно зауважив:

— Буцімто і школи кінчають, і на лекції ходять. А темні як ніч... Пам'ятаю, ми ланкових на зліт в область повезли. Так вони із собою мішок насіння гарбузового прихопили. Тьху!

— Не лайся, тату... Горожани морозиво їдять, а в нас насіння, — що з того. Я й сама люблю, і тітка Глафіра...

— Це її Стернівка зіпсувала, нашу Глафіру. А раніше... вийде було Глафіра... Чорний капелюшок, білі рукавички, віяло... Справжня тобі дама... А я... Та хіба я посмів би в Корчині забрюханам на вулиці з'явитися? Все на мені блищало! А ти, маленька, біжиш поруч. У кучерях бант, черевички червоні. «Чия донька так одягнута?» — «А чия ж — начміла Василя Порфіровича Коновка».

— Та й ви ж з мамою до війни в Стернівці жили, і тітка Глафіра. Як мене на світі не було. Тоді теж тітка не виходила на вулицю без віяла? — Таїна лукаво дивилася на батька.

— То інші часи були... Але твоя тітка завжди в місті жила. З молодих років. Заради нас довелося їй з містом попрощатися. Це як твоя мати померла. Коли б не така серйозна причина, жила б у Вінниці і зараз... Окрему кімнату вже мала. Усе під боком. Крамниці, кіно. На роботу в білих туфлях ходила. Нічого не скажеш — пожила в своє удовольствіє. А тепер, звичайно, і вона... насіння лузає. Ні, не хочеться мені, дочко, в Стернівці старість зустрічати. І тобі нічого путнього Стернівка не дасть. — Василь Порфірович почував волохату потилицю. — Переплутала проклята хвороба всі мої плани, не знаю, що й робити. А на пенсію буцімто рано. Та й що воно за пенсія? Ну, нарахують скількись там трудовнів. А хто знає, чи зуміють так хазяйнувати, щоб на ті трудовні і гроші були, і хліб. Досвідчених людей спихають геть, а молодим гульня в голові, а не колгоспні справи.

Новий бригадир, пише Гевел, і дома не ночує... Бачила, на якому місці по молоку та м'ясу наша Стернівка? Ми Шляхову взялися наздоганяти, а тепер на дев'яте сповзли. І люди без авансу сидять... В стернівській бригаді Нагірняк придобився, дав трохи, а богодарівцям ні шеляга. Дохазяйнувалися герої!

Таїна бачила: йому й боліло, що в касі колгоспній ні шеляга, але одночасно це ніби й тішило його. Він мріяв, мабуть, про те, що от-от прийдуть стернівчани і в ноги поклоняться: «Одужуйте скоріше, бо діла немає без вас!»

Але лікарі сказали їй те, чого не хотіли поки що відкривати татові: працювати він більше не зможе. Тато — інвалід, йому треба довго лікуватися. Ускладнення, викликані гострою формою діабету, негативно вплинули на серце, порушили центральну нервову систему. Ліжко і абсолютний спокій — ось що татові тепер найбільше потрібно. Та ще, може, милиці...

Ні, в Стернівці їм більше не бути. Так усе само склалося. Само... Батькові Таїна глибоко співчувала, а себе жаліла. Адже й над нею доля жорстоко посміялася.

У кожного своє горе, свої печалі. І ось вони сидять — батько й дочка, і кожен думає свою думу.

Василь Порфірович нагледів куш кропиви, видовбує його з корінням палицею, аж сопе: охляв у лікарні. Але нічого... Ще він доведе: рано списувати таких у відставку (і видумали ж словечко!).

Відставка — явище неприємне. Вона говорить людині про старість, про те, що в її працездатність вже не вірять. А донедавна ж Коновка ніхто не поприкав. Ні в райкомі, ні в райвиконкомі. Ніхто не нагадував йому про роки, і все ніби було гаразд до останнього дня, поки він не захворів. Зліг — і маєш. Все пішло шкереберть. Скинули Гевела, нема бригадної агрономші Варвари Шалигон. Гевел пішов рядовим, попросився підручним до свого брата на комбайн. А Шалигон очолила ланку нібито «за власним бажанням». І кому, цікаво, бригаду довірили? Сопливному студенту! Тайкома від Коновка все зробили... Ні Середа йому ні слова, ні Петро Петрович Навроцький. Тільки Олексій Гевел нічого від Коновка не приховує, тільки Гевел вірним залишився...

Ось так, виходить, і буває: в очі — свої, а поза очі — чужі. Петро Петрович і в лікарню приїхав. А про віщо розмову повів? Про Китай, про Асуанську греблю, яку

будують в Єгипті радянські спеціалісти, і так хитро втягнув у дискусію Василя Порфіровича, що той і не зогледівся, як минула ціла година і візит секретаря райкому закінчився. Навмисне, певно, уникав Петро Петрович усього того, що нагадувало б Василю Порфіровичу про стернівські справи. Вже наприкінці пообіцяв тільки частіше там бувати, допомагати Нагірнякові, який тимчасово виконує обов'язки голови.

Хоч би Таїна не крилася, а то й вона, як заговорить батько про Стернівку, чомусь примовкає.

...Таїна вместилася на траві біля татових ніг. Підставила личко сонцю.

«А на губах фарба, в Глафіру пішла»,— дивився Коновко на доньку. Він згадував сестру Глафіру молоденькою слухачкою курсів Червоного хреста у Вінниці. Дивувався тоді, бачачи її підмальовані губи.

«Бач, підмальовується, не стидається мене»,— дорікнув він у думці Таїну і спохмурнів.

— А коси що, ніколи заплести? — запитав Василь Порфірович, порушивши мовчання.

— Та тітка Глафіра... Вона все підганяла мене. Однеси, каже, гречаників татові, щоб тепленьких покуштував... Ой, я ж про них і забула,— кинулася мерщій Таїна до кошика.— І гречаники, і сметана свіженькі. Ти таких давно не їв. Будеш їсти, поки теплі?

— Ні. Нехай пізніше. Нема апетиту,— відмахнувся батько.— Сусіди мої в обід ложки облизують, а мою порцію яку принесуть, таку й забирають.

Але Таїна таки дістала і мисочку з гречаниками і сметану. Простелила на колоді серветку. Виявилось, що, крім гречаників, Глафіра передала ще пару смажених карасів, молоденького часнику, шматочок сальця.

— Їж, тату.

— Ти мов Хома невірний. Кажу, немає апетиту.

— Я зсередини ось цей дістала. Йй-бо, ще тепленький. Вмочай в сметану, тату. Ну їж, заради мене...

Тая вмiла підлещуватися.

— Ну й причепа!

Таки взяв у неї пахучого гречаника. Спершу кусав його маленькими шматочками, наче боявся обпектися чи вдавитися. Але гречаники він любив. І Глафіра добре їх готувала, і Вихристючка. У Вихристючки завжди була в запасі гречана мука. І не тільки мука, а й шинка, та-

раня, квашені кавуни. Гевел постачав. Вже на що краби... Забажалося якось Василю Порфіровичу крабами закусити, «як у Києві», а Гевел моргнув Вихристючці — і краби на столі. Ні, ніякі студенти, ніякі Сербіни не замінять колгоспові Гевела, ще нехай спершу підперезуватися навчаться! Видужає він і на своє поверне. Як уже райкомові дуже захотілося того хлопчика богодарівцям накинути, то спершу нехай походить він у бригадних агрономах, а там буде видно...

Його припухлі губи лисніли від жиру. Таїна дивилася на тата і широко раділа. Вона подумала, що саме тепер, коли він не сердитий, можна нарешті сказати йому і про листа, одержаного від Казика Вислянського з Києва, адресованого, до речі, не їй, а татові. Можна, обережно, звичайно, висловити й свою думку. Як не Київ, то Корчин, але ні в якому разі не Стернівка... Ні в якому разі!

Лист Казика Вислянського, який Таїна носила при собі і ніяк не наважувалася показати батькові, підказував, що їй робити. Вона дочекається, поки батька випишуть з лікарні, а тоді поїде в Київ. Зробить ще одну спробу вступити до інституту. І не обов'язково сільськогосподарського на цей раз. А може, зовсім навпаки, до якогось технічного вузу. Сказали ж їй, коли вчилася на курсах шоферів при МТС, що у неї здібності до техніки. Казик обіцяє підтримку свого родича-академіка. Чого ж іще треба! Щоправда, Казик робить недвозначні натяки. Але то дурниці. З Казиком у неї нічого інтимного бути не може. Про це йому сказано. Його настирливість тільки смішить Таїну. І все ж, якщо батько відпустить, Таїна поїде в Київ. І скористається послугами свого земляка Казика, нічого йому не обіцяючи.

Тому і лащиться до батька Таїна, що хоче по-хорошому відпроситися у нього. Час документи переслати Казикові, адже скоро екзамени. Нехай домовляється.

Сонечко все сильніше пригріває, і тому, мабуть, листя молодого горіха, що росте неподалік, сповнює садок гіркуватим ароматом. Тихо. Сонно. Чути, як глухо вдарилося об землю падалиця. Дитячий веселий вереск ввірвався з вулиці і загубився десь у гущавині.

— Тобі, мабуть, не дуже зручно, тату? Може, принести стілець?

— Не вигадуй. І так посидимо. А там і в палату...—

Він скривився, згадавши, певно, безконечні лікувальні процедури і особливо уколи.— Увесь я, Таїчко, у синцях, увесь голками поштриканий. Живого місця на мені немає. А чи допоможе?

— Ще й сумніваєшся? Обов'язково допоможе. Ти й зараз герой, тату. Лежав нерухомий, а ось, бач, ходиш. Ще трохи — і тебе відпусткатимуть зі мною... Гайнемо кудись «Волгою».

Василь Порфірович поворушив ногами, ніби хотів переконатися, що вони не відмовляться послужити йому, як справді треба буде «гайнути».

— В Стернівку б підскочити, — вихопилося у нього. — Пишуть мені, що там дехто чекає моєї смерті. Я б їм показав, як по живому Коновкові панахиду правити!

«Гевел... Це Гевел всякі дурниці пише, — обурилася Таїна. — Ну що він за людина, той Гевел! Батькові спокій потрібний, душевна рівновага, а Гевел ніби навмисне йому рани ятрить».

Якби певність, що вона не зустрінеться з деякими своїми «друзями», сьогодні б поїхала в Стернівку і вилаяла Гевела. Що це він, справді, надумав собі? Ні совісті в нього, ні серця.

Але Стернівка лякала Таїну. Там жив Сербін, якого вона ненавиділа і не хотіла бачити. Чи не парадокс! В тій самій кімнаті, де вони були колись удвох з ним, Чудновська, ридючи, висповідалася перед нею. На що вона розраховувала, вибравши своїм «духівником» саме Таїну?

Тієї ночі, випроводивши Галину Чудновську, Таїна написала Ананію свого першого й останнього листа. Ще й зараз бачила перед собою ті виведені тремтячою від образи й гніву рукою слова: «Якщо у Вас є хоч трохи чесності, не залишайте Г. Ч. А я вас бачити не хочу».

І не підписалася під листом. Він повинен забути її ім'я назавжди.

Розділ другий

Склавши рештки їжі у кошик, Таїна нагадала батькові: йому час іти. Справді, до процедури залишалось хвилин п'ятнадцять, хворому треба було вертатися в палату. І знову, як вчора, Таїна так і не насмілилася поговорити про Казиків лист. Знову відклала на завтра.

Остерігалася: батько образиться, якщо вона скаже про свій від'їзд.

Коли вони вже підійшли до головного корпусу, батько уважно подивився на високу худеньку жінку в білій блузочці, яка стояла самотньо під покрученою яблунею.

— Ніби наша Шалигонша,— здивовано сказав він.

Таїна теж впізнала жінку.

— Варваро Михайлівно,— гукнула Таїна.— Здрастуйте, Варваро Михайлівно.

Якось невпевнено поведилась колишня агрономша, чогось бентежилася, невесело з-під лоба позирала на них. Зовсім тихо відповіла на привітання. Відразу ж хотіла піти, але Коновко не дав.

— Стійте, стійте! Ви давно з дому?

Дуже не хотілося Варварі Шалигон затримуватися біля них, та Василь Порфірович і палицю виставив, перегородивши їй шлях.

«Оса», як прозвали агрономшу богодарівці, за ці місяці, що її не бачив Коновко, ще більше змарніла, висохла. Під тонкою блузочкою випиналися плечі, шкіра на обличчі лущилася.

Вдаючи ніби нічого не знає про зміни в богодарівській бригаді, Коновко зацікавився насамперед кукурудзою. До біса її насіяли по команді зверху. Не підведе «королева»?

— А я тепер на буряках, Василю Порфіровичу. Нема коли до кукурудзи придивлятися. Це вам Тиміш Кіндратович міг би розповісти про кукурудзу.

— Який Тиміш Кіндратович? Учитель? А він тут при чому? — не розумів Василь Порфірович.— Ви Синицю маєте на увазі?

— Синицю. В школі канікули, от Тиміш Кіндратович і виявив бажання попрацювати в полі. Хіба вам невідомо? Він тимчасово за бригадного агронома.

— Вперше чую,— щиро вихопилося у Коновка, бо Гевел писав йому, що Ананій Сербін усе прибрав до рук, він сам і швець, і жнець, і на дуду грець. А про Синицю ні слова. Та, мабуть, нічого було про нього й згадувати. Синиця майстер лекції читати, а в полі з нього користі, як з курки молока, а з верби петрушки.

Коновко розмахнув палицею.

— Тату, тобі ж на процедури,— нагадала йому Таїна.— Не хвилюйся.

— Не хвилюйся? Вони там просто подуріли, не інакше. А питають з мене. За все. Я голова, а не Нагірняк. З мене питають.— Його палиця тепер вгрузла в землю, і він одразу сердито висмикнув її, переставив на тверде місце.— А ви що ж? У вас же диплом, досвід. Ви агроном з вищою освітою. Чого мовчите?! Над вами знущаються, а ви... Ех, ви...

— Не кричіть на мене, Василю Порфіровичу,— обізвалася нарешті Варвара, і голос її прозвучав досить різкувато.— Ніхто наді мною не знущається... Тут не місце для цієї розмови, і ми однаково одне одного ні в чому не переконаємо...

— Сказано, баба! — махнув палицею Коновко.— Та мені якби ваш диплом, я б їх... в баранячий ріг зігнув, неуків. За які такі гріхи маєте ви розплачуватися перед ними?

— Є гріхи, є, Василю Порфіровичу,— Варвара Шалигон якось гірко всміхнулася.

Опираючись на Таїну, Коновко рушив. Тягнув палицю за собою, наче вона враз поважчала.

Таїна подивилася вслід агрономші. Але подумала не про неї, а чомусь про Галину Чудновську. Ось так, Таїна пригадує, і та пішла, низько опустивши плечі, пішла, ні разу не озирнувшись, хоч розійшлись вони мирно, без взаємних докорів, не як суперниці, а просто як ображені кимсь третім.

Залишившись одна, Таїна запитала себе: а до кого приходила, власне, Варвара Шалигон? Кого вона навідувала? Хтось з богодарівців або з стернівців лежав, певно, у лікарні, а вона, Таїна, нічого про це не знає. І батько не знає, інакше сказав би їй. Давно, дуже давно була Таїна востаннє у Стернівці, ще тоді, коли розраховувалася на роботі. Тітка Глафіра без неї їздила за хатніми речами і привезла деякі новини. Але про Ананія тітка й не згадувала — хіба могла вона подумати, що якийсь студентик цікавить племінницю?

І знову пішли згадки... В той день, ще не відаючи, як він скінчиться для неї, Таїна писала відповідь Ананію. Це мала бути відповідь на всі його запитання, на всі побоювання. Ні, ні, ніщо не лякало Таїну, якщо тільки Ананій любить її, справді любить. Писала, що скрізь їй буде добре з ним — і в Стернівці, і в Богодарівці, на-

віть на краю світу. Перечитувала рядок за рядком його листа і, шепочучи «милий мій», «хороший мій», тут же шукала у своєму серці найтепліші слова і сіяла їх, сіяла на чистому папері. Таких листів ще ніколи і нікому не писала Таїна Коновко, бо й почуттів таких, які викликало Ананієве освідчення, досі не знала... Написала його та й сама потім спалила... Згорів лист до тла, не судилося ні адресатові, ні комусь іншому читати його. Маленька купка попелу в грубці — ось і все, що залишалося по ньому. При одній думці, що Чудновська могла не приїхати і не розповісти всю правду, Таїна блідла і кусала собі губи. Адже лист був би вкинутий у скриньку...

Галина Чудновська, мабуть, не думала й не гадала, коли поспішала в Корчин, що прихід її врятує Таїну. Залишалося ж заклеїти конверт, і тільки. І святкував би Ананій ще одну перемогу, хоч і не таку, як над лікаркою, а все ж перемогу. Недарма кажуть: в тихому болоті чорти водяться. Ось тобі й тихий, чемний, сором'язливий... Жалюгідний спокусник, розбещений до краю легкими перемогами ще десь там, в Кам'янці-Подільському. Для нього любов — веселе полювання. І як тільки вона, Таїна, не розкусила його одразу, що він за птаха? А Галина? Довірилася дурна... Ні, жінки, справді, слабодухі створіння, якщо дають себе так ошукувати.

«Пішов він до Галини Чудновської, порозумівся з нею? Чи й досі ховається, уникає недавньої своєї симпатії? А як він сприйняв Таїного листа? Посміявся над ним та й розірвав чи»... Але далі Таїна гнала з голови все, що хоч в якійсь мірі могло пом'якшити її судження про Ананія Сербіна. Таїна і сама поки що не знала, чого хоче. Щоб Ананій одружився з Галиною?

Відтоді, як їй все стало відомо, минуло майже два місяці. Для Ананія було досить часу, щоб вирішити — або, або... Не може бути, щоб у селі ніхто нічого не помітив, бо й лікарка, і Ананій завжди в людей на очах. Коли б не батько, Тая обов'язково розворушила б Варвару Шалигон і таки випитала б дещо у неї.

«А чому б мені не повернутися у двір лікарні і не почекати агрономшу? Не ночуватиме ж вона у лікарні?»

Сонце підбивалося все вище, і тепер уже й під

морелями не стало тіні, а Варвара Шалигон не з'являлася... Таїні набридло чекати, вона спершу підійшла до брами, потім зазирнула у двір. Варвари ніде не було. Таїна вирішила пройтися яблуневою алеєю, може, агрономша десь там... Стежка роздвоїлася, і звідси вже було видно колоду. На колоді, ні поблизу — нікого. Таїна рушила в інший бік і скоро опинилася під стіною з вікнами, завішеними марлею. До неї долинув верескливий дитячий плач, почулися жіночі голоси. Ага, це родильне відділення, — здогадалася вона. І вже хотіла піти далі, коли за марлею сусіднього вікна виникла жіноча постать в халаті. Миті було досить для Таїни, щоб упізнати Варвару Шалигон.

Таїна завмерла від несподіванки, вона знала, що агрономша незаміжня. «Чого ж вона тут, у родильному відділенні?»

І чим більше співчувала Таїна лікарці Чудновській, тим скоріше їй хотілося побувати в Стернівці і там, на місці, дізнатися про все.

Збентежена, так і не поговоривши з Варварою, змушена була йти додому. Пискливі дитячі голоси, почуті тільки-но під вікном, ще довго вчувалися їй, переслідували і тривожили. І вже не про агрономшу думала Таїна, а про іншу жінку, яка, плачучи, признавалася, що стане матір'ю, не побоїться ні людського осуду, ні того, що, певно, самій без Ананія доведеться годувати і виховувати дитину.

Вечоріло, коли Таїна увійшла на своє подвір'я. Старий Станіслав поливав квіти. Потривожена ним мошка несамовито накинулася на Таїну, кусала оголені руки, плечі, лізла в очі. Таїна відмахувалася, душила чорненьких комашок без найменшого жалю. А мошка піднімалася з трави й падала з неба, як божа кара, і, зрештою, їй набридло одбиватися. Таїна, прикривши лице руками, побігла до себе на другий поверх. Тут вона впала на ліжку і, сама не знаючи з якої причини, заридала. Мошка, це, мабуть, вона винна у всьому...

А ще через годину здивований Станіслав зачинив за Таїною ворота і дивився услід червоним вогникам «Волги». Він так і не дізнався від Таїни, куди і чого понесло її проти ночі.

Якісь люди «голосували» на околиці Корчина, потім уже кілометрів за п'ять від міста вона обігнала запізні-

лого подорожнього з чемоданчиком, який теж, мабуть, прямував у бік Стернівки. Але дівчина пасажирів не брала...

Стернівка зустрічала її веселою «полечкою». Біля клубу на добре освітленому майданчику кружляли пари. А тут, на шляху, хлопець і дівчина, взявшись за руки, йшли собі помалу посеред шляху, не звертаючи уваги на пучки променів, що били їм у спину. Таїна дала короткий сигнал. І повинна була різко звернути, бо ті двоє не зійшли з дороги, а тільки озирнулися і завмерли, здивовані появою автомашини.

Аж ось і медпункт. У вікнах темно. Спить Галина Чудновська чи її немає вдома? А, може, у нього в Богодарівці?..

Погасила фари і кілька хвилин ще залишалася за кермом, роздумуючи, як бути далі. Потім згадала, що трохи нижче по дорозі є тихий провулочок, там вона і залишить автомашину.

...Серце в Таїни чомусь так колотилося, наче вона не десяток кроків зробила, а бігла до цих дверей пішки від самого Корчина. Намацала клямку. Навіть вилаяла себе в думці: «Сказилася, Тайко». І, протестуючи проти своєї слабодухості, затарабанила кулаком у двері, аж загуло. Але в хаті ніхто не обізвався. Минула хвилина, друга. Галини нема. Таїна втомлено опустила на східці. «Де ж їй бути, як не в Богодарівці?»

Потім вона запитала себе: «А хіба не цього я хотіла, коли закликала його бути чесним?»

...Над високим будинком колгоспної контори котився золотий гарбуз. Легкі хмаринки пропливали повз нього, і тоді місяць-гарбуз, здавалося, моргав до них своїми прищуреними очима, кривлявся. Аж ось на нього ніби нап'яли маску містера Ікса з фільму, який Таїна двічі дивилася у Стернівці. Ще трохи — і маска, зіткана з маринок, розтала, розвіялася, як дим, і зникла у космічному просторі.

Таїна намацала ключик стартера і сказала собі: «Все. Зараз ти, дурепо, пойдеш додому, і більше ніколи, ніколи твоєї ноги не буде в Стернівці».

Коли «Волга» на великій швидкості промчала мимо колгоспного клубу, там уже не танцювали. Літня ніч коротка, а трудовий ранок починається о п'ятій.

Розділ третій

Голова споживкооперації напередодні жнив розповів по місцевому радіо про автолавку, яка обслуговуватиме колгоспників у полі. Чого тільки не обіцяв він: ситець і туфлі для дівчат, черевики, чоботи, костюми для чоловіків, велосипеди, швейні машини. На ці товари завжди був попит.

В той же день біля ошадкаси вишикувалася черга. Новий її завідуючий, інвалід Вітчизняної війни, упрів, видаючи вкладникам гроші, та вже десь о дванадцятій годині почав дзвонити в Корчин. Миттю стало відомо, що ресурси вичерпано, що в касі залишалася карбованців п'ятсот, не більше. Завідуючий вимагав солідне «підкріплення». З телефонної розмови з'ясувалося: грошей просять й інші сільські філії районної ошадкаси. Кооператори, підкинувши в села дефіцитного краму, вносили анархію в місцевий грошовий обіг...

Найбільш бідові жінки атакували й свою артільну бухгалтерію. Кінчилося перше півріччя, давно годилося б видавати грошовий аванс, та щось касир не поспішав. А сьогодні ні його, ні головного бухгалтера Щербини взагалі не бачили у конторі, і хтось навіть пустив чутку, що вони навмисне ховаються. В погано освітленому коридорі юрмилися і голосно розмовляли колгоспники. Одні нахвалялися поскаржитися в область: нехай розберуться, куди ідуть артільні гроші, інші стояли на тому, що гроші в сейфі є, але, мовляв, Нагірняк боїться видавати їх, не бере на себе такої відповідальності, чекає, поки Коновко одужає. Лаяли Щербину. Жадюга він, у самого грошей кури не клюють, а до інших йому діла немає. Ситий голодному не товариш...

Серед жінок крутився і рибовод Тихін Сірничок, пропахлий болотом і рибою. Чіплявся до молодичь.

— Вам, Степанидо, тільки дай гроші до рук,— поприкав він жваву ланкову,— то вже ви їх пустите на вітер або собаці під хвіст...

— Аби не вам, дядьку,— огризнулася Степанида.— Свою жінку вчїть хазяйнувати.

— Свою-то я навчив, не бійся. Якщо треба, то моя до осені потерпить.

— Знайшли чим хвалитися. З вами їй тільки й залишилося, що терпіти...

По хвилині Тихін Сірничок здибав біля самих дверей кабінету голови свою куму Федору.

— І ви по гроші? Швейну машину боїтеся прогавити?

— Еге ж,— підтвердила та.— Вгадали, куме... Дочці пообіцяла.

— Ну, тоді зрозуміло. Хто ж її без машинки візьме?

— Злий ви чогось, Тихоне. Я вам як своїй людині, а ви...

Дружину пасічника причепливий Сірничок своїм несподіваним проханням ніби мокрим рядном накрив.

— А ви, бабо Лукеріє, не позичите, бува, правління трохи грошенят? Тисяч хоч двадцять. На аванс людям, котрі справді в нужді.

Баба Лукерія вирячила очі.

— Звідки в мене ті тисячі? Ви при своєму розумі, чоловіче? Тьху, мара! Зранку, видно, набрався.

Хтось неголосно нагадав:

— Це він, Лукеріє Василівно, медок на увазі має. Наздогад буряків...

Сірничкова кума примирливо мовила:

— Ну що ви до людей маєте? Хто як уміє, так і живе. Воно ж у колгоспі все наше.

— Еге ж. Твоє — моє, моє — не твоє,— затарабанила уїдливо гостроноса з металевим зубом жінка.— А гроші всім потрібні. Без грошей ходиш як дурна, правду кажу. От я дивлюся, дивлюся, та, мабуть, дремену завтра на базар. Якусь копійку вторгую — і то д...

— А хто за тебе бурячки полотиме? Чи нехай бур'янами заростають? — дорікнули їй.

— На бурячки студентів привезуть, не бійся... Як торік. А ми — на базар,— не то серйозно говорила, не то кепкувала над такими порядками жінка.

— Як є що продавати...

— Та вже треба пошукати. Од свого рота одірвеш, а повезеш. Без грошей — заріз.

— Хоч би вже скоріше той комунізм! А гроші в піч, нехай горять к бісовій мамі — і твої, і мої,— обізвався од вікна дід Жила, який хоч і не дочував, але й так ніби розумів, про що мова. Він уже років з п'ять на колгоспній пенсії: десять трудоднів на місяць і радіо безкоштовно.

Од вхідних дверей враз почулося:

— Нагірняк приїхав. З бухгалтером.

І люди розступилися. Нагірняк ні трішки не здивувався, побачивши в коридорі стільки людей. Наче так і повинно бути. Запитав тільки:

— Всі до мене? Ну, добре. Заходьте поодинці. Втім, мушу вас попередити, товариші. Якщо відносно авансу, то поки що нічого нового не скажу. Нема в нас грошей на рахунок. Прийшов строк старі борги платити, от і списали...

— А нам можна нічого не платити? Хіба є такий закон? — вийшла наперед Лукерія.— Василь Порфирович обіцяв до першого травня по п'ять карбованців авансом. Де ж вони?

Нагірняк озирнувся. Відповіді чекали всі, не лише Лукерія. Ну що ж, він не стане кривити душею перед тими, хто чесно трудиться і має право вимагати зароблене. Випадкових людей, просто крикунів він тут не бачив.

Дістав окуляри, коричневий потертий блокнотик. Але в коридорі було замало світла, і Нагірняк, трохи подумавши, пішов і одчинив двері кабінету голови.

— Заходьте, товариші. Усі заходьте. Порадимося. Тільки не вистачить, мабуть, стільців. Ну та молодші й постояти можуть. Заходьте, заходьте. Отже, відносно авансу...

Нагірняк чекав, поки люди сяк-так розмістилися навколо нього, тоді одягнув окуляри і подивився в коричневий блокнотик.

— Згідно укладених договорів, товариші, ми на перше шосте повинні були мати різних надходжень близько шістдесяти тисяч карбованців. Цієї суми, звичайно, нам вистачило б на виплату авансу. Але, на жаль, боргів у нас значно більше, старих і нових, сьогорічних. Ми, виявляється, увесь час живемо не за рахунок своїх вже зароблених грошей, а в борг. Колись, пам'ятаєте, держава вже списала з нас чималу суму, а ми з того зробили не зовсім розумний висновок — знову залізли в борги. Плодоовочторгу винні. Гроші з нього наперед одержали, а овочів потім не додали. От вам і цифра: двісті тисяч. Треба їх новими поставками перекрити. Є така приказка: позичаєш чуже, а віддаєш своє. Віддавати завжди важче, ніж позичати. Ми з вами не біднячки якісь, звичайно, і, добре подумавши, мабуть, зна-

Йдемо вихід. Та це не просто. Побували ми в банку у товариша Вуковича. Сутужно і там з грошима. І той позичку просить, і той.

— Василь Порфирович був з ним на «ти», з Вуковичем,— кинув хтось репліку.

— Знаю,— зітхнув Нагірняк.— Знаю, товариші. І нас Вукович прийняв люб'язно, як старих знайомих. А грошей не дав. Нема у Вуковича грошей під саме «чесне слово» — от у чому річ. Буде продукція, будуть і гроші...

— Хліб у нас буцімто непогано вродив.

— А картопля? Скільки ми продали молодій картоплі по комерційній ціні! Потім м'ясо, молоко...

Нагірняк хитав сивою головою, не заперечуючи нічого з того, про що зараз нагадували йому. Терпляче слухав. Здавалося, він і сам ще не розібрався, звідки надходять гроші в колгоспну касу і куди течуть з неї. А повинен був розібратися ще раніше, як беззмінний член правління. Та ба, лише за агрономію він завжди вболівав, не шкодував ні сил, ні здоров'я. А про гроші, про прибутки і видатки він майже не думав. Яке йому, головному агроному, діло до колгоспних фінансів, для цього є голова, є бухгалтерія! На сторожі колгоспного карбованця стояли, здається, розумні і чесні люди. І все ж колгосп жив, як неощадлива господиня, все у борг та у борг. У чому ж річ?

Нагірняк зараз не був ще готовий звітувати перед людьми, чому немає грошей і коли вони будуть. Та від нього звіту й не чекали, чекали розпорядження.

— Я теж не одержував авансу, товариші. Можете мені повірити. Я працюю на трудодні, як і ви... Так от. Обіцяю і собі, і вам. Правління зробить все, щоб у найкоротший строк виправити становище. І ще обіцяю: споживкооперація увесь крам, привезений у Стернівку, в Щасливе, в Богодарівку, почне продавати лише тоді, коли ми дамо вам гроші. Або... Можливо, ми візьмемо, товариші, все потрібне в кредит, як це практикується тепер у містах. У всякому разі щось треба думати. Гнат Мусійович у райкомі. Подивимося, що товариш Навроцький порадить. Ось які справи... А тепер якщо інших питань до мене нема, вертайтеся на свої робочі місця. Не марнуйте часу, це теж гроші. Бригадири сповістять, як з тим крамом буде. Ідіть, товариші...

Нагірнякова щирість, одвертість вплинули на людей,

їх очі потеплішали. Ті, що стояли, заворушилися, але декотрі продовжували ще чекати, ніби Нагірняк не все сказав.

Тихін Сірничок відкашлявся.

— Я той... відносно дерті. Не виписують дерті. А риба голодує, Петре Степановичу. Я за наслідки не відповідаю.

— А хто ж відповідає? Сідайте, Тихоне Веремійовичу. Зараз ми попросимо книги і подивимося, скільки тої дерті залишилося.

Ну, це вже було й малому зрозуміло — ніякої розмови про аванс, про крам, що прибув до кооперації, більше не буде. Голова зайнявся іншими справами. Колгоспники виходили по одному, по двоє, гомоніли стиха між собою. Скоро кабінет спорожнів. Тільки Сірничок залишився та ще дід Жила, той самий, що хотів дожити до щасливого часу, коли всі гроші палитимуть к бісовій матері, як непотріб.

— А ви за яким ділом, Ничипоре Миколайовичу?

— Що? Ти до мене? Ага. Випиши мені, Петре Степановичу грошей. Чоботи геть розлізлися, самі халяви... Куплю собі нові, ризові. Вони для осені саме раз.

Сірничок нахилився до діда Ничипора.

— Нема грошей, чуеш? Он усі пішли ні з чим.

Але Нагірняк лагідно сказав:

— Посидьте, Ничипоре Миколайовичу. Пошукаємо. Для вас пошукаємо. Сімдесят два, кажете?

— Еге ж, для круглого щоту. Вони коштують сімдесят один з копійками.

Нагірняк пішов до дверей, покликавши й Сірничка. Дід Ничипір хвилин з п'ять оглядав кімнату, нудився.

Та ось повернувся і Нагірняк.

— Ідьте до бухгалтера. Дадуть вам гроші.

— Що? Дадуть, каеш? Спасибі, Петре. Я і то каю бабі: дадуть. А вона ж у мене нездужає, крекче цілими днями. І все тороче про ярмарок. Маку трохи є, фунтів з десять. Переміряла стара, каже, на чоботи вистачить. А куди їй з тим маком. Года наші не ті. Ех, Петре. І ти вже, бач, сивий. А я тебе малим пам'ятаю. І вам колодзя копав... Ну та ще поживемо, аби чоботи були справні. Спасибі ще раз. До бухгалтера, звернутися? А він не той...

— Ні, ні. Для вас, Ничипоре Миколайовичу, завжди

є. І не дякуйте. Це вам спасибі... І зараз усе село з ваших криниць воду п'є. Спасибі вам за це.

Пішов Ничипір, а в Нагірняка, який дивився на його зігнуту спину, сама собою виникла давня згадка. З двору в двір ходив колодязник Ничипір Жила з усім своїм нехитрим знаряддям, сантиметр за сантиметром вгризався в землю, добираючись до джерел. Без помічників, усе сам робив: і копав, і зруб укладав, і дашок з корбою майстрував. Якби воду, добуту Ничипором, та в одно — розлилося б ціле море. Здавалося, кінця-краю не буде Ничипоровій силі, а бач, і він підбився.

За вікном зупинився вершник. Легко зіскочив на землю, прив'язав до паркана рудого, з плямою на лобі, коня. «Здається, Сербін», — впізнав його Нагірняк.

Ананій Сербін приніс із собою запах кінського поту — видно, не одну годину був нині у сідлі. Чорна сорочка застебнута на всі гудзики, дарма що на дворі спека. Пошерхлі губи міцно стиснуті, в очах якась тривога і провина. Короткий зелений прутик у руці, наче надломлена рапіра.

— Здрастуйте, Петре Степановичу. А мені казали, що ви у Корчині. Я ще зранку хотів приїхати.

— Щось, мабуть, термінове?

— Дуже. Не знаю навіть з чого почати. Ото вчора передали по трансляції...

— Виступ голови сільпо?

— Ага. А надвечір у бригадній конторі повно. Ми з Тимошем Кіндратовичем цілу годину їм толкували, яке становище з фінансами, чому авансу нема. Де там! Слухати нічого не хочуть. Ти бригадир і повинен про своїх людей дбати. У Стернівці, кажуть, багатше живуть, а для них Нагірняк гроші знайшов — п'ятдесят тисяч привіз з Корчина — і всі в Стернівці тайкома збирається роздати. Плетуть, Петре Степановичу, отакі небиліці, ще й прізвища називають і хто скільки має одержати.

— Фактами, виходить, атакують? — якимось іронічно всміхнувся Петро Степанович. — Ну, а ви з товаришем Синицею що ж?

— Ми категорично заявили, що це брехня. Між іншим, ось вам кілька прізвищ, від кого пішли плітки. Я ще погано благодарівців знаю, але мені цей ось списочок дали.

Нагірняк ще більше спохмурнів, узяв папірця, але тут же, не глянувши навіть на нього, розірвав. Потім зібгав клаптики й викинув у кошик для сміття.

Ананій аж зблід, присоромлений.

— Спасибі, Петре Степановичу, за урок... Я не те мав на увазі...

— Знаю. Ти ще зовсім молодий, і тобі можна пробачити.

— Я розгубився... Сьогодні багато жінок не вийшли на роботу.

— І це знаю. Кооператори нас трохи підвели.

— Ой Петре Степановичу, важко мені! Я ж казав — не зможу. День і ніч в полі, на фермах, а хвалитися нічим. Тепер от кооператори... Знають, що у нас з грішми сутужно, і ніби навмисне дратують людей.

Нагірняк знову всміхнувся, але вже не іронічно, а доброзичливо.

Задзеленчав телефон.

— Я слухаю вас, Петре Петровичу. Спасибі, живі-здорові... Та ні, ще не починали. Два-три гарячих дні, і тоді... Ну, то ж не масова. По горбах і ми жниварки пустили. Ага... У вас сидить? А висидів щось? Бо мені з товаришем Вуковичем не дуже пощастило. Що? Хороша людина? А хто каже, що погана? Може, з нами так і треба поводитися. Так, так. Поки грім не вдарить, мужик не перехреститься. Ой Петре Петровичу, вдарив... Та ні, ми на наших людей не гніваємося. Ламаємо оце свої голови, як би викрутитися. Вірно, Петре Петровичу, вірно. І я «за», обома руками... Що? Як вам сказати? З місяць, мабуть, треба. Через місяць розрахуємося. Я прикидав. У нас, Петре Петровичу, чудові томати на поливних городах у Щасливому. От-от. Консервний завод своїми машинами забере — нам це зручно. Що? Та совісно просто наперед просити. Здамо, тоді вже... Завод же в чужому районі, Петре Петровичу, якби то свій... З Петренком? Трохи ніби знайомий... Ага, і він у вас в кабінеті? Ага, ага. Не знаю, чи зумію загітувати. Ну, давайте, давайте йому трубку... Здрастуйте, товаришу Петренко.— Нагірняк прикрив трубку і сказав Ананію: «Голова райспоживспілки».— Так, товаришу Петренко, уклінно просимо... А до кого ж нам іти, як не до вас. Слухаю...— Нагірняк вперся ліктями у стіл і так, прихилившись, затих. Заткнув навіть друге вухо, щоб краще

було чути. Час від часу кивав головою, лице його то робилося заклопотаним, зосередженим, то ніби відтавало.

Потім Нагірняк знову розмовляв з Петром Петровичем. І Ананій Сербін зрозумів, у чому заковика: голова райспоживспілки згодився виручити колгосп, але він хитрував — хотів відпустити в кредит «чохом» усі товари, виписані стернівській кооперації в липні, а не лише дефіцитні. Було схоже на те, що Нагірняк мав купити kota в мішку. Навроцький порадив обом влаштувати зустріч «на високому рівні» і про все остаточно домовитися.

— Комерсант той Петренко, я б і не подумав, — всміхнувся Нагірняк, поклавши трубку. Він втомлено відкинувся на спинку стільця і заплющив очі. — Так от... — сказав після паузи, тепло, по-батьківському дивлячись на Ананія. — Світ не без добрих людей. Виручив нас Петро Петрович і на цей раз, — потім запитав: — Ти зараз у Богодарівку?

— Звичайно.

— Склич сьогодні бригадні збори і про все розкажи. Заготуйте списки. Автолавка приїде до вас у перший день жнив. Спершу до вас, потім у Щасливе, а в нашій «столиці» трохи почекають.

— Все зрозуміло, Петре Степановичу, — пожвавішав Ананій. — Мені від серця відлягло. А то все думав: помилився в чомусь? Не вмю з людьми?... Ніби не в той бік колесо крутиться...

— І помилятися будеш, і не одразу спільну мову з кожним знайдеш. У житті так. Тільки той не помиляється, хто нічого не робить. Але яка йому, такому безгрішному, ціна?

Ананій подивився на Нагірняка і подумав: «А він якийсь невтомний».

Можливо, вони зараз обое — Ананій і Нагірняк — все ще не увійшли, як то кажуть, в потрібну колію на нових своїх постах і тому, зустрівшись оце, придивлялись один до одного з особливою увагою і співчуттям.

— Ти ще, звичайно, не обідав? — раптом поцікавився Петро Степанович. — Ні, ні, не вигадуй. Бачу, що охляв, як і я. А головне, запасів у тебе ніяких — самі кісточки. Погано Вихристючка тебе годує. Підемо, друже, до мене, підхарчуємося. І Надія Микитівна за тобою скучила. Ходімо. Всієї роботи не поробиш. Хай їй біс!

На лавочці біля медпункту і на східцях сиділо кілька жінок. До стіни притулив хтось моторолер, сяючий нікелем, зовсім новенький.

Нагірняк привітався до жінок.

— Чий це? — запитав про моторолер.

— До нашої докторші гість приїхав, — відповіла йому колгоспниця з перев'язаною рукою. — Кажуть, аж із Львова «верхи».

Ананій сховав од Петра Степановича очі. Він догадався, хто той гість. Ще минулої неділі Галина Чудновська одержала листа. І нічого не приховала. Все, все розповіла про себе, про львівського свого поклонника. Строгий, з високим чолом ученого, викладач цілував руку їй, студентці, тільки їй одній. Це так подобалося Галині. Поки вона одержить лікарський диплом, доцент стане професором медицини, очолить кафедру. Тоді і для Галини, дружини професора, знайдеться робота у самому Львові, її не посилатимуть у якусь глушину. Ні батько, ні мати, з якими під час літніх канікул радилася їхня донька, не питалися, чи любить вона доцента. Їх полонила житлоплоща у «великому місті», заробітки вченого. Різниця в роках — вона народилася в тридцять четвертому, а він у двадцятому — батьків не злякала. Про все це розповідала Ананію Галина, картаючи і їх, і себе. Певно, вона добре зрозуміла свою помилку і хотіла назавжди покінчити з минулим. Їй тільки потрібна Ананієва рука, його підтримка. Галина Чудновська, ховаючи заплакані очі, скаржилася на свою нещасливу дівочу долю, а він, Ананій, думав про те, що саме зараз треба вирішувати нарешті все, все... Не від доцента, а від Ананія у Галини має бути дитина. Що ж йому робити? Хіба має він право відштовхнути її, відмовитись від батьківства, втекти? Та хіба сам од себе втечеш! А що подумают про нього богодарівці? Богодарівка... Саме тут він бачив свою життєву ниву. Скільки цікавих справ почато!.. Невже з усім цим живим життям йому, молодому агрономові, доведеться розлучатися?

Він багато думав над своїм становищем, над становищем Галини. І все виразніше вимальовувався перед ним єдиний, здається, вихід: вони візьмуть шлюб. Даремно Галина запевняє, що такої жертви не хоче від нього. А як він доведе їй, що це зовсім ніяка не жертва?

Може, й не любов з'єднає їх, а життєва закономірність...

Втім, дні тяглися за днями, а він не знаходив в собі сил зустрітися для серйозної розмови з Галиною, навіть ховався від неї, а при випадкових зустрічах у правлінні або на вулиці винувато ховав очі. Галина дивилася на нього очікувально, мовчки, інколи в її погляді він бачив німий докір.

А сьогодні, бач, приїхав доцент. Виконав-таки свою обіцянку, про яку Ананієві днями сказала Галина. Доцентові дають сімейну квартиру, і от він вирішив нарешті, як пише в листі, «узаконити наші з тобою взаємини».

— Хороша штука моторолер,— обриває раптом думки Ананія Петро Степанович.— Не знаю тільки, як він у нас... В негоду загрузне, мабуть. Ні, це не кінь. Я ось кілька днів «Волгу» експлуатую — не те. Спробували було на Курячий Брід підскочити — дзуськи. Або в об'їзд по чужих землях паняй, або запрягай коня. У тебе в бригаді є що запрягати? Бо Гевел усе скаржився, що коні об'їдають його...

— Що? Ви про коней питаєте? — зніяковів Ананій, він не дуже уважно слухав Нагірняка.

— Та про коней... Молодняк берегти треба. Відновлювати табун. Кінь ще на нас попрацює.

Так, розмовляючи, вони дійшли до хати Нагірняка. Замість квітів за парканом росли високі соняшники. На старій липі, що при самій межі, у величезному гнізді оселився чорногуз. Ось він і зараз стоїть як дозорець. Хрещата щогла антени, прив'язана поруч з гніздом, сприймається як архітектурна деталь пташиного житла.

Над хатою стелиться дим, Нагірнячка збирається, певно, пекти хліб. Переступивши поріг цієї доброї гостинної хати, Ананій чомусь знітився. Він давно пере-свідчився, що його тут люблять, як сина, і сам глибоко поважав Нагірняків. Та чи мав він право на таку увагу до себе? Що якби Нагірняки знали всю правду, знали, що він по-дурному повівся з Галиною Чудновською? Хіба захотіли б вони після цього садовити його поруч із собою за стіл? Ні, звичайно, ні. Ананій особливо побоювався Нагірнячки, йому здавалося, що вона якось не так останнім часом дивиться на нього. Ну, звичайно, стара жінка жорстоко осудить його, від неї рятунку не чекай.

— А кого я привіз, Надіє? Відгадай,— гукнув з

порога Петро Степанович, даючи Ананію знак, щоб той мовчав.

Від печі, у якій червоним золотом палахкотіла солома, обернулася до них заклопотана господиня. Лагідна посмішка з'явилася на її розпашілому обличчі, як тільки вона побачила Ананія.

«Нічого не знає»,— вирішив Ананій, йому трохи відлягло від серця. Але це був, звичайно, тимчасовий перепочинок, навмисна втеча від дійсності, від непевності, яка, він знав, переслідуватиме його і сьогодні, і завтра, доти, доки він не подолає в собі слабодухість і не вирішить, як же йому бути далі.

З вікна видно було вулицю і притулений до стіни блискучий моторолер. Ананій одвернувся, моторолер чомусь дратував його.

Розділ четвертий

Ананій впізнав їздового з богодарівської бригади. Той перепрягав коней під липами. На бричці, мошений сіном, стояли зелені ящики з червоними хрестами.

— Ви за ким приїхали?

— За лікаркою. Обливач послав.

Ананій розшукав свого коня, прив'язаного тепер уже не проти контори, а в садку. Затягнувши попруги, скочив у сідло. Спершу повернув до потічка, а там, вибравши одну з багатьох стежок, протоптаних у широкому вибалку, пустив коня вскач у напрямку Богодарівки. Разів кілька озирався, але скоро ні сільської вулиці, ні лікарні, тим паче брички з ящиками не стало видно.

Але не про бричку думав Ананій.

Щось гризло його.

У бригадній конторі обліковець Ніна Кушіль передала йому вчетверо складеного папірця.

— Поляничко залишив. Ніяк не міг дочекатися вас.

«Генерал-бригадирові тов. Сербіну. Бойове донесення. Ми, бригадир тракторної бригади, урочисто доповідаємо, що завтра о шостій нуль-нуль почнемо розвідку боем на ділянці, що лежить між кладовищем і урочищем Кабани. Пускаємо два комбайни. Запрошуємо на Перший сніп. Хай живуть двадцять п'ять центнерів з кожного га!»

Це ж поруч з новим польовим станом механізаторів,— уявив Ананій лан, який простягся схилом на південь. Чудовий краєвид! Пшеничне хвилясте море, а за ним удалині сусіднє село. Але погано, що польовий стан залишився без води. Поглибили стару криницю, а в ній не вода, а ропа.

Ананій запитав, чи не бачила Ніна завгоспа Обливача, й одразу пішов шукати його. Хотів переконатися, чи той не забув бригадирівського наказу про воду для механізаторів.

Завгоспа побачив біля воріт ферми в оточенні якихось незнайомих людей. Здался чулося, як голосно вони гелготіли.

Це були цигани. Один старий, сивобородий, з сергою у вусі, і четверо молодих, білозубих, в розстебнутих до пупа брудних сорочках і з металевими перснями на тонких пальцях. Цигани оглядають бідони, перевертають їх, погладжують, наче коней на ярмарку.

Обливач аж упрів, змагаючись з балакучими циганами.

— Бідони ремонтувати беруться. Ну й полудити. Але ж луплять, як з рідного батька,— пояснив він Ананію.— Те на те і виходить, що старий відремонтувати, що новий купити.

Старий циган, зрозумівши, що новоприбулий більший хазяїн, як цей незговірливий бородач, одразу підійшов до нього.

— Здрастуй, голова! — зняв шапку і низько уклонився Ананію, кинувши в той же час своїм якимось коротке незрозуміле словечко.

Молоді цигани як по команді поздоровкалися з Ананієм.

— Це все мої сини, голова. Сини є, руки, багато рук. Роботи нема. Секретар райкому до тебе послав. Богодарівка твоє село зветься? Вгадав? Другий голова залишав нас у себе. Хліб давав, молоко давав, свинину давав. Але ми прийшли до тебе, голова, куди райком послав. Ти — хороший голова, ми — хороші майстри. Беру старий бідон, роблю зовсім новий. Кращий буде, як був. Руки є, кузня є, олово є, справжнє чисте олово,— циган склав і поцілував пучки своїх пальців.— Тобі грошей шкода?

— Іч який. М'яко стелить. І мені ось так баки

спочатку забивав, а потім готовий договір показує, пропонує підписати. Я по п'ятдесят даю, а вони правлять по сто карбованців за бідон.

Циган перебив Обливача.

— Новий за двадцять не купиш. Нема в продажу нових. Давай твої старі бідони, всі куплю. Могорич дам і сам зароблю.

— Ну годі, годі. Я все зрозумів,— сказав Ананій.— Дуже дорогі ви... Та й взагалі гроші нам самим потрібні.

— Не хочеш цигану їсти дати? А хто дасть? — скаржився циган.— У нас маленькі діти є... Нам треба заробити для них хліб і молоко.

Ананій тріхи подумав.

— Ну от що. У нас люди трудодні заробляють. Як собі, так і вам будемо платити. Скільки часу треба на всі ці бідони?

Циган поморщився.

— Трудодень — діло тежче. Нам сьогодні їсти треба. Давай поторгуємося, годі.

Ананій Сербін ще раз відтвердив — оплата така, як своїм. Що на трудодень заплановано, те й одержуй. Ні шеляга більше.

Доручивши завгоспові скласти договір тільки на таких умовах, Ананій підкликав його до себе, запитав:

— Як з водою на Кабановому?

— Ага, ви про криницю? Дідько його знає, чоґ вона така солона.

— Та я ж, здається, не дідькові доручення давав, Гавриле Мартиновичу?

— Знаю, що не дідькові. Але ж у мене не сто ніґ. Не встиг ще там побувати.

— Ага... Тоді от що, товаришу завгосп,— розсердився Ананій.— Поїдемо зараз удвох в бригаду Поляничка. Завтра починаємо жнива, а ми тут розводимо теревені. Жнива, розумієте!

Завгосп скинув картуза, обтер ним лоб.

Цигани спокійно чекали, їм здавалося, що саме про них домовляються колгоспні керівники. Коли Ананій пішов, всі п'ятеро обступили завгоспа Обливача.

— Ну як, згодні? — запитав Обливач.

— А скільки ваш трудодень коштує? — поцікавився циган.

— Скільки коштує — осінь покаже,— зітхнув Обли-

вач.— А плануємо по вісім карбованців. І хліба по півтора кілограма.

Старий циган загелготів до своїх, сердито махнув батоном на одного, наймолодшого, певне, бо в нього навіть персня на пальці не було.

— Ти розумний чоловік. У тебе добра душа,— зтяг старий знову своє, простягаючи завгоспові руку.— Ну, ні твоє, ні моє. П'ятдесят за бідон,— на трудодні він таки не хотів робити.

Обливач махнув рукою, рішуче зробив крок, намагаючись вирватися з «оточення». Взявся за бідон, ніби збирався прибрати їх в комору.

Зрозумівши, що робота від них тікає, циганчуки на одні бідони посідали, а за другі вчепилися руками: не віддамо.

Старий циган вдарив карбузом об землю.

— Чуєш, товаришу. У нас діти малі, жінки голодні,— мовив розпачливо.— Чи ти хочеш, щоб циган був злодієм. Не руш бідонів. Ми їх відремонтуємо. Без договору. Як совість підкаже, так і заплатиш.

Це було вже щось нове зовсім нове. Обливач пом'якшав.

— Так би й одразу... А то морочите голову. Я вас до нашого коваля поведу, там і працюватимете. Тільки глядіть, щоб чиста робота. З вашим оловом. За олово ми окремо заплатимо— по державній ціні...

— Ай-я-яй, де його дістанеш по державній! Золото легше купити,— клявся старий циган.

В другому кінці двору вже чекала Обливача бідарка; на ній, взявши у іздового віжки, всівся Ананій Сербін.

— Так той... Мені зараз ніколи. Завтра приходьте зранку,— кинув циганам Обливач.

— Навіщо завтра? — здивувався старий циган.— Ми сьогодні почнемо. А ти нам хліба випиши. Не зерном, а мукою!

«Возжайся з вами! — подумав Обливач незадоволено.— Наряди випишуй... Гевел в таких випадках чохом платив, а новий бригадир, бач, скупий.— І ще подумав:— Чи й по інших місцях вони кочують, чи тільки тут, на Вінниччині, залишилися? Вже і в газетах про них писали: «Останній табір», «Цигани вступають до колгоспу», а бач, є такі, що ніяка агітація їх не бере».

В дорозі він про це заговорив з Ананієм.

— Сила звички,— підтвердив той,— от і гірше їм, як тим, що осіли, зимою особливо. А кочують. Ніякі закони не зупиняють їх, не знаю навіть, чи десь вони прописані. Живуть мов перекотиполе,— роздумливі нотки забриніли в голосі Ананія, йому ніби й шкода було нерозумних циган, яких щоліта гнала в мандри кров предків — вічних кочівників.

Бідарка вискочила з села, повернула в степ. Всюди золотилися хліба. Над дорогою вони ще були з прозеленню, але далі озима пшениця вже посхиляла важке своє колосся. Налите життєдайними соками землі, воно застигло в м'ясоному чеканні. Як придивитися, можна побачити над нивою трепетне марево: здавалося, колосся дихає.

Немає іншої такої пори, як жнива. Весна — це дівча з кісками, з рожевими щічками і сяючими оченятами, літо — дівчина на виданні, у якої посаг ще в глибокій скрині,— і хто знає, багатий він буде чи бідний,— а та пора, що лежить між літом і осінню, пора жнив і винобрання — це неповторна пора хліборобського року. Аж тепер бачиш природу змужнілою, радієш її материнству або, навпаки, страждаєш од її несподіваної безплідності. Несподіваної. Бо майже завжди на нашій милій Україні жнива щедрі своїми дарами!

Хліба, хліба, хвилясті і золоті, як розплавлене сонце.

Хліба неозорі, безмежні колгоспні хліба. Забрести в них хмарної днини, коли небесний компас недійсний,— обов'язково заблудишся і будеш потім як човен у відкритому морі, як пилінка в космічному просторі. Скільки там важить одна зернина, один колосок?

— Хороша пшеничка,— радіє вголос Обливач.— Дивися, це ж центнерів по двадцять п'ять буде на круг! Чого ж було лягтися Нагірнякові зимою на зборах?! Мало, мовляв, добрив Богодарівка вивозить, відстаєте... Дай бог усім таку колосисту.

— Не кажіть гоп... Не той хліб, що у полі, а той, що в коморі.

— Як не буде в полі, не буде і в коморі,— відповів Ананію завгосп.

...В українському степу напередодні жнив так: ідеш, ідеш, і все перед тобою, здається, рівнина, на багато кілометрів все видно. Вже починаєш думати, що збився з шляху, бо нема ні знайомого видолинка, куди ти, власне, прямуєш, ні інших прикмет: ні степової криниці, ні забутої тракторної будки. Давно мав би уже побачити їх, а нема. Коли це раптом хліба розступаються, наче хвиля морська, що, вдарившись об берег, відкотилася, утворивши западину на воді. Ось ти й приїхав. Все залишилося на місці, нікуди не зникло, і з дороги ти не збився. Це хліба підрівняли ландшафт, сховали все інше від твоїх очей, все сховали від обрію до обрію.

Щось подібне трапалося і нині, навіть завгосп, не кажучи вже про Ананія Сербіна, людину нову в Богодарівці, поглядав на польову дорогу не досить упевнено. Куди ж поділося урочище Кабани? Здавалося, що від самого села Ананій звернув не туди, ну, а він, Обливач, не помітив цього, заморочений циганами. Але саме тоді, коли завгосп хотів сказати про свої сумніви бригадирові, перед ними, як на широкому кіноекрані, виник польовий стан механізаторів. Два нових вагончики, стіл і лавиці, прикриті від сонця і дощу свіжими дерев'яними дашками, а он і криниця. Біля неї видніється якась споруда, схожа на баржу. Над «баржею» пливуть кільця сизого диму.

Ананій звернув увагу, що всі механізатори в чистих спецівках. Вони як солдати, що вирушають на перший бій.

Спускаючись в долину, Ананій відчув, як і ним почали оволодівати почуття, знайомі йому здавна. І вже не віжки, здається, він тримав, не кіньми правив, а уявляв себе за штурвалом комбайна, який прокладає дорогу в золотому розливі хлібів. У студентські роки, буваючи на практиці, він працював то трактористом, то штурвальним на комбайні і завжди радів наче дитина: могутні машини підкорялися йому, вони були слухняні. Ну, звичайно, він сьогодні далі нікуди звідси не поїде, ночуватиме з механізаторами і разом з ними вранці, як і годиться, почне жнива. Спатиме у вагончику. Або ні, комбайнери у таких випадках зустрічають перший світанок біля своїх степових кораблів, наче воїни біля танків. І він буде з ними, з бригадиром Полянничком, з рудим

Кутковцем, з усіма новими своїми друзями і побратимами.

— Наче знає, що ранувато ми підняли його,— озивається Поляничко, показуючи Ананію прапорець, що обвис над вагончиками.— Вітру нема. Та звідки вітрові взятися, як стоять ще мотори.

— Нічого, підуть. По вас бачу, що все наготові,— упевнено говорить Ананій Сербін.

— Третій день тут. Не спиться і не лежиться,— признається Поляничко.— Апетиту до їжі нема. Казна-що! Ніби вперше нам виходити в поле. Оце радію слухали. Херсон хліб здає. Миколаїв здає. Ну, про Крим і говорити нічого. Молдавія поруч, через Дністер, і там паляниці з нового хліба печуть — з Кишинева передавали. Аж руки терпнуть, як слухаєш.— Він дістав з глибин своєї кишені жменьку зерна, показав Ананію.— Ану спробуй на зуб, бригадире.

Ананій взяв кілька зернин. Завгосп і собі взяв. Роздивлявся, нюхав. Зернята були великі, немов трохи набрякли.

— Якби по-старому косити — у валках дійшло б, у снопах. Я вже казав хлопцям, чи не можна на комбайнах приладнати якусь електричну сушарку: іде зерно по гарячій трубі і висихає тут же до потрібної кондиції,— вголос роздумував Обливач.— Тоді ніяка погода збиранню не заважала б.

— Ну, а ви як, товаришу бригадир? — перебирав на долоні пшеничні зернята Поляничко.

— Ранок, кажуть, мудріший од вечора,— спробував відбутися приказкою Ананій. Але механізатори бачили, що це він так собі жартує.

Та він не сказав більше нічого, а лише подивився на ниву і раптом пішов якимось весело, широко до неї.

Всі, хто був на польовому стані, рушили за Ананієм.

А тим часом з іншого боку у балку спускалася підвода.

— Бачите, а ви все казали — дорога не та. Будьте ласкаві, оце вам і є урочище Кабани,— хвалився їздовий лікарці.— Я із зав'язаними очима сюди потраплю. Агей, чи є хто живий!

Замість відповіді у тракторній будці заграли на скрипці. Ніжна мелодія лилася повільно й урочисто, їздовий так і застиг перед дверима будки з піднятим

пужалном. Галина Чудновська теж заслухалася. Справді, дуже вже несподіваною була для неї скрипка серед цього безлюддя. Музика збудила якісь давні тривожні спогади. Лікарка забула, де вона і чого тут; їй хотілося, щоб скрипка звучала ще довго-довго.

Та ось знову тиша. Ніби нічого й не було. Чудновська прислухалася ще, очікувально поглядаючи на будку. Іздовий нарешті постукав.

«На замовлення доярок колгоспу імені Крупської...» — озвалася будка. Іздовий відчинив двері.

— І тут нікого... Саме радіо.

— Ну що ж. Почекаємо.

Лікарка почала розпаковувати ящик. Медикаменти, бинти, вату переносила у вагончик. Повісила над столиком плакат: «Перед їжею мийте руки!» А другий, на якому були зображені вправи з ранкової гімнастики, пришпилила до вагончика назовні. Іздовий випряг коня, пустив пастися. Робити йому було більше нічого, і він тут же біля брички простягся на запашній траві.

Сонце котилося неквапно по небу, ніби й воно заробляло свої трудовні, підсушуючи досягаючу пшеницю. В долину осідали вечірні сутінки. Раптом цілий рій метеликів упав з неба. Вони довго кружляли над червоними султанами кінського щавлю, а коли нарешті посідали, щавель пишно зацвів біло-рожевим цвітом. Кожної миті в долині тепер, перед заходом сонця, відбувалися якісь перетворення, і Галині, яка зовсім не знала степу, було чим зачудуватися.

У степу їй було спокійніше, як дома. Сьогоднішній день почався тривожно: приїхав доцент Рогоцький. Як тільки під вікном зачахав його моторолер, Галина розгубилася. З листа, одержаного кілька днів тому, вона знала, чого він їде, і знала, як йому відповість, та її мучив звичайний страх. Вона не уявляла собі, як він реагуватиме. Рогоцький, щоправда, ніколи не ревнував, ніколи не цікавився, з ким вона буває, з ким дружить. А вони ж роками не бачилися. Ні, він зовсім не любив її, як твердив ще у дні перших зустрічей, і вона йому відповідала тим самим. Навіщо ж брати шлюб? Вже й раніше, до знайомства з Ананієм, Галина Чудновська вирішила, що ніколи не стане дружиною Рогоцького. Він занадто довго вагався. Останнім часом його приїзди в

Стернівку драгували Галину... Поява Ананія Сербіна і те, що потім трапалося з ними, підштовхнуло Галину: так, вона неодмінно покаже Рогоцькому двері...

Тепер найстрашніше позаду. Моторолер піднімав десь куряву по дорозі на Львів, а вона ось теж у дорозі: їздить з бригади в бригаду, обладнуючи польові аптечки, інструктуючи людей, як подавати першу допомогу. І не скоро ще вернеться до себе в кімнату, стіни якої чули все... Добре, що вони німі, стіни її кімнати. Рогоцький таки виявився абсолютним егоїстом і хамом... Чого тільки він їй не казав! Він і пішов переконаний, що Галина «приповзе на колінах» до нього.

...Скільки вона просиділа в задумі під дерев'яним дашком, не знає. Але от почувися жваві голоси. Хазяї польового стану верталися додому. Здала Чудновська впізнала їхнього бригадира Полянничка, він ішов першим, і ще дуже знайому постать побачила вона.

Розділ п'ятий

З боку, звичайно, ніхто нічого не помічав. Лікарка розмовляла з Ананієм, як з усіма. Говорила про те, що на польовому стані треба підтримувати чистоту, особливу у вагончиках і в їдальні.

Ананій усе підтакував, Полянничко теж у всьому згоджувався і обіцяв навіть щоранку виводити своїх хлопців на зарядку.

— Хто вам готує гарячу їжу? — поцікавилася лікарка і так подивилася на Ананія, ніби не бригаду, а його одного мала на увазі. Був Ананій худий, втомлений, здавалося, три дні в роті і ріски не мав.

— Жінки з дому приносять, матері, — відповів Полянничко. — Село ж недалеко.

— А коли бригада на нове місце перейде?

— Ну, тоді ми щось зметуємо. Є у нас і казанок, і посуд усякий. Продукти ось товариш Обливач видає.

— Покажіть посуд.

Бригадир знітився.

— Запаковане все, а ящик в коморі. Він же нам поки що не потрібний.

— Ви — люди дорослі, і я вас агітувати не стану. Нормальне харчування — річ дуже важлива. Хоч раз на

день, а треба їсти гаряче. Змолоду люди не беруть себе, а потім усякі гастрити, виразки.

— Та ми тут мов на курорті, — обізвався молодий механізатор Грицько Кутковець. — Ви ось нашої водички криничної спробуйте. Вона ніби морська. Я у Криму служив, не раз доводилося, як учився плавати, морську ковтати. Ну й ця така, дарма що від моря до нас, як від землі до місяця.

— Справді, вода у нас чудернацька. Нафтою пахне і як ропа, — підтвердив Полянничко. — Але ми до такої не звикли, нам звичайної треба.

— Далеко ваша ропа? — поцікавилася лікарка.

— Та ні, он бачите, там, де кінь пасеться. Півсотні метрів. Хлопці зараз принесуть.

— Не треба. Я сама піду.

— От-от. Хоч ви скажете нам, що то за вода, — втрутився в розмову завгосп. — Бо я так думаю, що, може, туди хто здуру солярки бухнув.

У густих сутінках брязкотів вуздечкою чорний кінь. Щось попискувало і метушилося під ногами. Чорні коники-стрибунці підскакували так високо, що один цокнув Галину в щоку. Трава на схилах вже підсохла, стелилася під ногами пружинно, як висока стерня.

Лікарка, посковзнувшись, схопилася за чийсь плече.

— Спасибі. Я була б упала, — біля неї Ананій.

Полянничко зачерпнув відром і витяг повне.

— Покуштуйте ось з відра, — припрошував лікарку Полянничко. — Вона чиста мов сльоза. Тільки що солоня. «Мов сльоза... А сльоза завжди солоня, чоловіче», — не сказала, а лише подумала лікарка.

Зробила маленький ковток. Посмакувала, як смакують вино дегустатори. Ще раз надпила. І пригадала Львів, приміське селище Любень Великий з його мінеральними джерелами. Студентів возили туди на екскурсію, і вони безкоштовно обпивалися. «Невже і тут мінеральні джерела?» Вона сказала:

— Мені потрібна чиста пляшка. І корок.

— Мотніся, Грицю.

Гриць слухняно кивнув головою.

— Ну, яка ваша думка? Можна цю воду людям сирую пити? Чи тільки кип'ячену, — допитувався завгосп. В самому запитанні була хитрість, і це всі зрозуміли.

— А ви самі покуштуйте... Не бійтеся.

— Доведеться,— зняв картуза Обливач і припав губами до відра. Пив він довго, одсапуючись, у відрі аж фуркало. Потім облизався.

— Нарзан. Тільки той... припахає трохи. Перебити чимсь запах — і пий собі на здоров'я. Богодарівський нарзан! — Обливач підняв відро, зважуючи його. — От скільки в нашій землі добра!

Третім покуштував воду Ананій. У горлі закололо, ніби вода була з голочками, але одразу й пройшло. Тільки запах залишився, дразливий запах нафти.

— Давно користуєтеся цією криницею? — запитала лікарка.

— Ого! Вона древня. Тільки тепер вода не та, що раніше, — відповів Полянничко. — Після ремонту щось з нею сталося.

— І хворих серед вас нема? Ну, скажімо, на шлунок.

— Бог з вами! Шлунки у всіх хлопців такі, що хоч цвяшки ковтай. І апетит підходящий.

— Тоді пийте... А я тим часом у райздороввідділі покажу.

Обливач готовий був привселюдно розцілувати лікарку. Якби вона хоч трохи завагалася, довелось б копати нову криницю. А хто міг ручатися, що у новій буде солодка вода, а не така ж ропа...

Як поверталися з вагончиків, Чудновська, вибравши слухну хвилину, тихо сказала Ананію:

— Мені треба поговорити з... вами, — останнім часом вона знову перейшла з ним на «ви». — Сподіваюся, ви не збираєтеся тут ночувати?

Біля вагончиків жевріли вогники цигарок. Полянничко нагадав, що о четвертій вставати, але хлопці не слухали його.

Обливач уже вмовстився на своїй бричці і все покривав на коня:

— Тпру, тпру. Ото нетерплячий, зараз поїдемо, зараз...

Ананій підійшов до Обливача.

— Галина Романівна перейде на мою бричку. А ви з підводою вертайтеся додому. Навіщо гнати у Стернівку аж двоє коней.

— Хіба і вам у Стернівку? — здивувався Обливач.

— Ну да. Не годиться починати жнива без благословення Петра Степановича.

Обливачу не дуже хотілося міняти ресорну бричку на звичайну підводу, але він тільки зітхнув.

— Сідайте, Галино Романівно,— запропонував Ананій, беручи віжки в Обливача.— У вас там ніяких речей?

Кінь сам одразу знайшов дорогу і, вибравшись з ви долинка на рівне, пішов веселіше. Деякий час ще було чути й підводу, але згодом вона відстала чи десь повернула в інший бік.

З поля повівало теплим солодом. У високому небі тут і там пломеніли і блимали зірки, ці негасимі ліхтарі космічних доріг. Місяць чіплявся за богодарівські липи, підвода довго рухалася йому назустріч. А коли на роздоріжжі Ананій круто повернув на Стернівку, місяць опинився десь збоку. Тепер і вони, і місяць ніби вийшли на одну орбіту.

Бричка котилася туди, де земні зірки миготіли на стовпах. Бричка котилася, а Галина Чудновська все мовчала. Вони сиділи так, що майже увесь час приторкалися одне до одного, і від цієї близькості з Ананієм Галина розгубила всі ті слова, які заздалегідь приготувала. Мала сказати йому, що назавжди порвала з Рогоцьким. Що житиме одна і чекатиме дитину. Що ніхто ніколи, крім хіба Таїни, яка, на щастя, не живе більше в Стернівці, не знатиме таємниці — чия дитина. Що вона, Галина Чудновська, не вимагає і зараз від Ананія нічого. Тільки щоб він не вважав її своїм недругом. Нехай буде з нею, як з усіма, цього їй досить... Все це вона приготувала для Ананія, наляканого, як їй здавалося, несподіваною її вагітністю. Прагнула будь-що заспокоїти його, привчити до мислі, що з нею можна і далі дружити, не беручи на себе ніяких зобов'язань. І нехай так буде рік-два, аби він залишився поки що нічийм... Як не її, то нічийм.

Звичайно, десь, мабуть, в глибині душі у неї таїлася надія — рано чи пізно завоювати його серце, створити нарешті з ним справжню сім'ю. Вона ж не гірша за інших жінок і так любить наївного хлопчину Ананія Сербіна.

Такі думки приходили в голову на самоті. Тепер же Ананій сидів поруч, і вони були тільки удвох в полі, тільки удвох, здається, на цілому світі.

— Нам треба поговорити,— вимовила вона нарешті схвильовано.

Ананій напівобернувся до неї.

Бричка зупинилася, Галину хитнуло. Вона щось знову сказала, зовсім тихо, він не розібрав. А теплі хвилі достигаючих хлібів ринули на них, продовжуючи огортати обох, пеленати, як малих дітей. Галині раптом стало шкода себе, своєї молодості, свого кохання без взаємності. Вона принишкла, як деревце в передчутті грози, а потім, закривши лице руками, схилилася і заридала.

...Він повернувся в польовий стан годині о другій, випріг коня. Механізатори ще спали. «Нехай додивляються свої сни». Був зворушений і в чомусь ніби винний.

Простягся на траві біля своєї брички.

«Зрештою, чого людині, мені, наприклад, треба од майбутньої дружини?» — дискутував він сам із собою.

Так. Він не зопалу, не хмільний дав їй, Галині, сьогодні слово... Ось тільки треба побороти в собі непевність. І про Таїну більше не згадувати.

На світанку Поляничко постояв над ним з хвилину, не наважуючись, здається, тривожити. Але у вагончику голосисто закукурікав Гриць, подаючи сигнал побудки котромусь із своїх друзків, і Ананій сам розплющив очі.

Над видолинком слався сивий туман. Біля криниці він був ще густіший, і звідти чулося фуркання, сплески — комбайнери, трактористи вмивалися «нарзаном».

Земля помалу, як соняшник, поверталася обличчям до сонця. Зорі над нею зовсім зблякли, стомлений місяць опустився на нічліг за далекі гаї, які темною підковою обіймали Стернівку, Щасливе. Пшениця в цю ранню годину здавалася не золотистою, а темно-коричневою, наче її довго пряжили на повільному вогні. Тихий шелест нісся з краю в край: то важке трепетне колосся вело останню свою розмову, прощалося з небом, з місяцем, з пригаслими зорями. Ось з-під ніг пурхнула сонна пташка й одразу ж знову впала грудочкою десь попереду, ближче до комбайнів. А вони, наче марсіанські кораблі, застигли на сонному березі пшеничного моря.

Нетерплячий Гриць Кутковець одразу схопився за поручні, та Поляничко зупинив його.

Скинувши свої кепки, брилі, тубетейки, механізатори

вишикувалися перед Полянничком. На війні він був старшим лейтенантом, командиром танкового взводу, і тому в бригаді завжди за традицією підтримували військовий порядок.

— Товаришу бригадир,— опустивши руки по швах, доповідав Полянничко Ананію Сербіну,— гвардійці в повній бойовій готовності. Дозвольте починати...— і навіть наймолодший з них Гриць уже не всміхається, він стоїть на лівому фланзі і, можливо, в цю хвилину бачить себе справді гвардії солдатом.

Сербіну було трохи ніяково. І хоч у кадрових частинах Сербін не служив, все ж таки він по-військовому виструнчився, приймаючи рапорт.

— Ви цей хліб сіяли, вам його й збирати. Не втрачимо ж ні колоска, ні зернини. Нехай буде на кожному гектарі по двадцять п'ять центнерів.

— Згода! Згода! — радісно загукали комбайнери і їх помічники.

Одразу степ сповнився шумом моторів, тихим дзвоном сталевих ножів, шерхотом падаючого колосся.

Ось уже перші валки простяглися шовковими стрічками за комбайнами. Наполохане птаство цілими зграями зринали у небо. Звідти, з блакитної височини, стежив за земними подіями сокіл українських степів — кібець. Він то застигав на місці, то, склавши крила, починав крутити віражі, мертві петлі, з кожним разом наближаючись до землі. Кібець був до всього цікавий.

Комбайни рухалися один за одним, уступом вправо, і з містка машини Грицька Кутковця добре було видно сусідів. Ось Полянничко поступився своїм місцем Ананію. Той повернув сіру кепку козирком назад і став схожий на бравого матроса. Хвилин через п'ять Полянничко на ходу стрибнув на землю, а комбайн, керований Ананієм, продовжував нестримно іти вперед.

Набравши скошеного хліба, Полянничко ловко скрутив перевесло... І от уже перший сніп, великий, з кучматою головою повстав на свіжій стерні, перший і єдиний сніп, зроблений Полянничком заради традиції.

Утвердивши цей символічний сніп на тій самій землі, де він виріс, Полянничко зірвав десять колосків і вилущив з них зернята. Зважив їх на долоні. Навіть самого себе не хотів заспокоювати. Хіба не знав він у своїй практиці прикладів, коли щасливі попередні прогнози

не збувалися. На пні одне, а на дні інше. Десь «вивітрувався» врожай, як ефір з незакоркованої пляшечки. Потім зерно шукали в соломі, в полові, в стерні, чи не осипалося воно у валках? Нічого гріха таїти, підозрювали, бувало, їздових, шоферів, вагарів. Але що з воза впало, те пропало. І залишалася загадка нерозгаданою, а потім забувалася, як забуваються всі на світі прикросці. Нові діла, нові турботи вимагали уваги до себе. Сьогоднішнім днем живе трудова людина, не вчорашнім...

Повільно ідучи стернею, Полянничко дивився на пшеничний масив, закріплений за його бригадою, і вперше за всі роки свого бригадирства, думав не тільки про центнери, а й про гроші. Скільки коштуватиме колгоспові центнер пшениці? Раніше він цим якось не дуже цікавився. А на засіданні в райкомі між двома головами колгоспів зав'язався ще в травні повчальний і для Полянничка, і для членів бюро поєдинок. Передбачалося, певно, що передовий голова одразу зажене в глухий куток відсталого і пікнути не дасть. Якже! В одного виробляється по тридцять дев'ять центнерів м'яса на сто га орної землі, а в другого — шістдесят два. Перший дав державі щось там близько двадцяти тисяч центнерів хліба, а другий з такої ж кількості землі — тридцять дві тисячі... Питання так і стояло — виконання колгоспами своїх зобов'язань перед державою. І в цьому плані й велося обговорення.

Та ось перший з них, «відсталий», поцікавився валовим збором зерна у сусідів... Потім собівартістю центнера м'яса.

І тут Полянничко навіть не повірив. Як же так? Названа передовим головою тільки-но цифра виявилася значно скромнішою, ніж можна було сподіватися. Колгоспи помінялись місцями: у відсталому зібрали навіть хліба на цілих десять тисяч центнерів більше. Це відкриття потягло за собою інше: відсталий колгосп повністю забезпечив своє тваринництво власними кормами і видав на трудовні по два кілограми, а другий колгосп, здавши державі в рахунок надпланового зобов'язання увесь ячмінь і горох, сам потім цілу зиму скуповував, де тільки міг, фураж, концентрати, а напровесні в аварійному порядку викляччив значну підмогу: йому віддали додаткові наряди на жом, барду та інші відходи

підприємств харчової промисловості. На трудовень колгоспникам видано по сімсот грамів — триста пшениці і решту горохом і кукурудзою. Ось тепер і поміркуй добре, хто з них правий, а хто винуватий.

Петро Петрович Навроцький і собі запитав:

— От ви фураж купували. По якій ціні?

— Не по державній, звичайно,— голова ще не розумів, куди гне Навроцький.

— Ага. Тому й свинина у вас дорога...

Далі, після репліки Навроцького, він уже виправдовувався, а не хвилювався. Вірно, колгосп мав збитки...

Поляничко всіх слухав уважно. Одні казали, що так хазяйнувати не можна. Якби це було приватне господарство, хазяїну довелось б скоро жебрати. Інші стояли на тому, що головне — більше здати державі.

Для Поляничка було одне зрозуміло: купованими кормами громадське тваринництво не піднімеш. Здача державі хліба, молока, м'яса — це не гра в футбол, хто більше голів заб'є. Хіба то хліб, коли його од свого рота одриваєш... Ні, такої самопожертви держава наша ні від кого не вимагає і не потребує. Поляничко думав про свою бригаду, думав з позиції «цифри». Дати не тільки багато хліба й кукурудзи, а й дбати, щоб вони дешевше коштували. А що це означає? Не навчилися машиною збирати, так, як шляхівський голова Кавун радить, обсипається горох і в богодарівців, і в стернівців. Знов-таки і на горосі перевитрата трудовнів. Скрізь самі перевитрати. Звідки ж, справді, візьмуться кошти на оплату трудовня, на придбання машин, на будівництво ремонтної майстерні? Виходять з ладу трактори, автомашини, і з усякою дрібничкою в РТС їх не потягнеш, самим треба на місці викручуватися. Ну, ще рік, ще два отак попрацюють, а там вся техніка поступово зупиниться. Що б там не казали про планову заміну техніки, а де ти на нову грошей набереш? Вже й зараз пропонують і трактори, і причіпний інвентар: «Бери». А колгоспові нічим за них платити... Глибоко в душу запали Поляничку слова Петра Петровича Навроцького на засіданні: «Нам треба, товариші, навчитися берегти кожен трудовень, кожную копійку». І пояснив потім, як він це розуміє. Не на оплаті праці без кінця економити, як це дехто робить,

а дбати про розумну організацію виробництва, про заміну ручної праці машиною. «Мабуть, перше слово у цьому належатиме механізаторам,— думає Поляничко.— Сапка «з'їдає» все... Той, хто думає із сапкою в руках іти до комунізму, не комуніст, вірно каже Петро Петрович. Як він тоді назвав таких діячів? Ага, консерваторами».

Тепер він недобрим словом згадував колишнього бригадира богодарівського Гевела. Ні разу не підтримав він пропозиції Поляничка про краще використання машин. «Вам би,— дорікав йому Гевел,— усе до своїх рук прибрати, всі дві з половиною тисячі гектарів обробляти, а до інших людей вам діла нема. Хочете, щоб у Богодарівці безробітні появились на сміх усьому району?» Що ж, безробітні не появились, сапають з ласки Гевела, аж курява стоїть. Бригадир сапок на всіх наставив...

На гребені поля хліб був сухіший. Поляничко подав знак, і перший комбайн зупинився. За ним другий, третій. Хлопці спустилися на землю, оглядали свої агрегати. Це було законом — після перших гектарів перевіряли вузли, підтягували гайки. Ананій Сербін теж поліз під комбайн з ключем.

Гриць Кутковець жував молоду пшеницю і прихвалював.

— Як манна каша з молоком! — він, певно, зголоднів. І може, тому саме він, Кутковець, раніше од усіх побачив удалині жіночі постаті. Роздивившись добре, хлопець загукав: — Хлопці, кошики наближаються! З варениками.

Ось жінки зупинилися, мабуть, не знали, чекати своїх чоловіків біля першого снопа чи іти до комбайнів. Одна рушила до них на переговори. Вона у світлому платті, по білій матерії сині квіточки. Руки і плечі золотисті, а лице біле-біле, ніби ніколи й сонця не бачило.

— Гордію, це твоя кінозірка чимчикує,— вгадав на решті хтось з хлопців.— Вилазь хутчій, Гордію.

З-під комбайна почулося:

— А мені й звідси видно.

— Вона у тебе, мабуть, балетну школу тайкома кінчила. Іч, як ногами пише!

— Еге ж, кінчила. У ланці Анастасії Лиманської на буряках.

— Ага, то в неї від цукру така походочка. Центнерами цукор буряководи одержують, а нам по двадцять п'ять грамів на трудовдень. І чаю досхочу не нап'ешся.

— Який там чай! Буряководи коньячок полюбляють «три гички». Сировини у них до біса. Можна з бурячків, а можна й з цукру. Але ж цитьте, бо буде вам зараз... Ярина страх не любить розмов про спиртне.

— Доброго ранку вам, козаки, чи то пак — гвардійці! — привіталася співучим голосом «зірка», зупинившись в кількох кроках.— Здрастуйте, товаришу бригадир. Вже ж ви, бідненькі, мабуть, їстоньки похотіли, та й за нами, сердешні, скучили. А ми ось!

Гордій Капуста визирнув з-під комбайна, вимазаний як мара. Сміявся закоханими очима до своєї дружини. Він і досі дурів од щастя, бачачи Ярину. Що там не кажи, а дісталася вона йому нелегко. Сталося так, що Ярину запросили взяти участь у масовці на зйомках кінофільму з колгоспного життя і там у неї закохався помічник режисера. Чого він тільки їй не обіцяв! Покилявся навіть, що допоможе Яринці скласти екзамени до театального інституту і тоді вже вона справді стане кінозіркою. Кажуть, що Ярина спершу була розгубилася — дуже вже несподівана кар'єра чекала на неї. Яка б з богодарівських дівчат не хотіла вчитися на артистку! Але виходило, що заради цього неодмінно треба стати дружиною помрежа... а не Гордія Капусти, тутешнього хлопця, якому Ярина давно дала згоду. Ще й зйомки не закінчилися, а в Богодарівці зіграли весілля. Ось так і скінчилася ця історія, хоч у селі і досі Ярину Капусту величають кінозіркою.

— Де обідати будете? Тут, чи там? — показала в той бік, де залишилися інші жінки.

— Мабуть, там... Як бригадир скаже,— Гордій Капуста підштовхнув Ярину, повів до свого комбайна.— Іди хоч покатаю.

— Сказився, Гордійчику! Ми ж поспішаємо на плантацію...

Гордій підсадив жінку і сам поліз на «капітанський» місток. Ананію здалося, що Капуста крадькома поцілував Ярину в плече. А може, то він ненароком доторкнувся губами, хто знає.

Розділ шостий

Увійшов, не рипнувши й дверима, чорночубий, в широкому матроському кльоші Степан Гевел. Вихристючка підхопилася з ліжка, спустила босі ноги.

— Ти як сновида. І не постукав,— прикрилася вона ковдрою.

— А ти зачиняйся, молодице, на ніч. Чи, може, когось дожидала? Тоді я дам задній хід.

— Була колись молодицею. Але такі, як ти, Стьопо, молокососи, вже того й не пам'ятають. Яким це вітром тебе принесло сюди? Та ще вдосвіта.

— На поле іду. Ми тепер з Олексієм пшеничку за ставком косимо. Три машини на Кабановому ще з вівторка, а наша з учорашнього дня за ставком. Поляничко одрізав нам клин дай боже! Од Богодарівки до Щасливого.

— Чула, чула. Ви якийсь рекорд пообіцяли.

— Буде й рекорд. Усе буде. А ти ж як думала! Брати Гевели ще проgrimлять на всю область.

Вихристючка потяглася до своєї одежі, яка висіла на спинці ліжка. Одягла через голову зелену спідницю. На повній шії вузенький шнурочок, кінці якого спадали в пазуху. Повногруда, дебела, м'яко метнулася вона до вікна, відсунула фіранку. Як верталася, Степан ухопив її за руку, потяг жартома до себе.

Вихристючка тарахнула його, теж жартома, кулаком в груди,— Степан поточився, перекинув стілець.

— Тю, скажена!

— Не знаю, хто з нас,— спокійно відрізала йому Вихристючка.— Як уже ти увійшов не спрося, так хоч совість май...

Степан підняв стілець і, сівши лицем до неї, спостерігав за тим, як Вихристючка помалу натягала панчохи, показуючи товсті литки, коліна. Степан, щось згадавши, посміхнувся. Чорний чуб прикрив добру половину високого лоба. Степан недбало відкинув його, а чуб знову впав, розсипався, наче од вітру.

— Ліжко у вас одне на двох? — раптом спитав Степан, озираючи кімнату.

Вихристючка прикусила губу.

— А як і одне. Кому до того діло.

Степан спохмурнів.

— Так би й казала. А то... пручаєшся. Ну, звичайно, такого молодця, як наш новий бригадир, пошукати. Куди там проти нього якийсь невдалий старшина першої статті! У вас, дорога Лизавето Макарівно, ухваточка... І сам — нічого собі, і в начальстві ходить. Хвалю! Ех, Степане, Степане! Воно таки й справді пора давати тобі задній хід!

Вихристючка набрала кухоль води, пополоскала рота й сплюнула у відро.

— Не прикидайся казанською сиротою, старшина... Як уже на те пішло, і я тобі дещо скажу. Іди краще до своєї «оси», вона твої теревені з більшою охотою послухає. Чи, може, й «оса» вже не така?

— Така не така... Всі ви на один кшталт.

— А як всі, чого знову сам притьопав? Казала тобі — з братом Олексієм приходь, чарки мені не жалко. А самого... бачити не хочу.

— Не хочеш?.. Чи не можеш? — дратував Вихристючку Степан Гевел.— Верне тебе од мене, чи як? Ех ти, усе забула, а я до неї як до людини... Чарка мені твоя не потрібна. Добре знаєш, я й раніше не за чаркою приходив...

— Раньше, як було таньше, а тепер самій коштує дорожче,— вмивалася й буркотіла Вихристючка, поглядаючи, між іншим, на себе в дзеркало, вмазане в стіну давно колись Іваном Вихристюком. Печальні нотки в голосі Степана Гевела трохи розчулили її, а його натяк на колишню їхню близькість несподівано влучив у вдовине серце. «Прийшов-таки чубатий»,— прокинулася в ній самовпевненість жінки, яка не так і давно вірила, що молодий морячок не залишить її ніколи. І ось уже Лизавета не ту сіру кофту одягла, що звечора приготувала,— дістала з шафи білу блузочку з короткими рукавами, наче не на птахоферму збиралася, а в кіно.

Степан Гевел усе це бачив, але навмисне підвівся, взяв картуза.

— Так і не скажеш, чого прийшов? — не дивлячись на нього, запитала Вихристючка.

Тоді він рішуче пішов до неї, взяв за плечі своїми ведмежими руками.

— Скажи, спиш з новим бригадиром? — по тому, як він змінився на обличчі, можна було повірити, що його справді гризуть ревності.

І Лизавета Вихристючка повірила. На мить вона припинила опір, і він притяг її до себе, потім відштовхнув і знову запитав:

— Пожаліла його, не зуміла відмовити?

Вихристючка почервоніла і, вирвавшись від Степана, дала йому кілька ляпасів по щоках, примовляючи:

— Ось тобі, ось! Дурний тебе хрестив! — потім смикнула ще й за чуба.— Чи я вже зовсім здуріла, що буду з молокососом...

— Ти й мене так називала.

— Не віриш? — шоки у Вихристючки палахкотіли від збудження.— Ходімо покажу, де він спить, твій бригадир. В другій половині...— В сутінках сіней намацала ключа на гвіздку, одчинила двері.— Я йому в великій кімнаті все приготувала, як парторг казав. Так ні, відмовився. Мені, каже, треба по-холостяцькому — ліжко, стіл, стілець. І більше нічого. Речей у нього ніяких нема, самі книжки. Чемоданчик он під ліжком...

— Отакі всі вони... З чемоданом прителіпається, а потім п'ятитонки йому мало, як проженуть. Свої хоч із села нічого не вивозять, а це ж варяги...

— І свої не краді,— зітхнула Вихристючка.— Візьми старого Коновка. Навіть хату, кажуть, десь у Києві поставив...

— Не в Києві, а в Корчині. Олексій бував у нього. Та що це ти, Лизавето, раптом Коновка згадала отак? Хіба він уже не голова? Ти щось знаєш?

— Де там мені знати. Довгенько він хворіє, от я й подумала... І дуже вже заповзято Нагірняк береться...

Лизавета поправила подушки на ліжку свого постояльця, цієї ночі він, як видно, дома не ночував. Раптом Степан знову взяв її за плечі, повернув до себе.

— Ану його к бісу, чуеш,— гаряче дихнув у лице.— Я скучив за тобою, на твого постояльця мені начхати. Ти тут хазяйка скрізь... І в цій кімнаті...— і далі уже шепотів у саме вухо щось незрозуміле.

— А як же з агрономшею, Стьопо? — знову відштовхнула його Вихристючка.— Я ж усе знаю... Чи, може, вона від дитини звільнилася, а ти од неї?

— Не мели дурниць,— спохмурнів Степан.

Але вона не заспокоювалася.

— Ділитися будете?

— Ет, відчепися. Піду вже. Ти об чужім добрі не турбуйся, свого досить маєш.

Лизавета Вихристючка ображено копилила губи.

— А так. Маю. І як люблю кого, то не за його гроші. Багато ти мені їх дав? Усе Шалигонші, дурень, одніс, навіть свої тельняшки. Не крути носом, сама бачила. Вона була у смугастій майці, як стіни клали. Наче зебра.

Це вже було занадто.

— Мене дурнем називаєш, а сама... Чуєш, Лизавето, не нагадуй мені нічого такого. Сказав — розбив того глечика. Чого ж тобі іще треба?

Лизавета не хотіла, щоб він остаточно розсердився, примирливо хитнула головою.

— Добре. Мовчатиму. Але й ти більше ніколи не попрікай мене новим бригадиром,— людина сном і духом...

— «Людина, людина»,— передражнив її Степан. — Через нього Олексія з'їли. Думаєш, ми йому це забудемо? Та ні за що в світі!

Степан Гевел вже зовсім зібрався іти.

— Може, хоч пляшку «коньячку» позичиш?

— Це можна... Навіть на вічне віддавання. Мені не жаль...

— Тоді давай...

Лінивий пес визирнув з будки і не гавкнув. Чи впізнав гостя, чи, може, збагнув, що на всіх не нагавкаєшся.

Степан пішов городами. Так його ніхто й не бачив, аж поки за селом не наздогнав полільниць. Несучи сапки на плечах, ніби рушниці, жінки тихо щось наспівували.

Тільки двох-трьох Степан упізнав, це були дівчата з його вулиці, а решта незнайомі. Чотири роки плавав Степан Гевел на Чорному морі, а тим часом підросло нове покоління богодарівської молоді, підросли і ці хитроокі красуні. Яку не зачепиш — кожна дуже грамотна. А Степан після закінчення семирічки так уже й не ходив до школи, працював. В шістнадцять років — тракторист, потім перекваліфікувався на комбайнера, потім — армія. Та й, признатися, вчитися далі не мав ніякої охоти. Навіщо? Братуха Олексій скінчив усього чотири класи, а керував, бач, бригадою. Йому підкорялися і агрономи, і зоотехніки. Діло, виходить, не в атестаті зрілості, а в

умінні, та ще в щасливій зірці. Сподобався Олексій голові колгоспу, той і возвисив його. Ну, а Степанові підтримку обіцяли і брат, і сам Коновко: «Покрути трохи кермо, а там призначимо бригадиром механізаторів. Поляничко чужий, не богодарівський». Ось так вони його умовляли... Ще на кораблі мріяв Степан Гевел про майбутнє бригадирство, про те, як він їздитиме собі на мотоциклі по богодарівських ланах, контролюючи роботу підлеглих...

На «березі», як називав Степан сушу, він почував себе певніше — берег був його стихією. Він хотів тихого, спокійного життя, щоб ніч була довга, а день короткий, щоб влітку спати в клуні на свіжому сні, а ще краще в степу під скиртою... Ну, а зимою — відсиджуватися в добре натопленій хаті і їсти холодець з свинячих ніжок. Так він ріс у батька, так хотів влаштувати і власне життя-буття. Ще до армії Степан зиму справді перецікував у своїй хаті, як ведмідь у барлозі, машинно-тракторна відпускала його, як і багатьох інших механізаторів, додому аж до березня. Старі машини ремонтували в МТС і потім їх передавали новакам, а кадровим досвідченим трактористам вручали новенькі. Держава не шкодувала для своїх машинно-тракторних станцій нічого. Степан Гевел устиг до мобілізації попрацювати і на «ХТЗ», і на «Челябінці», і на ростовському самохідному комбайні. Напрактикувався!

Зовсім іншу картину застав він, повернувшись минулої осені додому. Тепер хазяїном всієї техніки став колгосп. Понад два мільйони сплачено державі за трактори, комбайни, плуги, борони. На центральній садибі в приміщенні колишнього гаража розмістилася майстерня... Дружки Степана Гевела цілу зиму не скидали комбінезонів, клепали, зварювали, точили... А його, старшину першої статті, відрядили до Вінниці добувати дефіцитні запчастини. Добре, що Олексій це йому доручив, а то довелось б ще тоді скидати морську форму і одягати комбінезон. Степан добре погуляв; він побував у Вінниці, в Києві, дещо привіз — не так для тракторів, як для «Победи» і газика, про які особливо турбувався Василь Порфирович Коновко, і за два місяці його мандрів бухгалтерія нарахувала йому шістдесят трудовнів і, крім того, по десять карбованців добових за весь період перебування у відрядженні. Доповідаючи голові

колгоспу про виконання спецзавдання, Степан особливо підкреслював, що йому вдалося встановити хороші зв'язки на майбутнє, що йому багато чого наобіцяли. Наступної осені саме йому, Степану, доведеться знову їхати...

Але от і Коновка вже нема, і братуха Олексій залишився без «портфеля». Щось не пощастило йому в рідній Богодарівці...

Відповівши на Степанове привітання, полільниці знову заспівали. І пісня була якась незнайома, якої Степан ще не чув.

Тече вода каламутна,
Чого мила така смутна?
— Я не смутна, лем сердита,
Бо звечора була бита.

Йшли дівчата, чистенько одягнуті, в туфлях на босу ногу, з годинниками наручними. У тої довга коса, а в тої зачіска, як у горожанки. Їжа в легеньких прозорих целофанових торбинках. У Саньки Томах, що живе проти садиби Олексія, у вухах кліпси. От тобі і Санька! Як Степана брали з дому, в шостий ходила, ляльками бавилася.

Тече вода каламутна...

Справді тече... «Все тече, все міняється»,— згадалося йому... Коли б тільки мінялося для нього, Степана Гевела, на краще.

— А ви, дядьку, чого з нами не співаєте? — зачепила Степана повненька, з круглими великими очима дівчина.— Підтягайте басом. У вас же бас?

— Вірко! — осмикнула її друга дівчина, трохи старша.— Як не соромно?

— Який він тобі дядько? Слава богу, заміж виходити збираєшся.

— Ну вже ж і не жених,— пробурмотіла собі під ніс Вірка і ще раз подивилася на морячка.

«Ось на такій оженитися,— подумав Степан,— маленька, кругленька, литки, як у Вихристючки». І засміявся нахабно в обличчя Вірі.

— Приходь підвечір на круглий ставок. Там я тобі басом заспіваю.

— А ви там за сторожа? Там, у Круглому, кажуть, самі жаби! — не дала собі в кашу плюнути бідова Вірка.

Біля кладки через пересохлий ручай дівчата повер-

нули на бурякову плантацію, а він пішов далі. Хвилини за п'ять був уже біля свого комбайна. Тут, прикривши лице кепкою, спав у пшениці Олексій.

Потяги напали й Степана, йому кортіло трохи полежати. «Хоч півгодини. Потім надолужу». І, ковтнувши на сон грядущий з пляшки, Степан Гевел закусив свіжим огірком. Пляшку сховав за колесо комбайна, щоб у тіні була, поки браток прокинеться.

У небі кружляв кібець. Щось він нагледів, певно, бо раптом кулею понісся навкіс до землі. Розпачливий писк почувся неподалік... Потім у сні заскреготав зубами Олексій.

Гарячий, пітний підвівся раптом Степан Гевел, не розуміючи, хто це стоїть над ним. Сонце вдарило у вічі і на мить засліпило їх. Тільки по голосу впізнав.

«Полянничка дідько приніс,— вилаявся у думці.— Ну та нічого, ще рано. Я ж і півгодини не полежав». У голові щось дзвеніло. Мабуть, давав про себе знати Ви-христючкін самогон. Полянничко шморгнув незадоволено носом і суворо спитав:

— З похмілля голова болить? Чому не працюєте?

Прокинувся вже й Олексій, лице пом'яте, з червоними пругами. У волоссі солома.

— Ти не кричи, бригадире... Ніхто нічого не пив. Рано прителіпався, ще в темряві. Ну й трохи задрімав.

— Добре трохи,— почувся інший голос, від брочки підходив Ананій Сербін.— Зараз вісім... На Кабановому вже давно косять. Що це, справді, з вами, товариші?

Степан Гевел схопився як ужалений.

— Вісім? Не може бути! Оце так! — він винувато кліпнув повіками.— А хай би ти сказився,— вилаяв невідомо кого.— Гайда, Олексію! — І поліз, забувши про кепку, до штурвала.

Ось його комбайн рушив. В ту ж мить під переднім колесом щось захрящало. Міцно запахло самогоном.

Полянничко підібрав на свіжій стерні кілька уламків зеленого скла. Показав Ананію.

— Самогон. І де вони в біса його дістають?

Ананій зажурився з іншої причини.

— Мене Олексій Гевел дивує. Скільки з ним розмовляли... Що ж він собі думає?

Вони довго стояли і дивилися услід комбайнові. Вал-

ки пшениці за комбайном ніби зміїлися, і самий прокіс в одному місці був ширший, в другому вузчий.

— Чого доброго ще зробить аварію. Ні, я не маю права...— Поляничко замахав руками і закричав.— Стій, чуеш, стій!

Але Степан Гевел не озирнувся. Тоді Поляничко сів у бричку і погнав коня. Ананія він із собою не взяв. Не хотів, може, втягати молодого бригадира у цей конфлікт.

Що там казав Степанові Поляничко, наздогнавши своєю бричкою комбайн, Ананій Сербін не чув. Але йому було ясно, що вони сваряться... Ось Степан знову взявся за штурвал. Поляничко скочив наперед і став серед поля: «Не пушу!» Але комбайн рушив. Рушив на нього... І могло статися лихо, та Степан, видно, в останню мить отямився, рвонув штурвал. І комбайн змінив курс... Золотим зигзагом пролягла в пшеничному масиві нова доріжка, а там знову комбайн взяв праворуч і пішов над межею, як і раніше.

Ананій полегшено зітхнув.

Під'їхав Поляничко. Блідий як стіна.

— Дикуни. Справжні дикуни...— повторював він, соромлячись дивитися на Ананія.

— Я все бачив. Заспокойтеся.

— Сьогодні ж... Сьогодні заберіть їх від мене. А ні... звільніть мене від бригадирства.

— Степан Гевел п'яний? Так?

— Чи п'яний — не знаю. Але божевільний. І що головне — я відчув себе безсилим. Як, справді, його зупинити? Взяти комбайн на бордаж?

— Нічого. Зараз я примушу його...

— Ви не знаєте Степана... Поки пальне не витратить, краще не втручатися. Я до цього морячка давно придивлявся. У злобі він страшний.

Ананій Сербін простежив очима за комбайном. І, подумавши, махнув рукою.

— Що ж, нехай працює, в степу свіже повітря. Тут ні перед ким своєю дурістю хизуватися. А очуняє, тоді поговоримо. Їдьмо до своїх...

«До своїх». Добре сказав Ананій Сербін. Справді, всі хлопці, як звук називати механізаторів Поляничко, ніби одна рідня. Тільки ці брати якісь не такі...

До своїх було кілометрів з шість. І все пшеницею. Дорідна вона скрізь нині, буде хліб.

Ех, пшеничка, пшеничка, хлібець наш важкою працею виборений...

Ось такі чомусь роздуми тривожили Поляничка. Чи не тому, що оце тільки бузувір Степан Гевел і йому ледве життя не вкоротив.

...Правду говорив Ананій: очунав Степан Гевел. Прийшов о третій годині ночі і тут, біля бригадирового вагончика, ліг спати. А як розвиднілося, підстеріг Поляничка, коли той вмивався, і сам на сам повинився перед ним.

— Скільки скосив вчора? — спитав Поляничко, не глянувши навіть на Степана.

— Сорок гектарів. Не обідав і не вечеряв. Братуху вкрай заганяв... А він, між іншим, і не нюхав тієї отрути... Ви на нього не думайте. Так що нехай усе залишиться між нами. Бо тому, хто сміття з хати виносить... — і не докінчив, очима показав, що тому буває.

Поляничко все зрозумів — Степан не стільки сам кався, як захищав брата.

Розділ сьомий

Танцюристи — хлопчик років тринадцяти-чотирнадцяти і дівчинка трохи старша за нього, обоє школярі стернівської десятирічки, — вискочили з-за комбайна і, здавалося, почали змагатися, хто кого перетанцює. На дівчинці блискучий віночок, стрічки. Обличчя серйозне, напружене, ніби вона здає екзамен. А напарник навпаки, веселий, задирикуватий, усе щось вигукує і викаблучується перед нею, мов дорослий. Під ногами у них стерня. Земля так і летить з-під чоботят, а танцюристам байдуже. В ці хвилини їм, мабуть, скошене поле здається величезною сценою, до якої прикуті очі тисячі глядачів.

— Це ж Арсена Цибулька синок, — впізнає танцюриста хтось у публіці. — І давно воно за мамину спідницю трималося?

— Ростуть діти. Як бур'ян, — підтвердив його сусід.

— Не кажіть дурниць, куме. Який же це бур'ян? Омелько на п'ятірки вчиться. І малює здорово. Батькам подяку директор прислав...

— Знайшов кому дякувати. Цибулька спитайте, в якому класі Омелько, то він і не знає.

— Та цитьте ви... — повертається до них сердита молодиця, біля якої лежить сапка.— Майте уваженіє.

Баяніст грає швидше, швидше. Дівчинка розчервонілася, райдугою палахкотять її стрічки. Переплівши руки на грудях, вона то переслідує кавалера, то відступає, а він, присівши навпочіпки, крутиться дзигною, викидає вперед то праву, то ліву ногу, цокає пальцями, підстрибує і все це приправляє веселими вигуками:

— Гоп, гоп-гопака... гоп, гоп-тріпака.

Люди сидять на стерні півколом, їдять круто зварені яєчка, огірки, п'ють молоко. Дехто смакує темно-фіолетові ягоди шовковиці. Є ще й вишні, вони тепер аж чорні і солодкі-солодкі... Ось Ніна Кушіль, а біля неї напівлежить «кінозірка», дружина комбайнера Капусти. На повних губах — вишневий сік. А кісточками вона у когось крадькома поціляє: стисне кісточку в пальцях — і тук!

Метрів за п'ять од них сидить чорнобривий парубійко Онисим Луць — завідуючий сільським клубом. Вони разом грали колись для комедійного фільму — купалися в ставку серед качиного царства. За сценарієм парубок мав поцілувати дівчину, виринувши несподівано поруч з нею, але само собою трапилося, що між ними в останню мить де не взялася налякана качка і їй дістався поцілунок. Режисер спершу хотів ще раз знімати цей епізод, але потім вирішив — нехай так і буде.

Двое богодарівців упали біля неї, і обом Ярина вірила, але вибрала Гордія і чесно про це Онисимові Луцю сказала. Просила його бути їй просто другом, товаришем. Натякнула на свою подругу Ніну Кушіль. А от на концерті в полі заманулося їй зачепити Онисима, щоб він подумав, що то Ніна... Здалося їй, що хлопець уже зовсім заспокоївся і вона подумала: «Зведу їх, парочка буде хороша».

За мить схаменулася: «А раптом він побачить, що це я?.. Хтозна-що може подумати!» Але було вже пізно, Онисим, зустрівшись з її поглядом, спершу не повірив, що це вона у нього влучила, а потім до кінця концерту не зводив з Ярини задуманих очей.

«Е, ні, голубе, з тобою, бачу, жартувати не можна. Ти ніби забув, що я заміжня, що в мене є Гордій, якого я люблю. Одвернися зараз же, чуєш! Бо вже дехто

починає за тобою стежити, та й до мене придивляються. Одвернися ж!»

Та Онисим Луць, здавалося, нікого не бачив, крім неї. Добре, що хоч з району начальство приїхало і Луця покликали...

— Стародуб їде! Он його «Победа»,— впізнав хтось машину голови райвиконкому.

З «Победи» справді виліз Стародуб, за ним — Петро Степанович Нагірняк.

Стародуб у прим'ятому костюмі з чесучі, без кашкета. Голова чисто поголена, кругла, як футбольний м'яч. Круте роздвоєне підборіддя,— кажуть, що це ознака високих вольових якостей. Ступає широко, впевнено. Хазяїн району! Нагірняк трохи відстає від нього, хоч крок у Нагірняка міг би бути значно ширшим, він на цілу голову вищий за Стародуба.

— Ну як тут у вас пшеничка, на Кабановому? — питається Стародуб.— Ми ось з Петром Степановичем побилися об заклад. Я кажу, що по тридцять центнерів буде, а він сумнівається.

— Хороша пшениця,— ухилився від ролі арбітра Полянничко. Йому неприємно, між іншим, що голова райвиконкому поздоровкався за руку тільки з ним, а Сербіну кивнув.

— Леоніде Йосиповичу, ви ще не знайомі з нашим новим бригадиром,— показує на Ананія Нагірняк, він теж помітив нетактовність районного начальства.

— Ви — Сербін? Аспірант? Чув, чув,— Стародуб безцеремонно розглядав Ананія, особливу увагу при цьому приділивши його сірим від порошу черевикам.— Ну що ж, не в кабінетах, а в колгоспах вирішується доля сільського господарства. Усі це знають... Я, наприклад, одного путнього бригадира не віддам за десять професорів... А Гевела куди ж? — перевів погляд на Нагірняка.

— В механізатори пішов. З братом на комбайні.

— Ага, пригадую. Петро Петрович інформував мене... До речі, я оце днями був у Василя Порфіровича. Він того... герой. Одужує. Додому збирається.

Концерт припинився. Колгоспники очікувально поглядали на голову райвиконкому. З чим завітав до них? Одверто кажучи, у полі він бував не дуже часто і в господарські справи не втручався. Звикли уже — колгоспом керує райком партії. Які б важливі питання не виникали,

колгоспні керівники зверталися до райкому. Там, у райкомі, розподіляли добрива, труби для водопостачання, будівельні матеріали, запчастини, нову техніку. У Стародуба були свої улюблені обов'язки — від імені райкому і райвиконкому він на свята вручав передовикам перехідні прапори і похвальні грамоти. При цьому церемонно цілував нагороджених, особливо молоденьких ланкових...

Завідуючий клубом Онисим Луць підійшов до Стародуба.

— Леоніде Йосиповичу, дозвольте продовжувати культурне міроприємство?

Стародуб подивився в небо, потім дістав свій кишеньковий годинник.

— І на довго у вас розраховано?

— Та ні. Ще два номери. Частівки на сучасні теми.

— Сучасна тема, хлопче,— збирання врожаю і державні хлібозакупки. Усякі концерти ми і в Корчині, мабуть, відмінимо. На поле, всіх на поле!

— Та ми ж у полі людей обслуговуємо.

— В даному разі я не забороняю. Але в принципі — проти. І не тільки вам це кажу, а й Петру Петровичу свою думку одверто висловлю. Куди краще встановити на машинах гучномовці, і нехай співають. І всі працюють. І старі, і малі. Ну що це у вас за концерт? Я ж знаю... Вірші, які дівчора вивчає за шкільною програмою... Ну ще польку вріжете. А по радіо передається справжня музика, класична і... всяка. Козловський, Гнатюк, Бела Руденко. От проявіть ініціативу з пересувним гучномовцем...

— Добре, Леоніде Йосиповичу. Ми вашу пропозицію обміркуємо...

Концертом Стародуб не цікавився. Він пішов у відкрите поле до некошеної пшениці. Нарвав колосків. Роздумливо тер їх на пухлій руці. Голова колгоспу, бригадири стояли мовчки поруч.

— А в Ямполі, між іншим, хлібоздачу завершують. Мені з області дзвонили,— сповістив Стародуб.

— У них більше теплих днів було,— зауважив Нагірняк.

Спокійний тон Нагірняка не сподобався Стародубу.

— Пригадується, Стернівка від Ямполя ніколи не відставала. Василь Порфірович обов'язково, бувало, з

рук у них вирве першу квитанцію. А ви що ж? Гав ловите? — Стародуб кинув колоски, обер руки. — Сьогодні у нас яке? Двадцять шосте, здається? Так от. Два дні у вашому розпорядженні, а двадцять дев'ятого — перша червона валка. Ясно? І солідна валка. До першого серпня — план! Ось так. А то виходить, що ми тільки косимо. Валки — це півділа.

— Не знаю, як в інших бригадах, — втрутився Полянничко, — а у нас, Леоніде Йосиповичу, нічим поки що валки підбирати. Всі комбайни на косовиці!

— Здорово! Та це ж саботаж! Я ще сьогодні доповім Петру Петровичу. Чорт його знає, — вилаявся Стародуб, — чому це мені, Стародубу, честь району дорога, а вам — ні! Де ваша гідність?! Відстати від ямпільців... Чи, може, вам, товаришу Нагірняк, не під силу керувати... без Василя Порфировича?

Дивна річ, замість того, щоб образитися, Нагірняк раптом якось непевно усміхнувся. Чи не пригадалася йому, бува, та пора, коли цей ось Леонід Стародуб очолював раду спортивного товариства і на всіх нарадах, на всіх конференціях критикував голів колгоспів за те, що вони зволікають будівництво типових сільських стадіонів і не беруть участі у спортивній роботі.

Те, що Нагірняк посміхнувся, спантеличило Стародуба. І несподівано він охолов, вирішивши, що тут ні з ким, власне, розмовляти. Один старий, байдужий до всього, а другому ще манну кашу їсти, а не бригадою керувати. І де він узявся! Був же Олексій Гевел, як бог! З півслова все розумів.

— У вас є графік жнив? — мнучи цигарку, запитав у Нагірняка.

— Графік то є... А три комбайни стоять і ще, мабуть, довго отак відпочиватимуть. Запчастин нема.

— А де ж ви раніше були? Чого мовчали? — чиркнув нервово сірником Стародуб. Сірка одлетіла, блиснувши у повітрі. Ще раз чиркнув, коробка відкрилася, і з неї посипалися сірники. Стародуб кілька підняв, а решту приптопав.

— А ми не мовчали, — Нагірняк зітхнув і похитав головою. — Якби хоч мовчали. Куди тільки не зверталися. Ваш заступник Кулик в трьох примірниках заяву узяв і навіть учора по телефону знову обіцяв...

— На Кулика не кивайте. По-перше, райвиконком

не нянька, у нас таких, як ви, господарств більше двох десятків, плюс радгосп. І всім щось треба. А по-друге, з учорашнього дня Кулик у відпустці. Вже, мабуть, десь на пляжі чорноморському вигривається. Ех...— Стародуб потягнувся, зробив зарядку.— У сто разів краще бути заступником. А з нашим братом обласне начальство рахуватися не хоче. Заверши спершу жнива, виконай план по хлібу, по м'ясу, по молоку, підніми зяб і так далі, і так далі, а тоді, як уже білі мухи літають, паняй собі з богом на море. Ось що значить відповідати за район. Сьогодні з четвертим головою сварюся...

Тим часом самодіяльний концерт закінчився. Мимо начальства пройшли жінки з сапками. Поспішали до машин механізатори. На місток комбайна, біля якого відбувався концерт, виліз Гордій Капуста. Зашелестіли паси, зашуміли цепи, степовий комбайн рушив, несучи на своїх могутніх грудях широкозахватну жатку.

— До якої години працюють комбайни?

— До темноти,— неохоче відповів Поляничко.

— Дайте мені прізвища кращих. І майте на увазі, на перше серпня Стернівка повинна виконати план. А про додатковий план ми ще дамо вказівку. Поки що з вас тридцять тисяч центнерів. Так-то, товариші... Домовилися?

— Будемо старатися, Леоніде Йосиповичу,— пообіцяв Нагірняк, даючи знак Ананію і Поляничку, що краще з Стародубом не сперечатися. Нехай собі їде...

І Стародуб поїхав. Його машина взяла курс на Басанівку, туди, де починалися землі сусіднього колгоспу «Восьме березня».

— До вечора увесь район обскаче,— невесело мовив Нагірняк. А я, грішний, і його пустив би на море. Щоб людей од роботи не одривав... Нехай би поплавав... Або Ельбрус поштурмував. Йому це корисно.

Поляничко витяг засмальцьовану записну книжку. Перегорнув кілька сторінок.

— Ось мій графік, Петре Степановичу. Ми справді не вкладаємося. Три комбайни стоять, а хлопці на роздебеньках. В других колгоспах запчастини шукають. Ми планували на кожен по двадцять га за першу зміну і по п'ятнадцять за другу. Разом тридцять п'ять. А щоб за десять днів без тих трьох комбайнів впоратися, треба

косити по п'ятдесят — п'ятдесят п'ять. Може, і тут на косовиці швидкісний метод спробувати, га?

— Хліб густий, з важким колосом... Та й комбайнери молоді...

Збудив Стародуб таки в душі стернівських керівників тривогу за долю графіка, що там не кажи. Нічим не допоміг, ні запчастинами, ні мудрою порадою, та все ж розтривожив. Ось-ось районна газета опублікує зведення про хід збирання врожаю і здачу хліба державі. І знову Стернівка — чортзна-де, на передостанньому місці.

...Ананій запросив Нагірняка на ділянку, де під пшеницю було внесене фосфоритне борошно. І вони втръох пішли між валками.

Степові кораблі віддалялися, і рокіт моторів ставав все глухішим. Валки лежали, ніби колії, укладені розумними машинами, по яких підуть поїзди. Валки радували око: високі, пишні, з важким колоссям.

Ось на межі стоїть кілочок з цифрою «3». Тут вони й зупинилися.

Ананій вилушив собі на долоню десяток колосків. Золотисті зернятка були важкі, одно в одно. Він залишив несподівано Нагірняка й Полянчика, а сам побіг стернею назад, до валок, що були уже за межею дослідного «фосфоритного» гектара. Там він узяв таку ж кількість колосків, рівно десять, і вилушив їх. Тепер в лівій жмені тримав ті, що зросли на угненому полі, а в правій — свої, підживлені фосфоритним борошном. Уважно розглядав ті і ті. Ось він, подарований селянинові природою чародійний хімічний елемент, переплавлений у зерно, у хліб! Якщо не підведуть Ананія попередні дані про площу залягання подільських фосфоритів, місцеві колгоспи одержать додатково мільйони тонн дешевих добрив. Треба тільки наполягати, щоб швидше організували промислове їх добування та переробку. Звичайно, колгоспові це важко. І він виразно уявив собі, як доповідатиме в райкомі про наслідки експерименту. Райком обов'язково підтримає нову справу! У Петра Петровича вже й тоді, коли Ананій знайомив його з темою своєї наукової праці, в очах світився вогник неабиякої цікавості. Ананієві шукання зрозумілі йому...

— Ось! Вгадайте, яке з якого поля! — весело запропонував Ананій, повернувшись до своїх супутників.

Хоч як довго придивлявся Нагірняк, а Полянничко — той навіть на зуби зернину клав, — але обидва визнали — пшениця однаковісінька, наче вся з одного колоска. Чудова пшеничка! Та це не здивувало їх, здавалося, вони нічого іншого й не чекали. Ананій радів, як мала дитина, готовий був затанцювати, а люди старші за нього, бач, не поспішали поздоровляти його з перемогою. Якби ось так сприйняли все в інституті, він би подумав, що це з задрощів.

— Скільки ми тут висіяли тоді борошна? — почав на-решті згадувати Полянничко. — Щось зо два мішки. Ну, а гною знадобилося б тонн десять.

— І не тільки гною. Ми, крім гною, і мінеральні да-вали, — Ананій сказав це так, ніби дорікнув комусь, хто ще й досі не вірив у місцеві фосфорити.

А Нагірняк поки що мовчав. Може, йому бачилися вже ті труднощі і перепони, які чекали молодого науков-ця Ананія Сербіна попереду? Ось він глянув на Ананія співчутливо, ніби хотів сказати йому щось важливе. Та й знову стримався. А по паузі нагадав криловську байку про лисицю і виноград.

— В житті і нам частенько доводиться, дорогий Ана-нію, бути в ролі отакої лисиці. Очима бачиш, а руками не дотягнешся.

— Ви, Петре Степановичу, говорите про фосфорити? Але ж їх, як свідчать дореволюційні документи, навіть вручну вигідно добувати. Німці до себе вивозили.

— Знаю. І ми вивозили у Вінницю. Суперфосфатний завод у двадцятих роках, як я з'ясував, працював на місцевій сировині. Тобі про це не доводилося чути? Ні? От бачиш. Не все ти вивчив, а я... признаюся тобі, в рад-наргосп заходив... Ось ти довів свій дослід до кінця, одержав позитивні наслідки. Це добре. Але з запасами фосфоритів справа складніша. Ті, що були майже на по-верхні, кажуть, використані, а решта — на денці, глибо-ко під землею. І скільки їх — невідомо. Мені показували висновки однієї геологічної експедиції. У колобку про-цент фосфориту великий, вірно, але самих колобків у земній товщі мало. Тонна піску містить щось з півтора кілограма фосфоритних кульок, ну, а як говорити про фосфор у чистому вигляді, то з тонни його не більше двохсот грамів. Уявляєш тепер, яка буде собівартість добрива?

Ананія просто приголомшило почуте. Так ось чому Петро Степанович майже не нагадував йому про дослідні гектари! Консультанти з раднаргоспу з цифрами в руках довели Нагірнякові, що затія з подільськими фосфоритами нічого не варта. Що ж, справді, дає дослід з борошном, якщо немає сировини? Фосфорити не золото і не радій, щоб їх добувати грамами.

— З ким ви, Петре Степановичу, радилися у Вінниці?

— З заступником голови раднаргоспу. А потім він ще викликав директора тресту... Фосфорити на їхній совісті,— і, щось згадавши, Нагірняк невесело посміхнувся.— Чим же скінчилася наша розмова? Я про німців висловив сумнів. Що ж вони — гроші лічити не вміли, що аж звідси економічно невигідну сировину вивозили? А директор тресту, зрозумівши, що я залишився незадоволеним їхніми поясненнями, враз пропонує: «Знаєте, давайте по-діловому. Ви — замовець, я — виконавець. Ми вам добуємо фосфорити і за роботу візьмемо згідно державних розцінок. Ви ризикуйте собі, ви — колгосп, а ми — державна організація, сидимо на твердому кошторисі». Так і пішов од них ні з чим.

Поляничко підбадьорював Ананія.

— Ось бачиш. З такими настроями треба боротися. А що це за міркування? Ми, мовляв, державні, а ви — ні те ні се. І в держави гроші народні, і в колгоспі. Хіба селяни не такі ж громадяни, як всі інші? А то, буває, злість бере. Ткнувся я за запчастинами, а там кажуть — дзуськи. Ми кооперативним організаціям не відпускаємо. Обробляв я ці самі лани, як у емтеесі заробіток одержував — був робітником. А тепер? Хто я тепер? Робітник чи селянин? Державний я чи кооперативний? Профспілка мені путівку в санаторій давала. А тепер? От я все збираюся листа про це написати, не знаю тільки кому його адресувати. Чи в наш ЦК, чи одразу в Москву.

Нагірняк скептично підморгнув Ананію, показуючи на Поляничка.

— Путівку для себе хочеш просити? Іч, куди йому заманулося! На море. Нагадав Стародуб про Кулика, а наш Кіндрат Юхимович й собі туди ж. Завидки беруть?

— Я не про путівку збираюся писати. Взагалі про

механізаторів, про наше життя-буття. Днями комбайнер Синокіп нагадав — в листопаді шістдесят йому стукне. Ще, звичайно, попрацює він, але все ж клопочеться людина: як буде з пенсією? Трохи старші за нього товариші, які разом з ним емтеес засновували, пішли на відпочинок раніше, ще до передачі техніки колгоспам. Про них держава піклується. Той шістсот карбованців одержує, той навіть більше, а з Синокіпом важче, він тепер колгоспник...

— Синокіп не один. У нас більше двохсот пристарілих на обліку. І як говорити чесно, крихти ми їм виділяємо. Допомогу подаємо, а не забезпечуємо людей... Хто сміливіший, приходять за тією допомогою, а більшість соромиться,— Нагірнякові живо пригадалася скромна постать діда Жили — стернівського колодязника. Виписували дідові допомогу на придбання гумових чобіт, і тільки тепер звернули увагу, що це перший раз за три останні роки йому видають гроші. Ні, далі так не повинно залишитися. Не від Коновка чи від Нагірняка повинні чекати ласки люди, які своє відробили, а від закону. І пенсії, і куророт... На все сільські трударі мають право.

...Завідуючий клубом Онисим Луць наздогнав їх біля комбайнів.

— Товаришу бригадир,— звернувся він до Сербіна.— Мої артисти виявили бажання попрацювати. Куди їх?

Сербін озирнувся навкруги. Справді, куди? Тут все робили машини. Хіба одіслати учнів на буряки? За вибалком саме полють дівчата ланки Анастасії Лиманської. Який уже раз полють. Останнім часом їдуть та їдуть гості. На буряки дивитися. І не тільки буряководи, а й керівники. Розхвалило ланку обласне радіо, потім республіканське. От днюють і ночують дівчата на плантації. То підпушують, то полють, то вишукують кволі рослини, які відстали в рості, і поливають їх, вручну підживлюють.

«Нехай полоти допоможуть,— вирішує розчулений цією згадкою Ананій Сербін.— Після дощу знову скрізь бур'янець прокинувся».

— Скільки у тебе артистів?

— Дванадцять душ. Ну і я... тринадцятий.

— Полоти буряки будете. Сам вас одведу. Не знаю тільки, чи знайдуться для всіх сапки. Я вам, Петре Степановичу, більше не потрібний?

Нагірняк проводить очима тепло, по-батьківському.
— Роботящий у нас бригадир,— похвалив Ананія Полянничко.— І все до серця близько бере.

На велосипеді до них під'їхала худенька дівчина з кержовою сумкою за плечима: листоноша.

— Здрастуйте.

— Здрастуй, чорнява.

— Візьміть газети для механізаторів... Гнат Мусійович наказав, щоб обов'язково у бригадах сьогоднішню передову нашої районної прочитали. Про першу заповідь... Тут і про Стернівку пишуть.

— А що саме?

— Лають.

— І дуже? — чомусь примружився Нагірняк.

— Хтозна-що пишуть. Втратили, мовляв, стернівці хліборобську гордість...

— О! Це ж і Стародуб про гордість нагадував. Читав, видно, передову,— Нагірняк вибрав з пачки районну газету, одягнув окуляри.

Дівчина, коли він одірвався од газети, була вже далеко в полі, колеса її велосипеда, опромінені післяполудневим сонцем, здавалися срібними литаврами.

Розділ восьмий

І так буває. Ніхто цього од Гевела Степана не чекав, а він узяв та й втер носа досвідченим комбайнерам. На четвертий день жнив підвечір пригнав Гевел свій корабель на Кабанове, зупинив мотор і пішов, не поспішаючи, між валками назустріч агрегатові Полянничка. Той вже призвичаївся трохи косити спарованими жатками. Комбайн «СК-3» тягнув добре, сили його вистачало, але час від часу в Іванюковій жатці щось заїдало і тоді вона діяла як гальмо. Увесь агрегат тремтів від напруги, його смикало, підкидало, завертало кудись убік. І досі Полянничко не міг збагнути причини, хоч уже двічі зупинявся і одні гайки відпускав, а інші підкручував, змазував шестерні, очищав ножі. Відразу після такої профілактики агрегат ніби починав працювати нормально і серце Полянничка вже заспокоювалося, та не надовго. Ось і тепер знову почалося прокляте смикання, Полянничко відчув нові поштовхи. Зменшив швидкість, обернувся

до помічника свого. І тут побачив неподалік на стерні Степана Гевела, а метрів за сто на горбику його комбайн. «На ремонт їде,— подумав Поляничко.— Щось, певно, серйозне...»

Але Степан Гевел був зовсім не схожий на людину, яка потрапила в біду, навпаки, в його неквапній ході, в усій постаті — якась підкреслена самовпевненість, він поважно так оглядає поле, валки, агрегат і, здається, чекає, що комбайнер сам зацікавиться його особою і спуститься до нього.

Агрегат ще раз смикнуло. Поляничко крутим словечком згадав Іванюка й зупинив-таки комбайн. Але удавав буцімто зупинився лише заради Гевела.

— Що там у вас? — сухо запитав, думаючи, між іншим, не стільки про невдачу чужою, як про свою.

Степан дістав з кишені велике яблуко, обтер його хусточкою, відкусив:

— Прибув декого на буксир брати,— жуючи яблуко, одверто сміявся він в обличчя бригадирові.— Ми з Олексієм свою пайку, товаришу бригадир, впорали.

— Та ну? — не повірив одразу Поляничко. За його розрахунками там ще косити та й косити.

— А ми слів на вітер не кидаємо, товаришу бригадир,— Степан підійшов ближче.— У вас в середньому по двадцять — двадцять два за зміну на комбайн виходило, а за повний робочий день не вище тридцяти. Нам усе відомо. А ми... Скільки в нашому масиві — двісті? Виходить — по п'ятдесят на день. Ще сьогодні до вечора гектарів з двадцять встигнути можна, якби... ви про нас задалегідь подумали. А то ось шукаємо роботи.

Ні, Степан Гевел не жартував. Сорочка прилипла йому до широкої спини, а під пахвами синя матерія геть вицвіла від солоного поту.

І все ж... учора обліковець подав Поляничку денне зведення, і з нього було видно, що на ділянці Степана Гевела ще не скошено гектарів вісімдесят. Як же це розуміти?

— Грицько Каній був у вас сьогодні? — запитав Поляничко.

— Оце тільки з ним попрощався. Подався на буряки. Він перший нас і поздоровив... То як, бригадире? Мабуть, ми пошабашимо на сьогодні. А ти подумай — куди нас зранку перекинути. Щоб знову ніхто не

заважав і не втручався. Такі наші умови. І про перехідний вимпел подумай. На сьогодні, як я розумію, він наш. Чи, мо, в когось кращі показники?

Ніколи ще не був Степан таким балакучим і самопевненим. І саме це переконало нарешті Поляничка, що двісті гектарів справді скошено і що таким чином завтра зранку ось тут, на основному масиві, працюватиме ще й цей, Гевелів агрегат. Цього ніхто, мабуть, не чекав — брати Гевели вели перед на жнивах. Люди, яких Поляничко вважав вправнішими, відстали, а Гевели, бач, встановили рекорд. Ще ніколи не косив Поляничко п'ятдесят гектарів за робочий день. Зрештою, вони молодці, нічого не скажеш. І він, як бригадир, повинен чесно дивитися на факти.

Отож, поборовши в собі суперечливі почуття, Кіндрат Юхимович Поляничко зліз з комбайна й простягнув матросові руку.

— Поздоровляю... Від імені усієї бригади.

— А відносно вимпела як буде? — запитав Гевел, насмішкувато поглядаючи на бригадира. — Олексій наказав, щоб без вимпела не вертався. До речі, вам персональний привіт від нього.

— Не поспішайте дуже. Ось увечері підрахуємо...

— Що там рахувати! Усе й так ясно. Ну, та ми терплячі. До вечора можна й почекати. — Степан потягнувся, розправив широкі груди і ненароком позіхнув. — Отже, сьогодні відпочиваємо. Скажу тобі, бригадире, вахта у нас була не з легких. Олексій ледве витримав. Чотири дні, чотири ночі. А мені не звикати. Тільки море ввижалося. Ми там, бувало, як у похід виходили, місяцями сну не знали. Загартувало нас море, до всього привчило.

Гевел ще й далі, мабуть, хвалився б своїм морським гартом, але Поляничко пішов з ключем до лівої жатки, почав щось там регулювати. Тільки тепер Степан звернув увагу, що агрегат у Поляничка незвичайний — з двома жатками. Він зацікавився цим, потоптався біля агрегату, розглядаючи його.

— А ти, бригадире, не в дурних зимувався. Усіх хочеш обскакати. Чи й нам по другій жатці виділять?

— Це Іванюкова. Зайвих немає, на жаль.

— Десь вичитав про таку комбінацію? Чи сам додумався?

— Хіба не однаково...

— Ні, не однаково. Як сам придумав — на здоров'я. Ми нічого не маємо. Ну, а з чужими раціоналізаторськими пропозиціями треба всіх знайомити. На те й бригадиром призначений. Я от по п'ятдесят дав, а виходить, можна було й по сто. Ого! Сто гектарів за один день. Так і в Герої не важко вийти. Як ти думаєш, Кіндрате Юхимовичу, дали б мені, Степану Гевелу, Героя? — він немов захмелів від почуття несподіваної перемоги й смакував її, тишився нею. Особливо приємно було йому хизуватися перед Полянничком. Хіба не він у перший день жнив хотів одібрати в Степана комбайн! Великий злочин, бач, зробив, хильнувши трохи самогонки.

— Героя, Степане Івановичу, не окремо за сівбу, і не окремо за косовицю дають, а за високий врожай, за великий хліб,— відповів йому серйозно Полянничко.— Ніби ти не знаєш. От від початку до кінця обробиш з напарником двісті гектарів — і зореш, і угноїш, і पोсієш, а потім збереш так центнерів по тридцять на кожному гектарі... Тоді вважай себе кандидатом в Герої.

Степан покрутив головою.

— Довга пісня.

— Для декого — пісня цілого життя.

Увагу Полянничка привернула нижня шестірня Іванокової жатки, звідки рух передавався на пасок і далі на ножі. Зубці в ній ніби не з однакового металу. Він швиденько вибив шплінт. Три зубці наварені. Ось воно що! Якщо хоч один з них трохи довший — бодай на десяту долю міліметра, то при нагріванні тут обов'язково заїдатиме. Чому ж Іванюк не попередив його, що зубці викришилися? Якраз такі шестірні є в Полянничка.

Не більше п'яти хвилин знадобилося для заміни неякісної деталі. За цей час Степан Гевел встиг одійти далеченько, — ось він і Олексій зустрілися на горбі біля свого комбайна і вже удвох рушили в бік села.

Помічник комбайнера, вузькоокий, як монгол, Федько, поплював собі в жменю, потер руки.

— Ну, тепер держись, море. Будемо наздоганяти Степана Гевела. Я ж вам казав, Кіндрате Юхимовичу, що вони цілі ночі при ліхтарях працюють. Морячок, розповідають, давно хвалився: буде рекорд. А як не призначать його після жнив нашим бригадиром, казав, у радгосп піде... У нього ж паспорт...

Розмовляти на цю тему з Федьком Поляничкові не хотілося. Молодий він дуже, не так може щось зрозуміти. Але одразу Поляничко не міг заспокоїтися, забути зухвалість Степана Гевела, який несподівано вийшов у герої.

— Якби, Федьку, ще й у Степановій голові деякі «шестірні» замінити, добре було б, правда?

Федько зрозумів бригадира, але заперечливо похитав головою.

— Нічого не вийде.

Переконавшись, що тепер жатка Іванюкова безвідмовна, Поляничко спробував працювати на третій швидкості. Він уже косив на третій, але однією жаткою. А це ж дві. Подвійна порція пшениці і набагато збільшена швидкість. Звичайно, тільки на цім шляху слід шукати підвищення продуктивності праці, а не за рахунок фізичного перевантаження механізатора. Чи надовго ж тебе вистачить, як по двадцять годин не сходити з комбайна? Одні жнива закінчуються, починаються інші. Кукурудза достигає. А оранка на зяб, а сівба озимини?

Рівно, без перебоїв гуде потужний мотор самохідного комбайна. На його могутніх грудях ритмічно торохтять жатки. Лише в окремі хвилини ножі ріжуть повільніше—де пшениця гущіша, дорідніша, на тих ділянках, куди у свій час завезли більше гною або мінеральних добрив. Є такі місця на кожній ниві. Сталеві ножі жаток прочісують їх в іншому темпі, іншому ритмі. Чули, як циркулярка перерізає сучок соснової колоди? Так і тут. Чим частіше вловлює вухо механізатора пружні короткі півтони, тим більше надії на додаткові центнери хліба.

Ось агрегат вибрався на гребінь, і стало видно масив ще не скошеної пшениці і серед хвиль два комбайни, що, здавалося, стояли на місці, безсилі прокласти собі шлях в золотому морі. Трохи попереду були два «СК-3», які вели Михайло Михайлович Синокіп та Гордій Капуста, а за ними вслід рухався модернізований в колгоспній майстерні «Комунар» Андрія Равлюка. Мабуть, і вони побачили агрегат бригадира: Федько помахав їм картузом і тут же став запевняти Поляничка, що йому відповіли. Ось так на виду один в одного степові кораблі протрималися з півгодини, а потім новий вибалок сховав спершу агрегат Синокіпа, потім Равлюка, і знову

бригадир із своїм помічником залишилися самі. Та вже до самого вечора Кіндрат Поляничко ніби відчував дружній лікоть тих, хто, як і він, уперше вершив справу хліборобського літа.

На лан спадала приємна прохолода. Сонце кінчало свою майже двадцятигодинну зміну, а комбайнерам ще треба працювати. І тому в різних місцях блідо спалахнули приладнані до комбайнів прожектори. Пурпуровою габою вкривалося поле, ліси за Богодарівкою і гори на півдні, яких удень ніхто не бачив. А може, то не гори, а просто густі дошові хмари спочили при самій землі.

Птаство прощалося з світилом по-своєму — воно вже не шукало живності, кинуло всі свої земні турботи й полинуло в синій купол високого неба. Малі й великі птахи, кружляючи поруч, забули, здається, про суперництво і ворожнечу. Зграйка горобців приєдналася до них і на цьому незвичайному огляді демонструвала свій хист. Лише войовничий агресор кібець тримався самотньо на іншій орбіті, не порушуючи врочистості вечірньої зорі.

Кілька жіночих постатей виринуло з пшениці неподалік од комбайнів. Механізатори саме заливали пальне, оглядали агрегати. Гордій Капуста протирав ганчіркою скло прожектора, як раптом пестливі руки обхопили його голову, затулили очі. Він добре знав їх, ці милі руки, і, впіймавши потім мізинний палець, прикусив його. Ярина тихенько й щасливо скрикнула.

— Зголоднів, мабуть? А я тобі навмисне нічого не принесла. Ходімо вже додому,— шепотіла вона, лоскітливо приторкаючись губами до вуха...

Гордій пригорнув її до себе, але тут же, огледівшись, засоромився і відпустив.

— Як на мене, то можна б і додому,— погодився з нею.— Та я ж не сам. А наші, бач, на ніч залишаються.

— Гордійчику...

— Цить... усе ж чути. Ти ось посидь, відпочинь, а я з Кіндратом Юхимовичем словом перекинусь. На всю ніч не відпустить, про це й гадки не маю. А так хіба... Проведу тебе.

— Іди... іди, Гордійчику,— лагідно підштовхнула його Ярина і, одійшовши убік, прислухалася до розмов, які вели між собою чоловіки. Гектари... пальне... змагання... норма... робота, робота. На ніч залишаються в полі, і

нема того, щоб про жінку, про діток згадати. Зовсім очерствіли, як торішня макуха на горищі. Між ними і Гордій зіпсується. А жінки де б не були, що б не робили, а про своїх чоловіків гомоніти їм найприємніше. Учора, здається, побралися, а нині вже молодичка так і сипле: «Мій сказав», «Мій пішов», «Мій те любить, а те йому й не показуй». Мій... Частенько й по імені не назве, тільки «мій». От і вона, Ярина, така. Хвалилася б перед подругами своїм Гордієм від ранку до ночі. І старший він од неї на два роки, а мов хлопчисько щодня з нею бавиться. Посадовить Ярину в садку під вишнею, покладе їй голову на коліна — і дивиться, дивиться в очі закохано. Думалося колись — ой мазунчику, до весілля то ти котиком воркочеш, хоч до рани тебе прикладай, а як воно потім буде? Чи надовго любощів у тебе для Ярини вистачить? Ой думалося, передумалося! А в ньому щодня ласка до неї прибуває, як у добрій криниці свіжа вода.

«Ну чого він так довго? Може, Полянничка умовляє? Так не чути ж його голосу».

— Гордію! Гордію! — тихенько кличе вона, так тихенько, неначе не біля комбайна стоїть чоловік, а дрімає у неї на колінах.

Самій не віриться — почув. Он віддалився один від гурту, іде. Це він, Гордій. Шерхотить стерня, все голосніше шерхотить.

— Вже й ноги заболіли чекати, — дорікнула йому на радощах.

Гордій узяв у неї кошик, а кохтину, що зверху лежала, накинув Ярині на плечі.

— Ну, як твої бурячки? — спитав ні з сього ні з того.

Поклала руку йому на плече, потім прихилилася до нього близьенько. Іти було не зовсім зручно, і Гордій при-тишив крок.

— Не хочу про буряки, — капризно мовила Ярина. — Ти мене спитай краще, про що я думала цілий день. От не вгадаєш... Тобі, бува, не гикалося?

— Трохи гикалося, — посміхнувся Гордій. — Як голуби з села прилетіли. Вони спершу над вами побували, а вже потім до нас на пшеничку.

— От і здорово! І я їх бачила. І загадала щось. Якщо голуби у твій бік подадуться... Та ні, не скажу тобі зараз нічого, нехай уночі.

Гордій нишком зітхнув.

— Уночі люди сплять, а не бесіднують. Кажі краще зараз.

— Ні, Гордійчику. Якось соромно... Хоч і нема нікого, самі ми. Але соромлюся навіть тебе, дурна.

— Ну, скажеш потім... Тільки, мабуть, не цієї ночі, Ярино,— несміливо натякнув він.

Ярина принишкла.

— Чому не цієї? — її рука легенько здригнулася.

— Таке діло, Яринко. Я тобі по правді скажу, і язик не поворухнувся проситися. Де всі... там і я повинен бути. Ну що б хлопці подумали про мене,— і, відчувши, як вона відразу втомлено опустила руку, почав заспокоювати.— Кілька таких днів, як цей,— і ми зберемо хліб...

— А потім кукурудза... У тебе ж стогектарна ділянка,— Ярина хотіла зовсім звільнитися від нього, але Гордій не пустив, притримав.— Ми тоді, як гуляли, частіше вкупі були.

— Неправда твоя. Я без тебе нікуди ні кроку. Тільки на роботу... Ну годі, Яринко, не сердься. Як трохи впораємося, я хочу поїхати з тобою у Вінницю. Підемо до театру, на танці. Ти ж у мене всі танці знаєш...

— Ай, облиш! Впораєтеся ви, як полетять білі мухи. А тоді ніде не танцюють. І взагалі... Я не знаю, Гордію... тобі все здається, що Ярина дівчинка. Ти й не питаєш, чи... чи можна твоїй Яринці тепер танцювати.— Голос її зробився вкрадливим, таємничим. Здавалося, Ярина збирається відкрити йому щось таке, чого сама соромиться, і от не знає, з чого почати.

Та Гордій ніби й не розумів її стану, він прислухався до комбайнів, що вже гуркотіли.

Скінчилося поле, й одразу між кущуватими деревами, що росли над яром, замиготіли вогні. По них можна було безпомилково визначити і сільський центр, і всі його кутки, і ті оселі, які з'явилися в останні роки над самим шляхом. Одна з них, он там на кутку Вишняків, ще не добудована, належить їм. Але знайти її неможливо, вікна не світяться. Нікого в хаті немає. Іти навпростець — то вже зовсім близько, і, якби потім не підніматися на цю гору, де вони зараз стоять, Гордій, звичайно, проводжав би Ярину до самої хати. Але це неможливо.

Біліє попереду рожната береза, від обох її стовбурів струмить бліде сяйво. Тут Гордій зупиняється.

— Пробач, Яринко. Чуеш, хлопці вже працюють.

— Не чую. Нічого не чую.

— Але ж і хитра!

— Не дуже, видно, хитра... Бо якби хитра, пішов би зараз за мною, мов на поводочку,— Ярина не то оступилася, не то навмисне присіла.— Іди, ніхто тебе не тримає. А я трохи посиджу. Однаково, що тут одна, що дома! Ну добре, добре. Не буду дурна. Ось підожди. Байдуже тоді мені буде, є ти в хаті чи тебе нема...

— Коли це тоді? — заклопотано спитав Гордій.

— Скоро. Ми й без тебе тоді обійдемося.

— Хто це ми? — взяв її за плечі Гордій.— Може, твоя мати дала згоду до нас переїхати? Я був би дуже радий.

Ярина тихенько засміялася.

— Ой і дурний же ти, Гордію! Ніяк не хочеш розуміти, що скоро і нам принесуть лелеки...

«Ось воно що!» — він не вірив. І розгубився. Хвилювався, і радів, і соромився. І в чомусь клявся. А Ярина, мабуть, відчувши, в якому він стані, вдячно горнулася до нього. Йй здалося, що любов Гордієва переливається до її серця.

Ім так хороше тут було удвох, в цій темряві, пропахлій чебрецем і стиглим колоссям. Земля під ними була трав'яниста, м'яка, як постіль. І тепла...

Гордій тримав її руку і ось ніби вперше відчув, яка вона мозоляста.

— Не хочу, щоб ти з сапою зналася,— рішуче сказав Ярині.— Досить. Грицько Кутковець самостійно працюватиме, а тебе візьму помічницею. Хоч завтра...

— Ой, боюся я машин, Гордію. З сапкою простіше. І не годиться тікати з ланки. Я втечу, друга втече. А що робитиме без нас Анастасія Пилипівна?

— Інших набере. До Лиманської охоче підуть.

— А Сербін казав, що в наступному році на буряках не буде ручної праці. Совісно, каже, дивитися, як жінки, зігнувшись у три погібелі, землю клюють ще дідівськими сапками. Телевізори у нас є, супутники є, атомні електростанції. А в землі, буває, й досі порпаємося, як кури.

Непомітно для самих себе заговорили про роботу.

І Ярина ніби забула, що з півгодини тому це ж вона протестувала: «Не хочу про буряки». Так весняна повінь на Південному Бузі, прогуркотівши попід мостами, втихомирюється, зрештою, і потім спокійно тече до самого моря у своїх крутих берегах.

Гордій підвівся, і їй допоміг встати. Вогні у селі світилися яскравіше, а будинків не стало видно. Десь праворуч промені автомобільних фар обмацували вулицю. Загавкав пес, і одразу до нього обізвалися інші.

— Далі не підеш? — запитала Ярина.

— Не можу. І так вже спізняюся.

— Добре. Іди, Гордійчику. А я нічого сьогодні не робитиму. Спати... За двох спатиму. Не знаю, хто мене вранці збудить.

— Радіо збудить. Як завжди. Не вимикай на ніч.

— Ну, яюсь-то буде. Прощавай, чоловіченьку.

— На добраніч.

Пішла. Куці заступали їй шлях. Камінці зупиняли. І стежка поміж куцями губилася ніби навмисне. Як погано вертатися самій, без Гордія...

Вже на сільській вулиці зіткнулася з перехожим, від якого тхнуло горілкою. Швидко пробігла повз нього. Біля глухих високих воріт чаділи цигарками хлопці. На колоді біля криниці, з якої і вона носила воду, гомоніли дівчата.

Негороджена їхня хата біліла в темряві, між вишнями на мотузці сушилася білизна. Ярині дуже хотілося, щоб їхню садибу оточував акуратний паркан і щоб на хвіртці висів ящик для газет, як у завмага Маслія, але ніяк вони з Гордієм не могли розжитися на дошки. Ні в селі, ні в Корчині будівельними матеріалами не торгували, а з Вінниці далеко везти... Як іще головував Коновко, Ярина звернулася до нього. Ну й каялася потім. Василь Порфірович при всіх дівчатах ланки висміяв її. За парканами ховається, мовляв, несвідомий елемент... Ніяких парканів. Прийде час, і ті, що є, будуть знищені.

Глузував він чи серйозно говорив, Ярина так до пуття й не второпала.

Та й не лише на самий паркан потрібна деревина. Ще й кухня, і веранда без підлоги, не підшита стеля в другій кімнаті, ще нема свого колодязя і воду треба носити з чужого, ще нема погребя і теличка поки що

стоїть у батька, бо тут їй ніде. На роботі забуває про все це Ярина, а як ступить на власну садибу, клопоти обсідають її, немов багатого рідня. Те собі просить уваги, а те собі. А Гордій спокійний, йому і так добре. Аби вона, Ярина, здорова була і не журилася. Одверто кажучи, Гордій і будуватися не дуже хотів, і, якби не Ярина, жили б вони і досі у батьків і... ховалися б од Васька, який усе підглядав, як вони милуються. В хаті батько з матір'ю, в саду Васько... Хоч у яр тікай. Півроку отак промучилася Ярина, а потім на своїй садибі оселилася. Спершу в мазанці, а в листопаді — в новій хаті. Ще тоді й стіни пахли глиною... Нічого, спали з відчиненою кватиркою. Колись на цьому місці був садок, і в спадщину молодим господарям залишилися нічії вишні. Обкопала їх Ярина, сухе гілля підрізала, стовбури побілила. І за таку увагу до них старі дерева щедро віддячили. Вишні виявилися ранніми. І варення наварила, і насушила багато, ще й зараз на верхівках висіло чимало їх, солодких як мед.

...Знімаючи з мотузка білизну, осквзнула на чомусь кругленькому, можливо, на вишневій кісточці.

— Ото напасть! — зойкнула від несподіванки, хапаючись за гілляку, щоб не впасти.

Раптом їй здалося, що на вулиці біля їхньої садиби хтось зупинився. Ніби й кроків не було чути, але чиясь постать виразно вимальовується проти неба, особливо як дивитися знизу.

— Це ти, Ярино? — долинув з вулиці вкрадливий голос, наче шепіт потривоженого вітром листя.

— Я... А хто там? — озвалася голосно Ярина.

— Підожди хвилю, — тільк хитнулася, ступила на подвір'я. — Добрий вечір, Ярино.

Вона щиро здивувалася, впізнавши Онисима.

— Добрий вечір... Звідки ти взявся?

— Ти сама?

— Сама. Тільки-но від Гордія.

— Це-то я знаю... Увесь час плентався назирці за тобою.

— З самого поля? — не повірила Ярина.

— Угу...

«А ми з Гордієм такі необережні, — переполошилася Ярина, згадавши, як вони сиділи на галявинці під бере-

зою. Й одразу ж запевнила сама себе: — Ні, ні. Не може бути, щоб Онисим підглядав. Він не такий...»

Квапливо перевела розмову на інше.

— Ну як там драмгурток? Знову прийшов мене агітувати?

Він підступив ближче, поклав їй руки на плечі.

— Ярино. Ти мене кликала?

— Я? І не збиралася! Звідки ти взяв?

— Я так зрозумів.

— Перехрестися, хлопче! — трохи хвилюючись, мовила Ярина. — І... забери руки. Бо людей гукну, чуеш...

Вона сердито відштовхнула Онисима і подалася в хату, грюкнувши на прощання дверима.

Онисим постояв ще трохи й, зітхнувши, пішов помалу з чужого двору. Але в кінці стежки він зіткнувся з кимсь й похолов: «Гордій!» За мить його білі черевики промайнули в темряві.

— Гей, молодичко! — почула Ярина трохи згодом хрипкуватий голос людини, яка стояла під вікнами. — Чи не злодій був у твоїй оселі? Ледве не збив мене з ніг.

— Дядько Олексій? — одразу впізнала вона колишнього бригадира Гевела. — Добрий вечір.

— А-а-а... Зірка, красуня наша! — здивувався Олексій Гевел. — Як ти сюди потрапила? — він був добре на підпитку. — Хіба ви з Гордієм не на Вишняках побудувалися?

— А це ж і є Вишняки, Олексію Івановичу. Ви що, заблудили?

Він покрутив перед її носом пальцем, не згоджуючись.

— Які ж це Вишняки, коли он церква, — показав на почорнілі проти неба верхівки дерев... — Ти, Зірко, старших за себе не обманюй, а то...

— Ви, мабуть, кішки злякалися?

— Сама ти кішка! Ні, ти кішечка, а то, мабуть, був котик. Я бачив, як він замелькав білими лапками. А ти думала Олексій Іванович Гевел зовсім п'яний. Ні, брат, брешеш! Олексій Іванович як часи... Стьопка готовий, спить. А я ще гуляю... Ось до тебе прийшов... Самостійно. Захотів і прийшов. Та, мабуть, запізнився... А твій Гордій Капуста дурачок. І всі ви... всі дурачки. Проти кого ви голосували? Проти мене? А я герой, передовик. Як часи...

Ярина заспокоїлася: він такий п'яний, що усе чисто забуде.

Вивела Олексія Гевела аж на дорогу і, злегка підштовхнувши, побажала йому доброї ночі.

«Забуде...»

Але Гевел не забув.

Розділ дев'ятий

Нагірняк затримався у конторі до ночі. Правління затвердило списки авансування, їх залишилося підписати і віддати бригадним комірникам.

Зверху на папці лежав окремий список правлінців. Петро Степанович побачив своє прізвище і ніби знітився. Почав з Богодарівського...

Майже усіх, чиї прізвища читав зараз Нагірняк, знав у лице. Ось сім'я Оксентія Худолія, всі четверо працюють. У Худолія тисяча чотириста трудоднів. Ну що ж, свій аванс вони повезуть машиною, як-не-як півтори тонни. Далі... Лиманська Анастасія. У цих трое. Живуть без батька, який на війні загинув. Чесна трудова родина. І цим одвезти машиною. Далі Павло Іванович Досенко. Одноліток Нагірняка. Разом колись у червоній кінноті служили — у Криворучка...

...Далі Веретюки. Ці і на плечах однесуть. Сто сім трудоднів на двох. Незвично, мабуть, Домці на буряках після сільмагу. Ось вона, Гнате Мусійовичу, твоя агітація і пропаганда. Хліб Лиманської проти хліба Домки Веретюк. Ось твій аргумент...

Ще й ще раз дивляється списки старий Нагірняк, уявляючи собі, як завтра вже зранку потягнуться люди до комор, як бабусі і дідусі очікуватимуть дома синів і дочок, а може, й онуків з новим хлібом. У такий день радісно світяться очі людські, ніжними стають серця. В такий день у кожній хаті своє свято.

Пізня ніч. Їх двоє у конторі — Петро Степанович і сторож Охрім Лихота — сімдесятилітній дідок, колишній голова стернівського комнезаму. Окуляри на горбатову носі. Читає районну газету. Вже кілька разів зачіпає дідок Нагірняка, намагаючись втягнути його в розмову.

Здається, дід чимсь стурбований.

Після списків — пошта. Останнім часом Нагірняк все

в полі та в полі, а тут накопичилася купа листів, телеграм, інструкцій. Паперова злива. Хто тільки не пише в Стернівку, хто не нагадує керівникові колгоспу про його обов'язки, хто не попереджає про відповідальність... Вже й спати ніколи, четверта година ночі, от-от світанок хлюпне у вікна. Але хочеться бодай переглянути до кінця пошту, бо, може, серед багатьох паперів є і невідкладний, важливий.

Листи й досі приходять на ім'я Коновка. Людина кілька місяців лікується, а ксрчинські канцелярії ніби про це не знають, штурмують його. «Ви і те не зробили, і це зволікаєте», «Ви... зриваєте облік», «Не розумієте великого значення», «Ви персонально запрошуєтеся на лекцію...»

А ось невеликий лист, написаний ніби дитячою рукою. З Оринина, з школи-інтернату. «...Я дуже за мамою скучив, а вона тільки обіцяє, а не їде. Нехай корови на фермі хтось інший догляне, а мама нехай приїде, бо я утечу додому, ось побачите...»

«Чий же це такий бідовий,— всміхається Петро Степанович, розглядаючи підпис,— ім'я — Юрко, а прізвище починається літерою «Р», а далі самі закарлючки... У кого ж з доярок є син Юрко?» — Нагірняк відкладає дитячу скаргу до тих документів, які вважає важливими...

У тиші незвично голосно озивається телефон. Охрім Лихота спросоння хапає трубку. Він трохи недочуває і багато разів перепитує. Нарешті з'ясовує: дзвонить товариш Стародуб.

«Ага. Начальство уже прокинулося»,— потягується Нагірняк. Він прокашлюється, тягне до себе ближче апарат.

— Доброго ранку... Спасибі, виспався... Ага, оце тільки прийшов,— говорить у трубку.

А в ній металево, незадоволено сокоче мембрана.

— Хто дав право порушувати графік хлібоздачі? Ви зриваєте.

— Ми, Леоніде Йосиповичу, все завтра завершимо. Без кукурудзи, звичайно.

— Кукурудзою баки мені не забивайте. Возить те, що є. З вас ще п'ятнадцять тисяч центнерів.

— Знаю. П'ять пшениці... а решту здамо кукурудзою,— спокійно пояснює Нагірняк.

— Що?! У вас же он пшениця лежить на токах.

— А то на насіння... І на авансування.

— Нічого не знаю, поки район не виконає плану — ніяких авансів. Чуєте? Райвиконком не дозволяє. А то ми вам влаштуємо байрам! — це було його любиме словечко, хоч, можливо, і сам він не знав, що воно, власне, означає.— Не спішіть, кажу, з козами на торг...

— Ми не перші, по всій Україні авансування почалося,— захищався і сердився Нагірняк.— А байраму ми не боїмося, ви знаєте.

В трубці щось захарчало, потім знову почувся голос Стародуба, на цей раз гнівний, обурений.

— Слушайте, ви... Мені нема коли дискусію розводити. Але я останній раз попередив — ніякого авансування без нашого дозволу! Інакше матимете справу з прокурором. До речі, він саме шукає парочку злісних... Для профілактики...

Нагірняк поклав трубку не на апарат, а просто на стіл, і вона ще шкварчала, немов кнуряче сало на сковороді. Потім замовкла. Нагірняк прикрив очі рукою, наморщив чоло. Так просидів довгенько, втомлений безсонною ніччю і цією телефонною розмовою. Здавня такий тон вважався у Корчині найбільш ефективним: рядових людей начальство ще сяк-так агітувало, а щодо сільських керівників, то їх мали за штатних погоничів, з ними багато не морочилися. Кілька слів по телефону, телеграма-блискавка — і вже все крутилося в бажаному напрямку. Тільки такі авторитетні голови, як Коновко, мали деякі привілеї.

«І чого це Стародуб останнім часом чіпляється до нас?» — замислився Нагірняк, згадавши і недавній його візит у Богодарівку.

Дід Лихота підтягнув гирку на годиннику, попідбрав кинуті на підлогу недокурки, папірці. Нагірняка він не турбував, нехай людина хоч так, сидячи, спочине. Тихенько вийшов. А коли на велосипеді під'їхав до контори Гнат Мусійович Середа, дід зустрів його новиною.

— Якийсь Байрам до нас їде. Голова райвиконкому дзвонив.

— А що йому треба, Байраму? — всміхнувся Гнат Середа, який не раз чув це слово від Стародуба.

— Хтозна... Вроді кукурудзи не хоче брати у план, тільки пшеницю. Я так до пуття і не второпав, що до

чого...— дід Охрім відкинув ногою каменючку, що лежала на сходах, підняв загублену кимсь цілу цигарку.— Ви у конторі будете? То я, мабуть, піду. Коли таке діло, то треба ще сьогодні аванс получить. Усе ж таки для людського шлунка пшениця більш підходить.

— А так! Ідіть, Охріме Левковичу. Ніяких пригод уночі не було?

— А це ж хіба не пригода?.. Байрам... Петро Степанович до ранку трудився, папери читав і резолюції накладав, а на світанку — дзелень! Байрам їде. І скажіть на милість, ні до кого йому не треба, а обов'язково в Стернівку. Може, хоч ви знаєте, Гнате Мусійовичу, що він за оден?

Хвилини через десять-п'ятнадцять Охрім Лихота з таким запитанням звернувся і до пасічника Тодора Ганчева, прозваного Болгаріном. Народився Тодор тут же, в Стернівці. Батько його, правда, був переселенцем з Болгарії, але мати — місцева, українка. Оженився Тодор на богодарівській дівчині Лукерці, і тепер обом їм було майже по сімдесят років. Змолоду працював Тодор у своєму господарстві, вирощував червоний перець, цибулю, часник, а як утворився колгосп — призначили його бригадиром городної бригади. В сорок другому році німці хотіли примусити Ганчева служити їм, привели на площу і привселюдно оголосили старостою Богодарівки. Тієї ж ночі Ганчев зник. Де він переховувався аж до того самого дня, коли в Богодарівку прийшли свої, знала тільки Лукерка. А переховувався він у ямі на луках, куди німці й не потикалися. Скрізь болото, торф'янища, кущі. Одним словом, страшний для чужинців місце. Вижив Тодор Ганчев, та ноги чомусь дубіли, не хотіли згинатися, що він їм не робив. Розумні люди порадили йому піти на пасіку працювати. І щоб він частіше бджіл драгував і не ховався від них... Так і став Тодор Ганчев колгоспним пасічником. Давно вже звикли до нього бджоли і не кусали, а згодом і потреба в цьому відпала. Ось він і тепер йде з самої Богодарівки, і нічого, стоїть собі серед вулиці з Охрімом Лихотою, ніби парубок. Тільки й того, що на гирлигу сперся.

— Байрам? Такого начальства, Охріме Левковичу, я щось не знаю. Вже кого тільки не привозив на пасіку Василь Порфірович, а Байрама вроді не було.

— То, може, він з області?

— Бували й з області... Один, пам'ятаю, любив медок шматками їсти, з вощиною. Фунт спокійно з'їдав, без передишки. Зате з собою ніколи не брав — совісний був. Прізвище його якесь пташине — не то Шпак, не то Шпаківський... А чого це до нас той Байрам їде?

— Нібито за пшеницею. Стародуб каже, мало, мовляв, здали... Петро Степанович йому про кукурудзу нагадав, так він і слухати не хоче...

— Хто? Стародуб чи Байрам?

— Дідько їх поймає.

— Ну, та однаково. Що ж це вони про нас забувають. І нам же, грішним, пшеничної булки хочеться, а не самої мамалиги. А знаєте, що я надумав? Приведіть того гостя до мене. Я його медком почастую і баечку повчальну розповім. Не вигадану, Василь Порфирович не дасть збрехати, та й Середа наш, мабуть, ще не забув. В п'ятдесят сьомім, здається, а може, восьмім. Літо щедре було на квіти, медозбір слава тобі боже! Качаємо раз, качаємо вдруге, качаємо втретє. І знову є. Та вже, бачу, похолодало. Оглянув рамки. Ні, не можна й грама зачіпати, то вже для бджіл. Коли це Василь Порфирович з районним начальством нагрянув. Ти, каже, Тодоре, свого щастя не розумієш. Взяли ми од кожної бджолої сім'ї по двадцять сім кілограмів меду, а обласний рекорд — тридцять. Качай ще! Тодішній секретар райкому товариш Осетрюк теж підбиває мене, про орден говорить. Як рекорд, мовляв, поб'єш — так і орден. Підігріли вони мене, Охрїме. Нічого не скажеш. Оглядівся я, і вже мені здалося, що й на дворі не осінь. А тут саме кілька бджіл з вулика вилетіло... Ну, пан чи пропав — качаю. Набрали, пам'ятаю, ще півтони меду. Дали мені тоді медаль «За трудову доблесть», як лучшому пасічнику... — Тодорове чоло взялося зморшками, губи якось обвисли: ось тепер він справді сімдесятилітній дідок. — А що наробила, Охрїме, ота моя доблесть, ти й сам знаєш: не перезимували бджоли. Не вистачило в багатьох вуликах харчу. Вже й цукор я їм зимою варив — не те. Декотрі, правда, їли і врятувалися, але підупала пасіка. Наступного року не про мед довелося дбати, а про відновлення сімей. Не то перед людьми, перед самим собою було совісно. Ще й нині, буває, сніяться мені рамки з мертвими роями...

Мабуть, довгенько б гомоніли ось так діди, але тут

трапилася підвода і Лихота поїхав на свій куток. А Тодор пішов у контору, йому треба було Нагірняка. Він бачив, як на дорогу виходили з дворів люди з клунками за плечима. Клунки легкі — в них порожні мішки. Надвечір, вертаючись з роботи, понесуть люди у свої «вулики» взятюк. Ще день-два, і мірошник в Щасливому пустить воду на лотоки, оживе старий млин, на круглому камені затанцює золотий потік зерна.

Іде старий Тодор і прикидає в думці, що вони заробили з Лукеркою, який буде їхній аванс. На двох небагато їй треба, але ж старість чалапає по п'ятах за ними і хочеться мати в хаті трохи хлібця і грошей, щоб не кланятися потім Коновці чи хто там сидітиме на його місці...

І біля контори люди з мішками. Топчуться на кам'яних східцях, ждуть. Тодора затримують: «Не ходи, Нагірняк зайнятий». — Ніхто ніби й не казав їм нічого, а про дзвінок Стародуба знає все село.

За дверима кабінету голови чути збуджені голоси правлінців. Здається, вони сваряться між собою. Нехай сваряться, аби діло було.

Нарешті до голови покликано комірників. Досі вони сиділи на інструктажі у головбуха. І чекали команди. Всі тут — з Богодарівки, Стернівки, Щасливого. Видача авансу — неабияка подія. Комірникові треба мати сто очей і сто рук. Треба вести точний облік...

— Порядочок, — сказав багатозначно персональний водій Арсен Цибулько, одразу збагнувши, що все вже вирішено.

«А Байрам? Що він скаже, як приїде?» — мелькнуло в голові пасічника.

І «Байрам» не примусив довго на себе чекати. Годині о десятій темно-коричнева «Победа», піднявши куряву, промчала вулицею Стернівки й повернула на польову дорогу. Ця дорога привела її на Кабанове, де був найбільший тік і тимчасове зерносховище богодарівців. З машини вийшло троє. Стародуб, прокурор Перетяцько і голова стернівської сільради Пилип Шутяк. Прокурор несе кашкет у руці. Лиса голова його блищить на сонці, ніби полив'яна миска. Перегрівся в дорозі й Стародуб, він розстебнув гудзики захисного кольору кітеля. Під кітелем на Стародубові ще й біла сорочка з мережкою.

Пилип Шутяк стурбовано озиралася, когось шукає очима.

Біля віялки-торохтійки клопочеться Ананій Сербін. Віялка викидає з половиною й зерно, ніяк не піддається регулюванню. Третій раз сьогодні зупиняють — там підкрутують, там підтягнуть, а віялка немов сміється над майстрами, своєї співає.

Дівчата допомагають хлопцям вантажити мішки на машини. Не вистачає чоловіків і тут, за машиніста молотарки теж стоїть жінка. Це дружина бригадира механізаторів Полянчика — Тетяна Іванівна. Немолода вже, але тепер і не скажеш скільки їй. Голова пов'язана білою хусткою, як у дівчат, руки повні, засмагли, квітчаста спідниця коротка, мабуть, для роботи дістала стару, з тих, що в них дівувала. Стародуб здався угледів її, штовхнув прокурора під бік.

— Нічого молодичка! — підтвердив той.

Ніхто їх не зустрічав, всі були зайняті своїм ділом. Тільки на другій половині току, де стояли ваги і кілька підвід з повними мішками, люди, впізнавши Стародуба, враз притихли й опасливо якимось поглядали одне на одного. Стривожився і комірник.

— Добрий день, товариші, — привітався до людей Стародуб, а прокурор Перетятько доторкнувся до кашкета.

Колгоспники — їх було чоловік з десять, більше діди, — гуртом відповіли:

— Здрастуйте.

— Трудимосся, значить, в поті лиця? Куди ж це ви валку споряджуєте? — кивнув Стародуб на підводи.

За всіх винувато якимось відповів вагар.

— Аванс люди одержують. Ось по списку.

— Аванс? — Стародуб презирнувся з Перетятьком. — І багато ви вже віддали сьогодні?

— Можна підрахувати, товаришу Стародуб.

— А приблизно.

— То я зараз... У мене й рахівниця з собою.

Перетятько скривився.

— Кажуть же вам — приблизно.

— Тонн вісім-дев'ять... Тридцять шість родин одержало...

— Так... Дев'ять тонн... Дев'яносто центнерів, — вголос прикидав Стародуб.

— Хороший буде хлібець, товаришу голова райвиконкому! — обізвася од підводи худорлявий дідок, підмощуючи під мішок віхоть соломи, щоб не терло.— Пшеничка, спасибі, чиста, як золото. Душа радується.

Стародуб промовчав. Йому здалося, що дідок навмисне устряв із своїм «спасибі», догадався, певно, чого він, Стародуб, приїхав сюди.

Вагар пересунув гирку, сказав дідові, два мішки якого були ще на вагах.

— Усього триста сорок кілограмів, діду Сокирко. Ще вам... півпуда. Є куди сипати?

— Знайдеться. Було б що.

Голова сільської ради підійшов з Ананієм.

Стародуб зміряв Ананія з ніг до голови, говорячи цим поглядом: «Хлопчисько ти, а не бригадир, але що зробиш. Як нікого іншого тут немає, мусимо з тобою мати справу».

— Ми ось з товаришем прокурором приїхали. Що це у вас робиться? Колгосп затягує хлібоздачу, а ви намолочений хліб... розбазарюєте..

— Як це розбазарюємо?..

— А так... Поки не виконаємо першу заповідь, з авансом треба чекати.

— Ми так і робимо.

— Бачу, бачу... Не знаю тільки, чи повідомив вам Петро Степанович про наше розпорядження.

— Яке саме?

— Утриматися... поки район план не виконає. Я сьогодні вночі особисто дзвонив.

Побачивши, що колгоспники припинили роботу і прислухаються до їхньої розмови, Стародуб узяв Ананія за лікоть.

— Ходімо до машини, там поговоримо...— і вже по дорозі звернувся до Перетятка: — Ось які діла, товаришу прокурор. Ми б'ємося як риба об лід, щоб вивести район з прориву, удень і вночі одно на думці: хлібоздача. А їм і тут не свербить... Не знаю, як далі з такими керівниками бути. Ні, ти тільки прикинь. В Богодарівці роздадуть тонн десять за день, стільки ж в Стернівці, в Щасливому. А на план їм плювати.

— Ви що ж, маєте письмове розпорядження видавати хлібний аванс? — строго запитав у Ананія прокурор..

— Списки затверджені і підписані.

— Я не про списки, здається, питаю. Чи є у вас дозвіл на видачу хліба?

Ананій здвигнув плечима.

— Комірники та вагарі були на інструктажі. І Петро Степанович сказав...

— Мене не цікавить, хто там і що сказав,— обірвав його прокурор.— З Петром Степановичем у нас буде окрема розмова... А от ви... Вам би слід знати, що без офіційного документа жоден банк грошей не видасть. А хліб — це ті ж гроші, те ж золото. Раджу вам, молодий чоловіче, зараз же припинити... самочинство...

— Ви що ж, забороняєте видачу авансу на трудовні? — не хотів вірити Ананій.

— Я раджу... Чуєте, раджу, а не забороняю,— різко відповів прокурор,— раджу вам строго дотримуватися в цьому відношенні вказівки райкому і райвиконкому.

Ананій запитав у голови сільради:

— Хіба є якісь нові вказівки?

Той невпевнено пробурмотів.

— Всі такі постанови і рішення зберігаються у колгоспній конторі. Мене з ними, на жаль, не знайомлять.

— Ну от! Я ж казав,— підхопив Стародуб.— В Стернівці з деякого часу своя республіка об'явилася — на чолі з Нагірняком. Сільради вони не визнають. Райвиконкому не визнають. Ми для них непотрібна інстанція. Нагірняк так і каже: радіо та газети, мовляв, у всьому нас орієнтують. Ми, каже, не по трансляції, а безпосередньо Москву слухаємо. Чув? Райвиконком — це для нього трансляція!

— Як ваше прізвище? — запитав прокурор у Ананія, дістаючи з кишені записну книжечку.

— Сербін...

— Раджу вам, Сербін, утриматися... тимчасово припинити авансування.

Поки вони розмовляли, біля вагонів зібралося ще десятка півтора колгоспників. Вагар, скося поглядаючи в бік «Победи», продовжував відпускати пшеницю. Це остаточно вивело Стародуба з рівноваги. Його заборона поки що не діяла, як не діють гальма з протертими накладками.

— Ідїть, Сербін, і роз'ясніть людям... І припинїть зараз же! До окремого розпорядження!

Ананій опустил голову, тупо дивився в землю. Добре

розумів, що Стародуб не правий. Колгосп майже розрахувався з державою, коли брати до уваги зернові без кукурудзи. Навіщо ж дратувати людей, викликати непотрібні ускладнення? Коли вже вирішило правління видавати — то треба видавати.

— Ідіть. І виконуйте. Вам сказано! — підвищив голос Стародуб.

Але Сербін тріпнув чорним чубом і сказав твердо:

— Нікуди я не піду. І не кричіть на мене. Поки не буде нових вказівок правління...

Голова райвиконкому зирнувся з прокурором: такого від цього хлопчиська він не чекав.

— Чуєте, Федоре Федоровичу?! Вам ясно, які тут порядочки?

Прокурор кивнув.

— А я не дивуюся. Нема в колгоспі хазяїна, — і зітхнув.

Стародубові не сподобалася інертність прокурора, його тон. «Ти, чоловіче, мудруеш. Ой, не впізнаю щось я тебе, Федоре Федоровичу!»

— Ну, добре. Ми сьогодні ж скличемо виконком. Ми провчимо... Я не дозволю... — він стис кулаки і різко наказ шоферові: — Поїхали!

В дорозі прокурор скинув кашкет, обтер хусточкою пітну голову.

— Попустили ми віжки, брат, рано попустили, — скаржився він, відкинувшись на м'яку спинку.

Стародуб на передньому сидінні рвучко обернувся до нього.

— Брехня! Аби не відпустили зовсім. А затягнути їх ніколи не пізно.

Розділ десятий

Влітку Леонід Йосипович завжди приходив на роботу не пізніше шостої години ранку.

Себе він не шкодує. І не дає спати на чергуванні телефоністці районного комутатора. Щодня в таку ранню годину викликає п'ять-шість сіл. Хтось жартома назвав вранішні телефонні дзвінки фіззарядкою. Після «зарядки» Леонід Йосипович — бадьорий і свіжий, як огірок, сповнений самоповаги і почуття виконаного

обов'язку,— іде додому снідати. Живе Стародуб неподалік в одноповерховому будиночку, який до війни належав райнаросвіті: в ньому містилася станція юних друзів природи. Тепер юннатівські дерева і виноградну лозу полюбив дорослий друг, і треба сказати, що їм непогано під його високою опікою. Садовик доглядав райвиконкомівський сторож дядько Федот, а він має роботящі руки. Із стародубівської скляної веранди, обвитої виноградом, видно корчинський «урядовий будинок», і якби хтось з вищого начальства під'їхав туди на машині, домочадці одразу б дали знати Леоніду Йосиповичу. До тих, що прибували сюди у відрядження маршрутним автобусом, Леонід Йосипович ніколи не поспішав. Снідав Стародуб в компанії з дружиною. І ця година — від восьми до дев'яти — була у них єдиною з двадцяти чотирьох, коли можна було поговорити про домашні справи, про своїх дітей, про всяку всячину. Горілки вранці Стародуб не вживає, зате перед ним на столі завжди стоїть пляшка шипучого домашнього квасу, такого міцного, що аж у носі крутить. Інколи на квасок до Стародуба заходить його найближчий друг прокурор Перетятько.

...Ось і зараз було чути, як скрипнула хвіртка і стримано гавкнув Карий. Леонід Йосипович догадався, що це він і є — Федір Федорович Перетятько.

Прокурора на веранді зустріла дружина, чути було, як він цмокнув губами, цілуючи їй руку. Стародуб поморщився.

— Я не спізнився, ні? Квасок ще не весь випили? — жартував прокурор, просовуючись у двері. Він був у цивільному і здався ще ширшим, повнішим. В руці у Перетятька газета.

— Сідай, Федоре Федоровичу. Регламент мій кінчається,— показав Стародуб на свій годинник.— Ти, Марино, швиденько, бо нам дуже ніколи.

— Спасибі... Я готовий... до праці й оборони,— ковзнув прокурор задоволеним поглядом по столу.— А я ось цікаву газету приніс. Ти ще, мабуть, не читав...

— А годі вам, дайте спокій,— втрутилася дружина, перетираючи білим рушником чарочки.— Щоб там не писали, а снідати треба.

— Ого! Браво, Марино Олександрівно. Це здорово сказано! — захоплено вигукнув прокурор.

— Сідайте, Федоре Федоровичу.

— Спасибі, Марино Олександрівно.

— А ти, чоловіче, поклади газету. Встигнеш. Наїдайся краще. Бо знову завієшся до ночі, я знаю.

Стародубові така легковажність дружини не сподобалася.

— Чув? — запросив він у свідки прокурора. — «Завієшся!» Ось так завжди. Якби від Марини Олександрівни залежало, вона б і мене, і тебе у відставку. Все їй, бач, здається, що ми задаром хліб державний їмо, а якби не ми... От учора, ти ж знаєш, приїхав я сам не свій. В Басанівці зерно в соломі йде, і нікому не болить. В Богодарівці... якийсь хлопчисько дозволяє собі ігнорувати...

Прокурор проковтнув горілку, понюхав хліб, раптом схопився за голову.

— О! Ледве не забув. Ну, Леоніде Йосиповичу, ми того хлопчиська ось тут тримаємо, — показав свій кулак. — Ти навіть не уявляєш... Сербін його прізвище?

— Ну, Сербін.

— Ось тут він у мене, — повторив прокурор, знову показуючи стиснутий кулак.

— А ясніше?

— Пробачте, Марино Олександрівно. Мені не хотілося б у вашій присутності... Але що зробиш. З пісні слів не викинеш. Лікар Савранський з обуренням розповів мені вчора про Сербіна. І навіть спробував зробити дуже непривабливий висновок про нашу сучасну молодь взагалі. А справа в тому, — Федір Федорович обтер хусточкою губи і відклав виделку, — справа в тому, що відомий вам, Леоніде Йосиповичу, богодарівський бригадир Ананій Сербін присилював до... Ну, розумієте, одурив молоду лікарку, насміявся над нею, говорять в таких випадках... Тепер у Чудновської, як запевняє Савранський, буде дитина. Ну, як вам це подобається?

Леонід Йосипович вилупив на прокурора очі.

— Та ну! А може, Савранський усе це вигадав? — одразу висловив сумнів.

— Я б хотіла побачити вашого... Сербіна, — Марина Олександрівна з докором подивилася на прокурора, ніби він збирався відмовити їй в здійсненні цієї примхи. — Невже у наш час ще трапляються такі дикуни?

— Виходить, що трапляються...

— А що йому за це буде? Скільки ви вліпите? — поцікавилася жінка.

— Залежно від обставин.

— Ага... Розумію,— мило так всміхнулася Марина Олександрівна.— Розумію.

— Чудновська? Я щось не пригадую. Скільки їй років? — запитав Стародуб.

— Не має значення скільки. Вона незаміжня... Дівчина.

— І давно це сталося?

— Савранський і сам толком не знає. Вона не все сказала йому, боїться. Я цілу ніч голову ламав, з чого почати. Не хочеться, розумієш, діяти необачно. Треба, щоб Чудновська сама письмово заявила і дала нам докази...

— Може б, ми її до нас викликали, в райвиконком? — Стародуб подивився на годинник й одразу заспішив.— Давай, Марино Олександрівно, чайок.

— А мені ще трохи квасу... Справді, почати треба обережно. Нехай райздрав, наприклад, запропонує Чудновській інше село. Ясно, що вона запротестує. І добре було б, якби з нею розмовляв не завідуючий, а скажімо, інспектор Корольова. Жінка жінці скоріше признається у своєму горі.

— А я одразу знав, що стернівські керівники поспішили, призначивши цього зайду бригадиром. Очі в нього якісь блудливі, циганські.

— Сам Петро Петрович благословив, кажуть,— розвів руки прокурор.— Нові кадри підбирає... Уявляю собі, який буде байрам у райкомі! — вжив Стародуб любиме своє словечко. Обидва розреготалися.

Біля «урядового будинку» стояла вся в рудій пилюці «Волга» першого секретаря. По цій пилюці видно було, що він зранку побував на півдні району. «Зайду до нього»,— вирішив Стародуб, прощаючись з прокурором.

Петро Петрович Навроцький саме інструктував райкомівців, які роз'їжджалися по селах. Мова йшла про завершення хлібоздачі. Кивнувши Стародубу, він показав йому на вільний стілець.

— Треба не повторювати торішніх помилок, товариші. Зверніть увагу: в Сухій Балці Кубрак видав по чотири кілограми хліба на трудовень, а грошей зовсім не дав. Люди базарювали, потім цілу зиму шукали, куди

хліб збути. Ну, а на весні, виявилось, що й насіння не вистачає, і з фуражем сутужно. Пам'ятаєте, як ми рятували сухобалчан?

— Є такі тенденції і зараз...— обізвався Стародуб.

— А мабуть, що є... Ми від цього не застраховані,— згодився з ним Петро Петрович.— Ти, я бачу, хочеш поділитися чимсь з нами, Леоніде Йосиповичу. Дуже добре. Пробач тільки, ще кілька слів... Поганий досвід сухобалчан не повинен повторюватися ніде. Але, товариші, не слід кидатися й в інший бік. Нічого водити чесних трудівників за ніс. Підрахував, прикинув свої можливості — не тягни. Видай людині зароблене. І хліб, і гроші. Це — закон. Пам'ятаєте, у нас перебої з зарплатнею були. На два-три дні банк, здається, нас затримав, і ви хіба ж так лаяли Вуковича. А заодно і мене. Що це, мовляв, за порядок, працівники райкому партії без зарплатні, а Навроцькому байдуже. Було таке, товариші... Два-три дні. А колгоспник два рази на рік хліб одержує. Аванс тепер і повний розрахунок десь аж у грудні або в січні. Уявіть себе на його місці... В тому й полягає завдання керівника, щоб своєчасно задовольняти інтереси держави і інтереси кожного трудівника, кожної сім'ї... Авансування в той же час і стимул...

Стародуб, вислухавши до кінця напучення Навроцького, не став брати слово. Передумав говорити про Стернівку в присутності стількох людей. Краще вже потім, як залишиться з Петром Петровичем сам на сам.

Те, що вони були вже давно на «ти», дехто з районних працівників сприймав, як добрий для Стародуба знак. Новий секретар райкому не збирався, певно, міняти голову райвиконкому. Ще, правда, заява Леоніда Йосиповича про зняття з нього догани, одержаної в минулому році, лежала в шухляді другого секретаря, чекаючи слухного часу. Ще ні разу Петро Петрович не був гостем Стародуба і не куштував його домашнього квасу. Ще вони придивлялися один до одного, ці два районні керівники, яких розділяла; мабуть, не тільки різниця у віці, але щось важливіше, істотніше.

Стародуб прийшов на керівну роботу одразу ж після війни. Боже мій, скільки сліз було пролито Мариною Олександрівною, коли їхні пожитки вантажили на автомашину. А коли вона востаннє обходила порожні кімнати вінницької квартири, прощаючись з нею! А коли

першої ж ночі, вставши з ліжка, потяглася до настільної лампи і дізналася, що в Корчині після дванадцятої світло не горить! Як страждала Марина Олександрівна! Та згодом все виявилось не таким страшним, не таким безнадійним. Приблизно через тиждень у місцевій перукарні їй пропонували вільне крісло, в м'ясній крамниці її обслуговували теж поза чергою і наділяли такою вирізкою, якої у Вінниці не купиш. В районному Будинку культури вона сиділа в ложі з новою своєю подругою — дружиною тодішнього першого секретаря райкому Осетрюка. Поступово Корчин з його вузькими кривими вулицями, з вибоїстими тротуарами, з присипаними пилюкою акаціями став Марині Олександрівні милішим од усіх столиць світу. Тут вона раювала і, коли хочете, випалася становищем першої дами. (Маленька і тиха вчителька німецької мови — Осетрюкова дружина — ніколи на це не претендувала...)

Час від часу в особняку Стародубів влаштовувався байрам для районного начальства. Душею байраму був не хазяїн дому, а сам Осетрюк. Від нього, до речі, пішло і прижилося це слово в Корчині — Осетрюк всі свята і наради називав байрамом, що по-узбецькому означає — свято.

Не стало Осетрюка, виїхав десь у західні області України на керівну роботу, а Стародубу ще й досі інколи то на пленумі райкому, то в області нагадували все те байрами...

Якось не зовсім упевнено почував себе останнім часом Стародуб. Навроцький мало з ним розмовляв, майже ніколи не радився, як, бувало, Осетрюк. Більш-менш дружні взаємини були у нього з другим секретарем, але той навіть не насмілювався запрошувати Стародуба до себе додому, побоюючись, очевидно, пліток. Інколи, як то кажуть, на ходу в задній кімнаті чайної випивали вони по шкалику і, заїдаючи маринованими огірками, згадували байрам, смажені печериці і домашню шинку, фаршировані яечка, голубці — не капустяні, а з виноградного листя, таємницю готування яких знала лише Марина Олександрівна.

Кожного разу, коли виникали у Стародуба конфлікти з районними працівниками або з керівниками колгоспів, він думав, що то Навроцький крадькома підкопується під голову райвиконкому і тільки чекає нагоди, щоб

зіпхнути його. А така нагода, між іншим, наближалася, на носі були вибори до місцевих Рад.

Невдовзі після приїзду Навроцького Стародуб мав з ним конфіденціальну розмову. За традицією, мовляв, перший секретар завжди був членом виконкому, і тому слід провести додаткові вибори в тій окрузі, де балотувався раніше Осетрюк. Та Навроцький рішуче запротестував.

— Ні, в цьому немає потреби. Строк повноважень місцевих органів влади кінчається в майбутньому році. Почекаємо...

Так і досі... Навроцький не був членом виконкому і хоч інколи приходив на засідання, але в голосуванні участі не брав. Поведінка його дивувала не лише Стародуба: прокурор Перетяцько, наприклад, бачив у цьому виклик кращим партійним і радянським традиціям.

Але і Стародуб, і Перетяцько, і ще дехто з їхніх одноподумців розмовляли про це впівголоса між собою, бо за тією ж традицією перший секретар стояв над усіма ними, від нього залежала доля кожного районного працівника, крім того, в його особі корчинські товариші бачили не лише першого секретаря, а й представника нової, так би мовити, генерації керівних кадрів. Він вчився у Вищій партійній школі при ЦК, його знали в Москві. Ще й зараз з партійної школи на його ім'я приходила пошта: школа продовжувала стежити за своїм вихованцем, ніби орієнтувала його в усіх найгостріших питаннях, і цьому не можна було не позаздрити.

Кулик — заступник Стародуба — дотепно сказав про Навроцького, який стояв на трибуні: «Наш Петро Перший», — і це розсмішило Стародуба. Багато чого бракувало корчинському Петру — імпазантності, величної фігури, жесту. Виступаючи з промовою, він дуже часто вживав такі мовні звороти, ніби вийшов на трибуну без будь-якої підготовки і ось тепер тільки вголос роздумував, закликаючи слухачів шукати разом відповіді на ті чи інші питання. Так виступати міг дозволити собі рядовий комуніст, думалося Стародубу, а не партійний керівник вищого рангу, від якого ждуть не якихось там роздумів, а конкретних вказівок. Самому Стародубу принаймні було легше працювати з Осетрюком, той не знав ніяких сумнівів, йому все завжди зрозуміло, все ясно, і якщо він брав слово, то треба було лише записувати.

Осетрюк нікого не агітував, нікого не переконував, на це йому бракувало часу. Пункт за пунктом викладав він свої вимоги до партактиву, до райвиконкому, до комсомольців, до сільських керівників, залишалося йти і працювати і потім звітувати так само пункт за пунктом перед Осетрюком. Ото був стиль!

А Навроцький? Ось і сьогодні на інструктажі він крутив... Спершу здавалося, що секретар на даному етапі за хлібоздачу і проти авансу, але ні. Далі пішло інше. Аванс, мовляв, стимул і так далі. Хотілося, нарешті, викликати Навроцького на одвертість не офіційну, так би мовити, а на ту одвертість, яка повинна бути між двома вершителями, коли хочете, усіх великих і малих справ у районі.

...Поки він ось так готувався до розмови з Навроцьким, той скінчив інструктаж і відпустив усіх, крім секретаря райкому комсомолу Ігоря Миронця.

— Ти, Ігоре, здається, будеш у Стернівці? Так от, прочитай цього листа і поговори з дівчатами. Їхні прізвища, правда, нерозбірливі, але є імена. Знайди і поговори. З кожною. До речі, глянь. Підписи ніби однією рукою вчинено. Як ти гадаєш?

Стародубу дуже кортіло довідатися, що то за сигнал прийшов із Стернівки. Чи, бува, не про женихання Ананія Сербіна? Але виявляти надмірну цікавість голові райвиконкому не личило. Він дістав портсигар і демонстративно якимось пішов до вікна з відчиненою кватиркою.

— Ти, Леоніде Йосиповичу, мабуть, знаєш богодарівського зоотехніка Брикуна? — звернувся до Стародуба Петро Петрович.

— Трохи знаю. А що хіба?

— Та ось дівчата пишуть, комсомолки. Брикун кандидат партії, а дитину охрестив у попа.

— Брикун? — перепитав Стародуб. — Він родом не богодарівський. Таких прізвищ там немає. До нашого берега взагалі не те пливе, що потрібно... — Стародуб пустив дим у кватирку і глибоко затягнувся. Він уже вирішив для себе, що нема чого тягнути. Повністю підтверджаться факти чи лише частково — не має істотного значення. Диму без вогню не буває. В чомусь таки винен перед лікаркою Чудновською Сербін. А коли так, нехай Петро Петрович Навроцький не дуже хвалиться своїм

умінням підбирати кадри. Ось вони, твої кадри, товаришу Петро Перший.

— Ми слухаємо тебе, Леоніде Йосиповичу.

Стародуб викинув за вікно недокурок, прикрив квартиру. Зміряв іронічним поглядом Ігоря Миронця, ніби говорячи йому: «Мені, Стародубу, байдуже — є ти в кабінеті, чи нема тебе. Розмову я веду з Навроцьким, а не з тобою. Ти ще не доріс...»

— Прокурору поскаржилися наші медики. Вони до краю обурені... В Стернівці... знайшовся донжуан, який підло скористався довір'ям лікарки. Ви, мабуть, знаєте її. Галина Чудновська... Жила собі людина спокійно, чесно працювала і раптом маєш... Прокурора попередили, що вона може навіть накласти на себе руки.

Ігор Миронець наморщив чоло.

— А хто ж він? Прізвище вам відоме? — запитав у Стародуба.

— Сербін Ананій... богодарівський бригадир.

На одну мить лише блиснуло торжество в очах Стародуба, але Петро Петрович Навроцький встиг це зафіксувати. І він чомусь не здивувався.

— А ви, Леоніде Йосиповичу, переконані, що з Сербіним могло трапитися подібне? — строго подивився він на голову райвиконкому.

Той трохи знітився.

— За що купив, за те й продаю. Федір Федорович сказав навіть більше. У Чудновської... буде дитина.

Навроцький якось невизначено хитнув головою.

— Серйозний сигнал. Спасибі, що попередили мене, Леоніде Йосиповичу, — і до Ігоря: — Коли так, займися і цією справою. Насамперед, звичайно, розпитай про все докладно у прокурора.

Стародуб задоволено всіхнув: «Закрутилося».

Розділ одинадцятий

В маленькій прийомній медпункту сиділо кілька жінок. Одна з них снідала нашвидку, тримаючи вузлик з харчами на колінах, інші про щось тихо розмовляли. Поява нетутешнього клієнта примусила їх замовкнути, жінки закивали головами, відповідаючи на «добрий день». Тепер вони вже побачили «Москвича», який стояв

на вулиці проти вікон, і зрозуміли, звичайно, що цей молодий чоловік якесь начальство.

— Лікарка у себе? — запитав Ігор Миронець.

— В кабінеті. А ми на черзі...— відповіла худенька, зморщена, мов опеньок засушений, бабуна.

— А може, їм по службі,— обізвалася інша, та, що сідала.— Бо нас не переждеш...

Почувши Ігорів густий тенорок, визирнула з маніпуляційної молоденька медсестра.

— О, товариш секретар! — впізнала вона Миронця і чомусь зашарілася.— З вами щось трапилося?

— Мені потрібна ваша лікарка.

— Одну хвилиночку.

Справді, Чудновська не примусила довго на себе чекати. Привітавшись з порога, вона запросила його до кабінету.

— Прошу, сідайте, будь ласка. А ти, Васильку, по-леж, відпочинь. У нас з тобою ще довга розмова буде. Тобі не холодно?

Хлопчик років чотирьох-п'яти з червоними очима плаксиво скаржився матері, яка сиділа біля нього на краєчку канапи.

— Хочу додому... додому.

— А в лікарні не хочеш залишатися? Ну, тоді доведеться мене слухати,— умовляла його Чудновська,— по-леж спокійно, а потім я щось розповім тобі. І ось ця трубочка скаже мені, як працює твоє серце.

— Не скаже... Вона не жива,— протестував хлопчик.— Я хочу додому.

Мати нахилилася над хлопчиком, зашепотіла. В кабінеті стало тихо.

— Пробачте, що я так несподівано вторгся,— Миронець поклав руку собі на груди, скривився.— Не знаю навіть, з якої причини жога, нічого такого і не їв.

— А взагалі? Це ж не вперше?

— Взагалі буває,— всміхнувся Миронець.— Трохи кислотність не в нормі. Підвищена. Я п'ю, коли є, звичайно, «Поляну квасову».

— Чим же вам зараз допомогти? Сода не рекомендується.— Обличчя у лікарки заклопотане. Але ніяких слідів горя, розпуки на ньому не видно. Свіженькі щічки, очі безхмарні.— Знаєте, що я вам пораджу? Випийте

склянку чистої криничної і трохи спочиньте. То в машині вас розколихало.

— Давайте, яка є,— згодився Миронець.

— О, у нас у Стернівці чудова вода! Ми вам зараз свіженької,— Чудновська вийшла з кабінету, і чути було, як вона покликала тьотю Пашу. В поведінці стернівської лікарки жодних ознак тривоги.

Принесену Чудновською склянку води Ігор проковтнув з насолодою.

— І справді, вода як шампанське. Навіть у горлі поколює. Спасибі вам, велике спасибі. Кажуть, що од усіх хвороб добре лікує психотерапія,— жартівливо дивився він на лікарку,— і ось мені вже полегшало.

— А тепер відпочиньте трохи. У нас в саду. Хоча б з півгодини.

— Дякую. Обов'язково виконаю все, що ви наказуєте. Пробачте, як вас звать? Бо ми ж так і не познайомилися.

— Галина Романівна.

— А мене Ігор.

— Ну, це то я знаю.

— Як вам тут працюється, Галино Романівно?

— Нічого, спасибі.

— Ви, пробачте, в Стернівці одна, без рідні?

— Одна. Мої батьки у Львові.

— А ви їх сюди кличте. У нас краще... Ще раз спасибі, я вже піду. Бо он Василько ревниво поглядає,— показав на хлопчика.

Від Чудновської він пішов не в садок, як обіцяв, а до машини, вирішив знайти Сербіна.

«Невже Леонід Йосипович підхопив звичайну плітку?» — дивувався Ігор Миронець.

На околиці Богодарівки йому стрілася зграйка одягнених по-святковому дівчат, які саме переходили дорогу.

— На весілля, чи що, запрошують? — догадався шофер, притишивши хід, щоб не піднімати пилуку.

Цвіли ніжним багрянцем дівочі обличчя, іскрилися збуджені очі, полоскалися між косами барвисті стрічки.

— Зупинися...

Серед дівчат одна з віночком на голові. Наче граючись, вона прикрила руками лице, але не одвернулася, а продовжувала дивитися на Миронця. Він здогадався, що це і є, мабуть, наречена.

Подружки презирнулися між собою, щось говорили нареченій, а вона не згоджувалася чи вагалася. Та ось опустила руки, і Миронець впізнав доярку Ганю Подольчанчук.

— Ну й зустріч!

— Здрастуйте,— не могла отямитися Ганя. Вона стояла червона, як маків цвіт, а очі в неї і сміялися, і плакали водночас. Раптом Ганя провела хусточкою по обличчю і тим легким рухом наче змила все — усмішку і сльози, зробилася серйозною і рішучою.— Товаришу Ігор... Просили вас тато і мама, і я прошу,— затараторила вона якимсь неупевненим голосом,— приходьте до нас на весілля...

— О! Поздоровляю тебе, Ганю. Спасибі. Коли ж, скажи, приходити, я не дочув.

— Післязавтра. В неділю... Так ми на вас чекаємо... І ви, товаришу шофер, приходьте. Ми вам будемо дуже раді,— запевняла Ганя, а подружки одразу ж підтримали її.

— Обов'язково!

Кукурудза скрізь як молодий гайок. Покинута при дорозі бричка і те, що он там кукурудзяні султани увесь час хилилися, підказували, де зупинитися.

Але і їх уже побачили. А може, тому вийшли назустріч, що почули сигнали Мацибори. Ананій Сербін ніс, наче хліб-сіль, два великі золотозерні качани. За ним ішов Полянничко.

— Другі жнива починаємо? — замість привітання мовив Ігор Миронець.— Ану покажіть, — взяв важкі качани, спробував нігтем вколупнути зернину. Та це йому не вдалося, вона суха, тверда.— Довго вибирали?

— А ви зайдіть самі... до нашого гаю... — з гідністю відповів Полянничко.

Ігор Миронець придивлявся не до кукурудзи, а до Сербіна. Це була не перша їхня зустріч, але тільки сьогодні він звернув увагу, що очі в богодарівського молодого бригадира якісь дуже лукаві, циганські. Такі мав його, Ігоря, однокурсник Мар'ян Сабадаш — мукачівський легінь. Університетські дівчата ходили за ним вервечкою. Та то ж вчорашні школярки, а лікарка старша за свого кавалера. Навряд, щоб розгубилася...

Несподівано з вибалка на дорогу вискочила «Волга»,

і Миронець одразу впізнав машину Навроцького. Та ось і сам він визирнув, і шофер загальмував.

Ананій трохи стривожився: «Зараз Петро Петрович лятиме мене. Стародуб, мабуть, таки накапав». І він готувався захищатися. Зрештою, бригада ні разу не порушила графіка хлібоздачі.

Обличчя в Навроцького справді суворе, на Ананія він поглядає ніби з докором.

— А я думав, ви, Петре Петровичу, в Басанівці,— обізвався Ігор Миронець.— Ви ж казали...

— Буду і там. Покажете мені ваші токи,— звернувся Навроцький до Ананія.— Відпустите його, Ігор? На годину, не більше.

— Будь ласка. А я в молодіжній ланці з дівчатами погомону. Це поруч...

Трохи пізніше, по дорозі, Навроцький запитав:

— Не знаєте, скільки колгосп здав пшениці в рахунок плану?

— Богодарівка вісім тисяч центнерів... А всього колгосп, я чув, двадцять одну тисячу. Це сімдесят процентів плану.— І, ніби виправдовуючись у чомусь перед секретарем райкому, Ананій Сербін заговорив про трудовень.— Ми і людям аванс пшеницею даємо, а решту кукурудзою. Як на зборах було вирішено. Того кілограм і того.

Гриць Мацибора втрутився в їхню розмову.

— А в Ставчанах почали видавати, коли це — Леонід Йосипович... нагрянув і давай...

— Товариш Стародуб і в нас був, та, мабуть, ви вже знаєте, Петре Петровичу.

— Ну так що ж там у Ставчанах? — заохочував Навроцький шофера, не відповівши Сербіну.

— Хіба ви не чули? Ставчанські люди, як тільки Стародуб припинив видачу авансу, телеграму в Москву вирішили послати. Ледве їх угомонили.

— Цікаво, цікаво... Учора, кажеш? А чому ж ви, товаришу кандидат партії, нічого мені про це одразу не сказали? І звідки, до речі, такі подробиці?

Мацибора, перш ніж відповісти, прикрив біля себе віконце — саме об'їжджали череду і над дорогою висіла густа хмара збитої нею пилуки.

— Та Стародуб же заходив до вас, Петре Петровичу. Я й подумав...

— Не крути, товаришу дорогий. Скажи краще, що винен. Ну, а самому тобі хто про Ставчани розповів?

— Хто ж, шофер Леоніда Йосиповича. Тільки ви, Петре Петровичу, на мене не посилайтеся, прошу вас. А то виходить, що я не вмюю язика за зубами тримати. Людина ж поділилася зі мною, як з другом...

Жовто-зелені кукурудзяні лани відступили — пішла стерня. А ось вже й свіжа рілля прослалася під синім небом ген аж до обрію. Десь ліворуч у вибалку пахкотять трактори. В сріблястому мареві бовваніють скирти. Одна, друга, третя. Як гори. Ще на минулому тижні їх не було. Напровесні він, Навроцький, сам об'їхав лани, щоб пересвідчитися, як з грубими кормами. Сіна ніде не побачив, та й солома кінчалася і в Стернівці, і в Басанівці, і в інших селах. Де-не-де при самій землі залишилося ошмаття скирт. Усе поїла худоба, хоч бери мітлу і підмітай оці крихти або пускайся світ за очі на жеври. Ніяких запасів, ніяких резервів, наче в того п'янички, що втупив очі в сухе денце. Зимою хоч животи у худоби повні були, а кінчилася солома, силосована гичка — криком кричи, нема чого на зуб дати. За комбікорм з державних комор, за жом та інші відходи підприємств харчової промисловості справжня бійка між головами колгоспів. Та й районні керівники не сплять, кожен собі...

Скирти радують зараз Навроцького — вони поважні свідки хліборобської удачі. І те, що навколо них чорний океан свіжої ріллі, — теж радує. А роботящі руки уже дбають про майбутній урожай, про новий хліб. Та ось з ним поруч сидить в машині один з хліборобів, молодий колгоспний бригадир, сидить і чекає, що скаже він, перший секретар, про ставчанський «інцидент». Так, і для Навроцького інтереси держави вищі над усе. Але він проти жертвності. Тільки на війні батьківщина без вагань приймає від своїх дочок і синів непомірно важку данину кров'ю, і в цьому ніхто не посміє докорити їй, ніхто. А в дні миру все, що робиться, робиться для загального блага, для добра; не утиск одних заради других, а спільні зусилля, спільні малі і великі клопоти і спільна радість. Щедрий чи скупий урожай — все порівну, між усіма членами великої сім'ї радянської. Тільки так він, Навроцький, розглядає взаємини між трудівниками міста і села, і все, що не на користь одному, погано

й для іншого. Робітник, колгоспник, інтелігент — це ж як живі пальці однієї руки: який не прищемити, руки боляче. Чи розуміє це Стародуб? Щось і в Богодарівці, певно, накоїв Стародуб, недарма Сербін, говорячи про його приїзд, захвилювався.

На току жвавий гомін. Гудуть три віялки, шерхотить конвейерна стрічка молотарки, несучи в машинну пашу важкі снопи. Це вже останній хліб, той, що косили вручну на крутих схилах. А праворуч ребристі дюни чистої пшениці. Вантажаться автомашини. На кожній прапорець, вербові гілки. Видно, що буде не просто звичайний черговий рейс, а червона валка. Двадцять п'ятитоннок, присланих областю, вишикувалися біля току. В них золото, добуте хліборобами Богодарівки.

Навроцький захоплено дивився на людей, що працюють на току, на хліб. Особливо йому подобався дідок, сухорлявий і не широкий у плечах, але жилавий, коричневий од степового сонця і вітру. Вони вже й раніше зустрічалися. Дід ловко зав'язував повні мішки і допомагав їх класти на ваги.

Немов прочитавши в очах Навроцького, про віщо він зараз думав, і пройнявшись його настроєм, дід Сокирко, той самий, що вчора так ловко піддів Стародуба, щиро, широко жестом показав на машини:

— Приймай наші дари, товаришу секретар райкому! Від чистого серця даємо.

Петро Петрович скинув кашкет і низько, до самої землі вклонився колгоспникам і хлібові, в якому вони стояли по коліна.

— Спасибі вам, дорогі товариші! Від держави нашої, від партії спасибі!

У Сокирка на очі навернулися сльози: йому здалося, що це до нього, старого, насамперед звертається секретар райкому.

Гриць Мацибора, який стояв неподалік і все бачив і чув, нарешті заспокоївся: нічого йому не буде од Навроцького. Не така Петро Петрович людина, щоб карати нізащо. Якщо вже перепаде комусь за Ставчани, то скоріше це — Стародубові!

Поки вантажили останню автомашину, до молотарки підїхало ще кілька гарб із снопами. Статечний Тарас Подолянчук, попустивши черезсідельні і кинувши коням трохи зеленого корму, підійшов до Навроцького.

— Не забуваєте нас, Петре Петровичу. Добридень вам!

— Здрастуйте, Тарасе Олефіровичу.

— А я вашу Ганю бачив,— згадав Ігор Миронець.— Так що чекайте і нас на весілля.

— Ласкаво просимо,— вклонився низенько Подолянчук.

— Це що ж, доведеться-таки попрощатися з дочкою? Вона ж у чужий район, пам'ятаю, збиралася, ніби своїх женихів мало,— Навроцький жартував, звичайно. Але дід Сокирко, який прислухався до їхньої розмови, вставив і від себе словечко.

— Цього добра у нас, товаришу секретар, хоч греблю гати.

— Якого добра — женихів?

— Та ні, дівок. І скажіть же, до революції наше село цілій окрузі наречених постачало і тепер. Я от сам басанівський, а богодарівську взяв, царство їй небесне.

— Бо кращих, діду, дівчат, як наші, ніде нема. Он дивіться які... балерини,— хвалився вагар у жовтій майці, солодко мружачи очі.

«Балерини» тим часом перелопачували зерно, купаючи в ньому свої босі ноги, носили повні мішки — не на плечах, як хлопці, а вдвох: на перехрещених руках. Розрівнювали вилами солому на скирті. Волосся, обличчя у дівчаток в золотім пшеничнім пилку, важко їй відгадати — де чорнява, а де білява.

— Ганя і вам запрошення одіслала, Петре Петровичу,— ніяковіючи, мовив Подолянчук.

— Спасибі... Велике їй спасибі, що не забула. Давненько я був на сільському весіллі,— признався Навроцький.— Весело було! Пам'ятаю, три дні на нашому кутку музики грали. Бубон, гармошка і скрипка.

— Віддам найменшу дочку... і на відпочинок. Роки вже мої такі...

— Не намовляйте, Тарасе Олефіровичу, на себе! Ще втримали б, думаю, і бичка.

Подолянчук подивився на свої вузлуваті, жилаві руки, похитав головою.

— Навряд. Руки ті самі, а гонор не той. Чи як там по-науковому сказали б, потенціал. Є таке словечко кумедне. Ганька моя навіть вірша колись складала для стін-

нівки. Про Гевела, колишнього бригадира. «Без чарки, мов без війська генерал, у чарці весь його потенціал». А мій потенціал де? Віддав я, Петре Петровичу, його оцій землі,— розвів Подолянчук руки, ніби хотів обійняти богодарівські лани з усім їхнім щедрим багатством.— З малих літ і понині... Ніколи од землі не тікав, ніде легшого хліба не шукав. Повірите, сам, бувало, у плуг запрягався. Тепер і в голову таке колгоспникові не прийде. Де там... Безкінними пустив нас батько на свої хліба. Вроді не багато й земельки — десятина. А впорай її, доведи до пуття. Люди скаржилися, що влітку і ніч мала, і виспатися нема коли, а мені вона теж мала була, та з іншої причини. Ксеня за плужком, а я у шлеї. Тягну, аж пуп болить. Ніхто не бачить тебе вночі, ніхто не сміється в очі. А тепер он трактори... Сиди собі, кермуй. Я, Петре Петровичу, на всяких роботах, ви знаєте, а про мотор мрію. Аж чудно, хочеться на старості покататися... І щоб земля отак скибами переверталася. Хто сам у плуг не впрягався, той навряд чи зрозуміє, що таке трактор...

— А ви б до Полянчика в бригаду попросилися. Не святі горшки ліплять.

— Е, ні, нащо їм діди. Я було, заїкнувся, а Гришка Каній, помічник бригадира, на сміх підняв. Коваль, каже, коня кує, а жаба й собі ногу дає. Чули, як він мене під самий корінь підсік.

Подолянчук, як видно, не ображався ні на Канія, ні на те, що справді старий він уже, підтоптаний; так просто розповідав Навроцькому про своє. Був дуже зворушений. Ганька іде цими днями від нього, як пішли раніше старша Христина і син Остап, як пішли його літа.

— Так ви, Петре Петровичу, не забудете? Приїдете на весілля? В суботу почнемо, але й у неділю не пізно. А що вже Ганя буде рада!

— Приїду. Обов'язково приїду. Може, навіть з дружиною. Вона у мене дуже любить пісні, танці. А що? Чому, справді, нам не погуляти на чужому весіллі, коли свого у свій час не зуміли організувати,— Навроцький, здавалося, переконував у чомусь самого себе.

Одна за одною рушили автомашини. З останньою поїхав і вагар. Ананію Сербіну він залишив вимітку.

— Буде державі, буде і на трудовень, і на фураж,— Сербін передав вимітку Навроцькому.— Стільки куку-

рудзи в Богодарівці ще ніколи не сіяли. Але мене, Петре Петровичу, дуже турбує збирання. Ще її на полі п'ятсот гектарів...

...По знаку Сербіна зупинилися біля свіжого стовпця з щитком. На ньому напис: «Ділянка № 4, закріплена за механізатором Гордієм Капустою».

Високі, з густим листям стебла вишикувалися рівними рядами, і на кожному у жовтих капелюшках ховалися чубаті ляльки. Стебла чіплялися між собою листям, ніби взяли за руки.

Петро Петрович зламав один качан, обчистив його. Зернята були крупні, кремністі, янтарного кольору, майже однакові на всьому качані.

Потім Петро Петрович увійшов у цей шерхотливий гайок і вже не ламав більше, а тільки намацував рукою під шаром пелюшок і шовковистого волоссячка рядки насіння. За останні дні він побував на більшості кукурудзяних плантацій району і тепер, порівнюючи цю ділянку з іншими, подумав, що тут рослини стоять якось густіше і більше їх.

— Це здорово, бригадире. Дуже здорово! Отже, перша механізована ланка вже є! Як це ви нарешті наважилися?

...Вони ще зайшли в кукурудзу, оброблену вручну. Тут її небагато, гектарів з двадцять. Непогана кукурудза, чиста, але трохи зріджена, бо одного липневого дня несподівано налетіла буря, пішов густий дощ. За ніч кукурудза геть-чисто вилягла...

Розповідь Ананія про скалічені рослини, котрих не врятували навіть дівочі руки, і про сонце, яке одно тільки й допомогло своїм ласкавим теплом, схвилювала Петра Петровича. Ні, не випадково молодий бригадир такий заклопотаний. У нього повинна бути вразлива й ніжна душа...

А коли так, нічого йому говорити про Чудновську. Нехай самі розберуться в своїх почуттях і вирішать, як їм бути...

У бригадній конторі, куди приїхали надвечір, повно дівчат. За столом Ніна Кушіль, поруч секретар райкому Ігор Миронець. Тільки-но про щось, певно, дискутували, бо всі червоні, збуджені. При появі Навроцького таємниче замовкли.

— Бачу, вам без мене було веселіше.

— Та ні, Петре Петровичу... Ми тут радимося, як краще провести комсомольське весілля,— пояснив Миронець.

— Тоді і нам дасте слово. Ми теж дещо метикували з цього приводу,— сказав Навроцький.— Але спершу цікаво вас вислухати.

Ігор Миронець подивився на листок, який лежав перед Ніною Кушіль.

— Ти, Ніно, пропозиції записувала. Тобі й доповідати. Давай, не соромся. Тут усі свої.

Розділ дванадцятий

Не близький світ Турманівка, звідки родом Федір Ілик, наречений Гані Подолянчук. Машиною, і то півдня їхати. Довго думали-гадали, як бути. За давнім звичаєм, в суботній вечір молода має бути у себе дома, а молодий у себе. Востаннє зберуться окремо хлопці, окремо дівчата і за товариською вечерею співатимуть пісні, згадуватимуть цікаві події свого довесільного життя. Це ніби прощання з дівочими і парубочими літами. Ще нема ні дружок, ні бояр, ще на молодих звичайна, а не весільна одежа. І з молодістю під тихими вечірніми зорями має право танцювати перший-ліпший парубок. Ще вона вільна птаха... Мине нехай передвесільна ніч, аж тоді дівуванню кінець.

Федір Ілик вже з п'ятниці живе в Богодарівці у Гриші Канія. З турманівських друзів ще ніхто не приїхав, і він нудиться, не знає, куди себе подіти. Федір не сподівався, що весільний обряд буде таким, як його спланували стернівські комсомольці, і якби не секретар райкому Ігор Миронець, він би ще подумав, чи слід згоджуватися з ними. Ну та нехай буде, як вирішили богодарівці. Нехай... Але нудно йому чекати. Каній у полі. Зранку навідалася сюди Ніна Кушіль, місцевий комсорг. Принесла Ілику свіжу газету і ще раз попередила, щоб не шукав передчасно зустрічі з Ганею. Такий звичай.

Федір Ілик вже вдесьте, можливо, запитує себе: навіщо все це? Чи не краще було б тихенько розписатися в загсі — без музики, без зайвого галасу. Ну хто тепер дотримується старовини? Федір не знає, чи сподобається вся ця колотнеча його батькові. Як-не-як, Маркіян

Ілик — людина відома, депутат Верховної Ради Республіки. Щодо матері, то він спокійний, мати сама бідкалася, що тепер весілля справляють не так, як колись.

За вікном осінній сад, а далі видно ярк, руді брили ракушечника, що повивалювалися з кручі, наче вівці пасуться.

Зранку од яру напливав туман, певно, там є рівчак, а може, й річка. Федір Ілик згадує: точнісінько такою була та балка на околиці Турманівки, де нині розмістили пасіку. Як йому хотілося відвоювати балку для літнього відгодівельного табору. Усе там ніби навмисне створено для цього природою: і затишок, і води вдовсталь, і випаси поруч...

Тихо в хаті, навіть старенький годинник з гирями, до яких ще й молоток хтось прив'язав, зупинився. І гирі, і молоток спустилися низенько, кінця ланцюжка не видно. Годинник показує другу, а насправді тільки дванадцять, дванадцять годин. І до вечора хтозна скільки чекати.

Федір Ілик думає про Ганю. Вона ж сьогодні не пішла на роботу. І де має бути, як не дома. Прибирає, певне, в хаті, готуючись до дівочої вечері. Мороки у них перед весіллям багато, а допомогти нікому. Мати біля корів, батько до вечора в полі. А він, Федір, байдики б'є. Ні, це ні в які ворота не лізе. Може, Гані нікому і дров нарубати...

Йому дуже хочеться до Гані. Але як ти на виду цілого села пройдеш непоміченим? Усі ж догадаються, хто такий, а це порушення обряду. Ще й на сміх піднімуть—дивися, мовляв, який нетерпеливий.

Раптом йому почувся легенький стукіт у шибку. Потім Федір побачив, як од вікна людська тінь метнулася до дверей.

Федір кинувся одчиняти. Не привітавшись, не питаючись дозволу увійти, поріг рвучко переступила незнайома жінка, закутана темною шаллю. Навіть очей не видно. Руде цуценя стрибало навколо чужої людини і несамовито гавкало.

Жінка притримувала кінці хустки на грудях і стояла перед Федором Іликом, опустивши голову, ніби в чомусь каялася.

Він подумав: «Що за кумедія?» Хотів прогнати хоч

цуценя, але як тільки замахнувся, цуценя зовсім збісилося. Облишило дивну постать і, розлючене до краю, почало підстрибувати, як заведене, намагаючись дістати Федора зубами.

Федір трохи відступив, наткнувся на відро і, звичайно, перекинув. Теплі помії хлюпнули йому на ноги, та й дивній гості, мабуть, дещо перепало, бо вона підхопила обома руками спідницю, щоб не заляпати, і злякано позадкувала...

Важка хустка сповзла з голови, з плечей, і в ту ж мить Федорове серце зупинилося, ніби мотор, якому забракло палива. Потім воно знову з радісним шаленством загупало в грудях. Забувши і про цуценя, яке продовжувало крутитися дзигою на мокрій долівці, і про все на світі, Федір Ілик поривчасто схопив гостю в свої обійми. Ганя завмерла, притислася до нього гарячим тілом.

— Ага, не впізнав!

— Винен, Ганю... каюся. Але ця хустка... Ти справжня артистка, Ганю,— закохано шепотів Федір, цілючи дівочі руки, що зав'язалися міцним вузликом на його шиї.

— Годі, годі, веди мене у хату...— сміялася щасливо Ганя, визволяючись од Федора. Підняла трохи хустку, посварилася пальчиком на цуценя, яке, ніби нічого і не сталось, спокійно хлебтало помії.— Дуже я тебе злякалася! Он у сусідів на городі вівчарка бігає і та в дурнях залишилася...

Федір не знав, де посадити Ганю. Дав їй стілець, а сам сів на ослоні, та ось уже перетяг і її до себе.

— Як же це ти втекла? — допитувався, аби щось говорити,— він чим ближче до весілля, тим більше бентежився, як тільки вони залишалися удвох. То був завжди рішучий і сміливий, міг поцілувати її нишком і на людях, а залишаючись сам на сам, бувало, так міцно Ганю обіймав, що в неї потім плечі і руки боліли. Нині ж Федір якийсь розгублений.

А вона знов і знов хотіла чути від нього слова присяги, гарячі запевнення. Що там не кажи, а майже цілий тиждень не бачилися, та й минулої неділі, коли він на попутній машині приїжджав у Богодарівку, були обое якісь не такі і більше по-діловому радилися про майбутнє весілля, ніж милувалися одне одним. Гомоніли про посуд і стільці для гостей, про костюм, обов'язково

чорний, для нього і про вінчальне плаття і фату, за якою ще треба у Вінницю, про батьків їхніх, які, на жаль, ще й досі між собою не знайомі... Всі приготування, без котрих не обійдешся, тепер уже позаду. Мине ще день і ще одна ніч, в сільській раді зареєструють шлюб, і вони стануть чоловіком і жінкою. А що потім? Чи будуть вони щасливі, як у дні побачень, чи довго він, Федір Ілик, ніяковітиме, як ось і зараз, чи, може, швидко заспокоїться і буде лише поміркованим і хазяйновитим головою у родині, як Ганин батько?

«Тук... тук... тук...» — лунко б'ється Федорове серце, а сам він мовчить. Як німий. Ні, як зачарований. Ганя сховала лице у нього на грудях і теж мовчить.

Та ось вже підхопилася Ганя. Осмикнула білу кофту. Сором'язливо одвернулася: верхній гудзик кофти розстебнувся випадково і тепер не хотів підкорятися їй, все вискакував з петельки...

— Піду вже, любий,— попросилася Ганя.— Мене, мабуть, шукають.

Він задивився на свою наречену. Не умовляв її залишатися, тільки дивився, дивився, наче вперше чи востаннє бачив. Потім заплющив очі, можливо, для того, щоб запам'ятати її такою надовго. А Ганя справді була гарна. Недарма з молоком мала справу: сама білолиця, пишна, мов пампушка, а ноги стрункі, точені. Вона підняла руки, поправляючи зачіску. В рівних гострих, як у мишки, зубах тримала кілька шпильок. Брала їх одну по одній і встромляла у волосся, скатане валиком, як у турманівських молодичь (він згадав, що колись похвалив таку зачіску, і Ганя тепер постаралася). Щось у виразі її світлих, блискотливих очей було від того дівчиського, яке може заради цікавості подарувати будь-кому посмішку, а то й поцілунок. Тоді як хочеш думай про грішницю, сподівайся... Але він, Федір Ілик, добре знав, яке помилкове це перше враження, коли говорити про Ганю...

Одверто кажучи, і тут, в Богодарівці, і де б не було, він чомусь завжди губився перед Ганею. Від тієї випадкової зустрічі, коли він сидів з нею поруч на нараді тваринників і жив по сусідству у вінницькому готелі, минула ціла вічність. І ось Ганя, горда сільська трудівниця і найрозумніша з усіх дівчат, яких він тільки знав, ця Ганя завтра піде за Федора.

Голова йому паморочилась од щастя. І в уяві, поки вона чепурилася на дорогу, поставали картини сімейного життя з Ганею. Ось так вранці вона щодня буде в його присутності зачісувати своє шовкове волосся і в зацілованих ним милих вустах тримати шпильки. А він... він зможе не відпустити її одразу...

Легенька тінь перебігла на його обличчі. Згадав обіцянку парторга виділити в суботу для його товаришів машину до Богодарівки. Де ж вона? З транспортом в колгоспі, звичайно, сутужно, та й голова у них все, що б не робив, прикидав на рахівницях. Може, треба було оформити машину в бухгалтерії?

І батька досі нема...

Ганя вже зовсім зібралася, обкуталася хусткою. Йй смішно дивитися на себе ось таку... Баба бабою. Трохи зігнулися — і дідько її не впізнає. Обертається до Федора і тільки тепер помічає, що він засмутився. Вона втішає його по-своєму.

— Ну чого ти, Федоре? Ніби я надовго...

«Цвірінь... Цвірінь...— почулося раптом поруч, обое опам'яталися. У відчиненій кватирці сидів горобчик, зовсім манюній, з червоними невзутими ніжками. Мабуть, осінній. Він кумедно підстрибував і недовірливо дивився на людей.— Цвірінь»,— озвався ще раз, немов питався дозволу влетіти в кімнату. Ганя і Федір припишкли. Ганя в думці умовляла залітного гостя: «Сміливіше. Не бійся».

І горобчик влетів. Гайнув по кімнаті, шукаючи, певно, де б приземлитися. Найбільш йому сподобався старий годинник, горобчик вмовився на ньому: «Цвір-р-рінь».

Ганя швиденько причинила кватирку.

— Ось і є тобі, Федю, розвага.

Ганин голос налякав пташку, вона позирнула ліворуч, праворуч, униз і змахнула крильцями. Тріпотіла, билася на шибці, не розуміючи, чому не може летіти далі, на ту колихку гілку, на якій залишилися тато і мама. Гілка ж зовсім близько, чути, як батьки сполохано озиваються до свого нерозсудливого маляти. Нарешті, знесилений горобчик затих, сонно заплющився. Можливо, він плакав, втративши надію вирватися на волю.

Ганя легенько відштовхнула нареченого і випурхнула з хати.

Він дивився услід їй і незчувся, як над ним щось фуркнуло. Горобчик! Утік-таки! Не у вікно, так у двері, скажи після цього, що він не має розуму.

Ну й Федір не сидітиме в хаті. Піде он до тих валунів, що повгрузали в землю над яром,— там привілля. Ось тільки візьме газету, щоб не дуже нудувати.

Він і одягався, і хату зачиняв якимось механічно і, тільки опинившись в кінці садиби, огороженої муром з ракушечника, ніби протверезився. За валом починався яр. Справді, на дні його, як і думав Федір, блискотів вузький струмочок з кам'яними берегами. Федір почав спускатися до струмка. Порослі травою і мохом брили лежали під ногами, наче східці. По той бік яру між камінням пасуться вівці, чути їхні бовкала. В кількох місцях над струмком вимощено гатки, і на одній з гаток стоїть жінка з праником. Задивившись у воду, можливо, на своє відображення, вона тихенько щось наспівувала. Звідси, де він зупинився, вже не видно села, небо вигинається над яром, як велетенський прозоро-голубий купол, нічим не підтримуваний, крім, хіба, легеньких хмарин, що плывуть, плывуть по видноколу з півдня на захід. І подумалося чомусь Федору Ілику, що оцей зелений яр, і ручай, і брили, схожі на овець, і вівці, подібні до брил,— все, все предковичне і незмінне, крім них двох — молодиці з праником і його самого. Ручай то міліє, то виходить з берегів і, граючись на каменях самою природою створеного лона, виривається у широкий прибузький простір, зрошує подільські луки і гаї, знов-таки вічні, як все, що зветься так просто і натхненно — природа. Ось так, як цей ручай, рветься на простір і людство. Кожна нова людина, що народжується тут, знає, що земля ця, ручай, і небо, і сонце, і зелені килими, і навіть співучі птахи — все, все живе для неї, квітує для неї, світить для неї, її годує, втішає, радує, звеселяє. Як це розумно!

І щоб не сполохати замріяну молодицю, Федір повернув назад. Подався потім вздовж мурованого валу на правий бік яру, туди, де угледів маленького босоногого вівчарика. У цьому незнайомому хлопчиськові, що лежав на спині і крізь «окуляр» з бузини розглядав небо, бачився Федорові щонайменше майбутній астрофізик. А чом би й ні! Земля, небо і сонце незмінні, а люди...

О, далеко сягнули вони розумом в двадцятому неповторному сторіччі!

Федір Ілик був взагалі схильний до роздумів про сутність людського буття і навіть сьогодні, у такий знаменний для нього день, залишився вірним собі.

Вівці привітно замекали. Хлопчак помалу підвівся.

— Здрастуй, герой. Чого так придивляєшся? Впізнаєш?

— Впізнаю...— сміливо відповів пастушок. Було йому років десять, не більше. Очі насмішкуваті, рот щербатий.

— А хто ж я?

— Думаєш, не з'яю? Ганьки Подолянчукової жених,— і переможно зм'яв Федора з ніг до голови.

— Ого! Звідки ж ти мене знаєш?

— Радіо передавало...

— Та ну! Не може бути! — щиро здивувався Ілик.— Що ж саме воно передавало?

— Нічого особливого. Більше про нашу Ганьку розказувало. А про тебе одне сказали, що ти дипломщик по рогатій худобі і вівцях. Я побачив, що ідеш до овець, одразу й догадався... Думаєш, тільки у вас там вівці, а наші нікудишні? Ти цих не рівняй. Це ж індивідуальні. Які є, таких і пасу. А в колгоспі асканійські, чисто-породні. У вас по скільки з однієї вівці настригають?

— В середньому? Кілограмів по чотири...— непомітно втягнувся у розмову «дипломщик».

— Ну от, а хвалився. А наші колгоспні асканійки по десять дають. І по пуду. Батько каже...

— Хто ж твій батько?

— Міняйло Мартин, може, чув,— хлопчик враз нашорошив вуха і подивився в бік садиби Григорія Канія.— Машина сигнал дає. Може, тебе гукають?

Федір і собі прислухався. Справді, за садком хтось настирливо гугукав.

— Ну, прощай, герой. Ми ще з тобою зустрінемося. Як хоч тебе звати?

— Так, як і батька, Міняйло Мартин,— дивуючись, що «дипломщик» цього не знає, відповів пастушок. А коли Федір пішов, хлопчик кинув йому навздогін: — Завтра я до тебе прийду. Ми ж родичі Подолянчуків. Куми...

— Добре, куме. Приходь.

«Турманівська машина,—здаля впізнав Федір «літучку» Михайла Побережного.— Ого, скільки їх! Всі, хто пообіцяв, приїхали»,—радів Федір, побачивши у дворі і Михайла Побережного, і Кіма Лиска, і свого двоюрідного брата Сашка. Той примостився на дровітні і пробував лади свого баяна. Окремо стояло начальство—комсорг тваринницької ферми Корній Болибок і член правління Никін Васильович Гуртовий. Вони про щось радилися з Миронцем і Григорієм Канієм.

— Он він, утікач! Ану, іди на розправу,—весело загував Михайло Побережний.

— Приймай гостей, козаче!

— Привіт од турманівських дівчат, зраджених тобою,—пожартував братуха Сашко.

Найперше Федір потиснув руку Никону Васильовичу, потім обіймався і навіть цілувався з хлопцями. Також, щоправда, в їхній практиці ще не бувало, але хтось показав приклад, і всі повірили, що так і треба.

Григорій Каній запросив гостей до хати, але ніхто його не послухав, всі крутилися навколо машини, наче були до неї прив'язані.

Нарешті Гуртовий нагадав:

— Ми там привезли дещо... Так, може, перекусимо для хоробрості...

Одразу Михайло Побережний поліз у будку, почав подавати звідти кошики, пакети, пляшки... Кільце ковбаси впало на землю. І не встигли хлопці його підняти, як де не взявся песик.

— А щоб ти здох!

— Їж, їж, не руште його!—втрутився Сашко.—Нехай поправляється. А то бач, який худий на богодарівських харчах.

— Вірно. Нам не жаль. У нас п'ятдесят центнерів м'яса на сто га, а в богодарівців, кажуть, тридцять шість...—похвалився комсорг Корній Болибок так, щоб чули його і Миронець, і Каній.

— Годі вам, мов горобці, розцвірінчалися,—цикнув на хлопців член правління Никін Васильович Гуртовий, погладжуючи свої нагороди—орден Трудового Червоного Прапора і «Знак пошани».—Ми ж не соцдоговорі приїхали перевіряти...

Звичайно, турманівці прибули як гості—на весілля, але не забули і про свої нагороди, і про те, що вони—

народ заможний. Костюми на всіх з дорогої шерсті, черевики і туфлі — останній крик моди. На грудях у Сашка Ілика «Знак пошани», а в Корнія Болибока поруч з парашутним значком, одержаним в армії, медаль «За трудову доблесть». І в шофера Побережного у петлиці значок, схожий на депутатський: червоно-голубий прапор республіки і ленінський силует. Всі хлопці — не промах. Нехай знають богодарівські красуні друзів Федора Ілика.

...Години через дві з хати Григорія Канія виринула і попливла над селом пісня:

Ой ще сонце не заходило,
А зробилась темнота...

Коли ж та дівчинонька, про яку уболівали за столом турманівські гості, уже в «темноті» знову пробралася городами, як обіцяла, до Канієвої хати, її зустрів лише зовсім втихомирений песик. І ніхто більше, крім цього стража, не чув Ганиних кроків, ніхто...

Постоявши трохи під старою грушею, Ганя усміхнулася: «Феді нема коли скучати». Була вона цим задоволена чи ні — невідомо...

Рано-вранці подружки Гані, одягаючи наречену, наперебій розповідали про турманівських хлопців, які влаштували учора серед вулиці танці під баян. Було, щоправда, поночі, але хлопці ніби нічого... І навіть в стиляжних вузьеньких штанах.

Та Гані не до жартів. Вся вона чомусь тремтить, як молоде деревце вітряної днини. То червоніє, то блідне, то кусає губи. А як зазирне хто у світлицю, сором'язливо опускає очі.

— Ти, Ганю, наче квітка. Тобі дуже до лиця фата, — тихенько говорить їй Ніна Кушіль, старша дружка.

А Люба Кушпела крадькома встигає і себе побачити в дзеркалі з віночком на голові і залишається задоволеною.

Годині о восьмій до садиби Подолянчуків підкотили дві легкові машини — «Волга» і «Победа».

— О, Федині батьки, здається... І... Петро Петрович! Ганю, іди мерщій зустрічати. Та не хвилюйся, бо на тобі лиця нема.

— І ви зі мною, дівчатка. Добре?

— Добре, добре. Ми з тобою...

І в'ятьох поспішили на ганок. Ганя в білому легкому платті попереду. Ось вона уклонилася тричі підряд Федоровим батькам і тричі Петру Петровичу, що стояв трохи далі зі своєю дружиною.

— Запрошують вас тато і мама... І я запрошуюю...— проковтнула Ганя слину, бо в горлі їй зовсім пересохло від хвилювання.

— Спасибі. Від усього серця. Вітаємо тебе, дорога, вітаємо,— підступила до Гані худенька, строго одягнена жінка — майбутня свекруха.— А де ж Федя? — шукала вона очима сина.

— Прийде. Він скоро прийде,— відповіла Ганя, вивуваючи якимось всміхаючись.

Федина мама обняла Ганю. Вони поцілувались. Потім Ганю поцілував у чоло старий Ілик — сивуватий, але ще стрункий і досить міцний чолов'яга. Шофер приніс якісь пакунки.

— Ага! Це тобі, донечко, наші скромні подарунки,— сказав Ілик.— Здорова носи і на краще зароби, чи як там говориться.

Ганю обнімали Навроцькі... І знову подарунки, побажання щастя, довгих літ життя. Батьки Ганині повели до хати майбутніх родичів, Петра Петровича доручили Гані, він свій, з ним легше. А з Іликами бачилися вперше, попереднє знайомство було заочним. Навіть Ганя, хоч як вона хвилювалася, угледіла значок свекора і дорікнула в думці Федора — він же їй нічого не казав.

Ксенія Василівна трохи навіть розгубилася. Запрошуючи дорогих гостей поснідати з дороги, бо день великий, вона прибрала мерщій зі столу осоружні пляшки з «наливкою». В особі Харитона Івановича бачила «владсть».

Не встигла наречена увійти в хату, як її знову попередила старша дружка.

— Он уже хлопці ідуть. Випий водички. Охолонь. І не забудь же... Спершу кланяйся нареченому, потім іншим... А до сватів я тебе підведу. Де наші рушники?

На той час багато богодарівців зібралося біля садиби Подолянчуків. Близькі сусіди сміливо зайшли у двір і посідали на колодах: жінки окремо від чоловіків. Хлопцям дали дорогу; появу їхню зустріли схвальним гомоном.

Ось наперед вийшов Федір Ілик в чорному костюмі і білій як сніг шовковій сорочці з розстебнутим коміром. Стрункий, гарний. Лакові туфлі блищать, мов дзеркало.

А на ганку Ганя з дружками, з подругами. Всі молоденькі, личка так і світяться врочистістю. Якби не вінчальне Ганине вбрання, одразу і не вгадаєш, котра з них подаватиме за Федора рушники.

Глянула Ганя на свого судженого, на святково одягнених односельців, які припишкли враз... На хлопчаків, що обсіли тин і аж роти пороззявляли в подиві. І раптом відчула, що на серці їй стало легко, весело. Всі зичать їй добра, всі! Нема похмурих облич, непевних посмішок. Всі ніби зачудовані, щасливі разом з нею. Почула, як котрась з жінок промовила:

— Як гарно. Мов у церкві.

«Ні, краще, як у церкві»,— подумала Ганя. Краще, бо тут над нею чисте прозоре небо, могутні дуби, посажені ще прадідами. Тут ласкаво світить сонце і... ніхто не називає її «рабою божою» і не збирається повчати: «Да убоїтсь жєна мужа свого». Вона не хоче бути ні рабою, ні покірливою як овечка жоною, а хоче, щоб їх з Федором еднала любов і взаємоповага.

Спустилася Ганя, а за нею старша дружка з ганку. І вже на землі стоячи, уклонилося Ганя нареченому, низенько уклонилося, дякуючи за довір'я і любов. А хлопцям — друзям його — ще й тричі підряд уклонилося. Потім підступила до сватів.

— О! Рушники в'яже! — виділився в загальному гомоні чийсь голос.

— А які ж то свати без рушників!

— Отой чубатий сват, кажуть, з райкому комсомолу, другий хто?

Все це говорилося, звичайно, пошепки, але Ганя все чула. Долетів до неї і тоненький голосок якогось хлопчачка, що сидів з товаришами на тину: «Чесне піонерське... Він до мене у яроч приходив знайомитися!» Мартин. Вона знала його добре, не раз ловила на яблуні.

Сьогодні Гані хотілося, щоб усі були щасливі, задоволені. Ведучи старостів і нареченого у хату, Ганя помила й Мартина.

— Хочеш зі мною на машині?

— Розписуватися?

— Ага! — засміялася Ганя.

— Хочу!

— Тоді не забігай далеко. Скоро поїдемо.

Потім, як уже машини завітчані рушили селом, в першій, присланій Нагірняком, разом з шлюбною парою сидів Мартин. Дехто побачив у цьому хорошу прикмету.

— Дітей любить Ганя. Бач, як голубить чужого!

— Не бійся. Скоро лелеки і їй принесуть.

Батьки Гані і Федора їхали разом на другій, турманівській, машині. За ними в машині Петра Петровича літні родичі Подолянчуків, а сам він з дружиною був серед молоді на вантажній. Весільна колона взяла курс на Стернівку.

— Молодці,— похвалив Петро Петрович богодарівців, які на околиці свого села повісили над шляхом червоне полотнище з написом: «Ласкаво просимо на комсомольське весілля».

З піснями мчала вантажна автомашинка. Тут перемішалися турманівці і богодарівці. Стоячи в центрі, бригадний парторг Тиміш Синиця диригував хором.

Світить сонце у віконце,
На душі розмай.
Зустрічай сватів, дівчино,
Милого стрічай.
Вже твоєму дівуванню
Приходить кінець,
З ким гуляла, з ким любилась —
Станеш під вінець.
Стелись, стелись, барвіночку,
Ще й рожевий цвіт,
Жити Гані із Федором
Аж тисячу літ!

Самі склали пісню, самі й співали її. І неслося над богодарівськими, над стернівськими полями щиросерде величання:

Жити Гані із Федором
Аж тисячу літ!

Біля стернівської арки, прикрашеної зеленим віттям і барвистими стрічками, святкову колону зупинив живий шлагбаум: піонери вишикувалися на дорозі, тримаючи високо над головами великі букети. До дітей вийшли

молоді, і їх одразу засипали квітами. Далі машини рушили вулицею села, тут і там стояли піонери-регулювальники, вказуючи червоними прапорцями шлях до колгоспного Будинку культури.

У світлому фойє чекали на них голова сільради Пилип Шутяк, Петро Степанович Нагірняк, Ананій Сербін, Гнат Середа та інші сільські керівники.

Ганя і Федір стали перед столом, тримаючись за руки, а голова сільської ради поважно запитував, хто вони такі, по скільки їм років, яке прізвисько бере собі після шлюбу наречена.

— Илик,— тихо відповіла Ганя, здивувавшись, що й про це питають.

— Так і запишемо.

Скріпивши документ печаткою, Пилип Шутяк підвівся.

— Від імені сільської ради, партійної організації, від імені комсомолу та правління вітаємо вас з великою подією,— читав він з папірця. Хоч взагалі Шутяк за словом в кишеню, як то кажуть, не ліз, але отак привселюдно вітати молодих йому доводилося, як видно, вперше.— Живіть дружно, по совісті, дорожійте честю сім'ї і рідного колгоспу. Нехай ваша любов буде такою ж світлою, як те майбутнє, до якого ми всі наближаємося,— на папірці більше нічого не було, але Пилип Шутяк подивився і на другий бік, не вірячи, що це й усе. Йому кортіло дещо сказати. Відкашлявшись, він оглядівся і чи випадково, чи, може, навмисне зупинив свій погляд на розвішаних у фойє карикатурах, в яких висміювалися заокеанські палії війни. Суворо насупивши брови, Шутяк заявив:— Але, товариші, ми й на святі не забуваємо, що є ще, так би мовити, класові вороги, і тому нам ніколи не слід забувати і тримати порох в порохівницях сухим... До цього я вас і закликаю, товариші... Ганню і Федора, а також усіх громадян, що живуть на території стернівської сільради.

Хтось приснув серед молоді, хтось одверто засміявся.

Та в цей час широко розчинилися двері і на порозі з хлібом-сіллю, з квітами з'явилася стара вчителька Харитина Данилівна Сокур. Це ж у неї вчилася Ганя Подолянчук.

— Прийміть, дорогі, од нашого колгоспу хліб-сіль. Запрошуємо тебе, Ганю, і вас, Федоре Харитоновичу,

а також вас, шановні батьки, усіх присутніх запрошуємо до столу...

Старий Подолянчук, як побачив ряди столів у залі, аж зажурився. Притримав дружину за руку.

— А ми своє куди дінемо? Не треба було, мабуть, кабана різати.

Ксенія Василівна усміхнулася.

— Помовч, а то ще почує хтось. Радуватися треба, що для нашої Гані нічого, бач, не шкодують.

— Хіба я не радіюся,— заперечив їй Тарас Олефірович.— Але ж і добра жалко.

...Потім, як уже пили і за «гірко», і за «солодко» і все змішалось в голові Тараса Олефіровича, він поскаржився старому Ілику, з котрим сидів поруч недалеко від молодих.

— Сто тридцять кілограмів чистої ваги. Хіба ми його самі з'їмо?

Харитон Іванович ледве второпав, про що йдеться. А второпавши, усміхнувся і попросив у вчительки слова.

— Дорогі друзі, шановні богодарівці і стернівчани, тут ось мій сваток Тарас Олефірович переживає... У нього в хаті, виявляється, є ковбаси, шинка, холодець і прочая, прочая, загальною вагою понад центнер. Все це вже підсмажене і чекає свого часу. Є пропозиція взяти до уваги законне хвилювання Ганиного батька... і не минати у ці дні його хати... Ну, чи приймається моя пропозиція?

— Приймається! — загуло у відповідь.

— Ми «за»...

— Заперечень немає!

— Таких, що утримаються, теж не буде!

Подолянчук поліз до свата цілуватися.

— Виручили ви мене, Харитоне Івановичу,— і враз засміявся.— Двічі виручили...

— Як саме?

— А так. Тепер... І трохи раніше. Як Федю за мою Ганю віддали... Без батьківського благословення не те... Спасибі вам за Федю...

— А вам за Ганю. Хороша у вас дочка. Бачу, що поважають її... Налити вам?

— Трохи. Ще по одній. Давайте, Харитоне Івановичу, тихенько, тільки удвох вип'ємо. За наших дітей.

— Давайте. За щасливе майбутнє дітей і онуків...
Співав сільський хор, його підтримували всі присутні.
Свою богодарівську весільну.

Жити Гані із Федором.
Аж тисячу літ...

Ганя стисла гарячу Федорову руку.

— Чуеш! Про нас...

Він не відповів. Тільки щасливо прихилився до неї.

Неподалік од них сиділи Ананій Сербін і лікарка
Чудновська. Вперше бачили їх удвох на людях.

Розділ тринадцятий

Цілий тиждень говорили про весілля Ганине, хвалили
Нагірняка, що не поскупився. Матері, які мали дочок на
відданні, заздрили потроху, маючи на увазі Федора Ілика.

Але й про інших згадували в зв'язку з весіллям. Про
Петра Петровича Навроцького, наприклад.

— Пив горілочку, як усі. І не ховався.

— Так йому в Богодарівці сподобалося, що й заночував у Синиці.

— Угу... Цей хоч з дружиною був, а наш бригадир...

— А що хіба?

А далі вже шепотіли.

— Ще й питаєте? Оставив у себе на ніч лікарку...
Сидів на весіллі з нею. А потім підпоїв і залишив у Богодарівці, у Вихристючки ночувати...

Дружина Гевела принесла цю вістку в хату, мов со-
рока на хвості. Хотілося потішити чоловіка, який з пер-
шого дня не злюбив свого наступника.

— Уже і в нас бригадирша об'явилася. Ще й яка!
Грамотна! На буряки не доведеться виганяти, як мене...

— Ти про кого?

— Про лікарку стернівську... З Ананієм безсовісна
ночувала.

Олексій Гевел махнув рукою.

— Відкрили Америку. Вони півроку тягаються.

— Щось я нічого такого не чула,— не повірила йому
Василина.

— Зате я чув.

Василина пильненько так подивилася на чоловіка.

— Вихристючка казала? А мені й ні слова? Знову у вас з Вихристючкою секреті? Ой, Олексію, нема в тебе ні на гріш гордості. Тьху! І Степан до Вихристючки, і ти... Ну, той хоч не жонатий.

— О, завела шарманку... Давай краще вечеряти. Потрібна мені твоя Вихристючка як собаці мотузок. Як уже хочеш знати, то скажу... Не од неї чув, а в Стернівці. Герой наш туди до лікарки учашав. Уночі приїде, уночі й зникне. А люди все бачать.

— Вмієш викручуватися... — мовила Василина, хоч добре знала свого чоловіка, від неї він не міг приховати, як їй здавалося, навіть маленького грішка, одразу признавався, хоч би там що.

Борщ, як завжди, був гарячий, жирний. З миски смачно виглядала куряча ніжка. Але Олексій Гевел обминав її, залишаючи на потім. Товчена картопля в маленькому горщику аж засмажилася зверху; її Василина не мастила салом, а заправляла сметаною, і картопля після цього випривала в печі. Олексій любив таку картоплю, особливо з курятиною. До борщу ніколи не пив, аж тепер, побачивши гарячу картоплю і свіжі огірки, порізані вздовж і круто посолені, кахикнув красномовно і подивився на шафку, де серед посуду стояла пузата карафка.

Василина перехопила його погляд, та, всміхнувшись сама до себе, залишилася на місці: «Нехай попросить». Тоді Олексій потягнув носом і скривився.

— Пригоріла... — сказав про картоплю. — Мабуть, обійдуся. Нема апетиту, — зробив рух, збираючись відсунути од себе миску.

Це був давній, вивірений хід. Василина цілими днями тільки й робила, що готувала їсти та виглядала, коли Олексій заверне, нарешті, до хати: у бригадира вільного часу обмаль. І снідав, і обідав прихапцем, тільки на ніч наїдався. І саме на ніч любив перехилити чарку. Казав, що тоді і спиться йому спокійніше. Як не ставила Василина перед ним карафку, їв без апетиту, а то й зовсім відмовлявся. Боротися проти цього Василина не вміла. Ось і зараз принесла стограмовий шкалик.

— Тобі лиш горілка димом не пахне. Ні своя, ні чужа.

— Чужої тепер і не нюхаю, сама знаєш. Народ у нас метикований, — він одним духом проковтнув мутнувату рідину, заїв огірком. — Минулося, Васько... Не кличуть...

Ваською називав дружину не часто, лише в такі хвилини, коли хотів підкреслити, що нема у нього ближчої за неї людини. Змолоду так тільки й називав: «Васька», вкладаючи у це слово всю свою ніжність, все полум'я тільки-но розквітлої любові. Минали роки, і Олексій почав звикати до дружини, згодом не називав її взагалі по імені, бо з ким би мав він говорити, як не з нею, коли в хаті більше нікого. Дітей у Гевела не було. Одне народилося, та й померло на третій день. А після того щось там сталося Василяні, і вона залишилася навіки бездітною. Батьки їхні жили окремо, навідувалися до них лише у свята. Бригадирство сподобалося Олексію, мабуть, ще й тим, що вдома він майже не бував, ширяв, як степовий орел, де хотів. Повертався уночі, коли Василяна вже спала і не могла подивитися йому в очі отим своїм проникаючим у душу поглядом, який його обеззброював. Нині ж після появи в Богодарівці Ананія Сербіна,— він, Гевел, між іншим, тільки в Сербіні бачив головну причину своєї біди,— доводилося при звичаюватися до розпорядку, заведеного Василюю. Чи робив із братом Степаном в полі на комбайні, чи ремонтувався — Василяна знала, де він, в точно визначений час годувала його. І вночі не треба було поспішати нікуди — ні на ферму, ні до сторожів, їздовий не будив його, чергові не кликали до телефону. А він же звук до цього. І тому часто схоплювався спросоння і слухав, чи повториться стукіт у шибку. Інколи виходив з хати. Далекі вогні тваринницького містечка підморгували до нього. Повертаючись у тепле ліжко, Олексій збуджував себе спогадами про ті крадені і завжди солодкі побачення з молодю невісткою завгоспа Обливача, чоловік котрої відбував десь на півночі строк за розкрадання колгоспного майна. Не повезло Насті... Чоловік її кілька років був експедитором і, увійшовши в змову з нечесними працівниками корчинського молокозаводу, почав підробляти в документах процент жирності. За це й осуджений. А Настя залишилася одна як перст... Ось дружина поклала на груди Олексія свою гарячу руку, і він аж спалахнув увесь. Так, бувало, любила гріти свої маленькі сильні руки Настька. Ще сидіти і сидіти молодому Обливачу, а йому, Олексію, бач, ходити до Настьки зась. Як туди підеш без причини, чим поясниш, та ще як хтось углядить?

Так і ніч минає у спокусливих видіннях, Василина горнеться до нього, а він тільки зітхає і... кляне, кляне Сербіна, а заодно й старого Нагірняка, який не захотів підтримати його, Гевела, чи залишитися бодай нейтральним. «Нічого, ви ще покаєтеся. Обое покаєтеся!» — нахвалявся Гевел і хоч цим тішив себе. З Василиною у нього не любов, а поденщина. Яка може бути любов, коли Василина нездатна народити йому дитину. Він і сам не знає, що його тримає біля неї. Тепер особливо. Нова хата? Ліжко з нікельованими спинками? Турботливість, якою Василина оточує його? Її знамениті борщі, затовчені старим салом? З кар'єрою покінчено... Ананія можна потурити, але на його місце не станеш. Їм дипломованих спеціалістів подавай.

Одразу, звичайно, тікати не зміг — ще партквиток одібрали б. А зимою він спробує...

У Вінницю подається. Ідуть ви до всіх чортів з вашою бригадою! Олексія Гевела візьмуть на суперфосфатному, а ні, то на меблевій фабриці. І там, і там є свої люди. Заготовлювачем піде. Обживеться трохи на новому місці і... забере до себе Настю. А чом ні? Один раз живе людина.

Настька...

...Олексій Гевел доїдає товчену картоплю і дивиться кудись замріяно повз Василину.

— Що ж він — одружитися з нею збирається? — порушує мовчанку Василина.

— Про кого ти?

— Та про Сербіна.

— От не дає він тобі спокою. Такі, як Сербін, зустрічаються і живуть з жінками по потребі, а не по любові. На біса їм одружуватися?

Василина подивилася на чоловіка, як на божевільного.

— Мелеш хтозна-що! А лікарка що собі думає?

— Спершу, як він підліз до неї, а жемитися не захотів, кажуть, плакала. Скаржитися збиралася. А це, видно, передумала.

— Боже ж мій, який сором! Зроду такого не бувало. Дівчина до хлопця ночувати ходить.

— Дівчина... Хе... Як я парубок!

— Я не об тім... Але ж не одружена. І що воно коїть-ся на білому світі? Чим більше вчаться, тим гірше пово-

дяться. А начальство благословляє. Так, мовляв, і треба. Ще й на весіллі у Гані їх посадили поруч. Живуть, як кому хочеться. Чи, може, начальство у районі про такі діла нічого взагалі не знає? Який, справді, приклад подає молоді наш бригадир? Написати б у газету...

— Написати не штука, а хто надрукує? Однаково до начальства понесуть, почнуть перевіряти. А від лікарки, мабуть, правди не доб'єшся, вона і тому, що є, рада...

— Рада то рада... А якщо дитина? Воно ж у житті часто буває: кому треба — бог не дає, а хто й гадки не має, тому, дивися, ніби з неба впаде.

Олексій Гевел раптом пообіцяв:

— Чекати недовго. Скоро, як ти кажеш, впаде... Отоді ми посміємося.

Василина знову згадала Ананія.

— Не приживеться він у нас, от побачиш. У місто втече. В білих туфлях на весілля прийшов, куди тобі! Штанці вузьенькі.

— А ти до всього придивляешся... Наче він тобі брат чи сват. Я от не помітив, що туфлі у нього білі...— і чомусь задумався.— У білих, кажеш? Це ж, крім нього, у нас ніби ніхто і не носить таких. Стривай, стривай...

Йому живо пригадався пізній вечір на околиці Богодарівки. Садиба комбайнера Гордія Капусти на Вишняках. Його красива жіночка... Хтось у білих туфлях вискочив від неї і ледве не збив його з ніг. Був тоді Гевел під добрим градусом і не второпав відразу, що воно за примара. Аж нині, почувши про білі Ананієві туфлі, сказав собі: «Стривай, стривай». Несподівана здогадка осінила його. Ще раз воскресив у пам'яті всю картину. Він ще постукав тоді до неї, а Ярина роззубилася і щось збрехала про кішку.

«Так і є. Це був він, Ананій Сербін! І як я, дурень, одразу не здогадався?»

Олексій Гевел повеселішав. Здавалося, він тримає в руках ще одну важливу ниточку. Ні, він не дасть їй обірватися. Гордій у полі, по чотирнадцять-шістнадцять годин за кермом комбайна, а бригадир тим часом молоду жінку спокушає. А може, вже й того... спутався з нею так само, як з лікаркою.

У своїй ненависті до Ананія Сербіна Гевел не знав ні меж, ні компромісів. Вважав придатним усе, що може скомпрометувати його, тільки на злочин він не піде. Але

впіймати Сербіна на чомусь, загнати його на слизьке, о, це було б його мрією!

Тепер у спільники собі він обов'язково залучить Гордія Капусту. «Хе, білі туфлі. Ми тебе, шалапутний, як зайця вислідимо, не сховаєшся!»

Задоволений своїм відкриттям, Олексій Гевел уже сам підійшов до шафки і взяв карафку. Націдив і випив. Василина не перечила. Витягла з борщу шматок розвареної курятини на закуску. Лице Олексія зарум'янилося, він ніби помолодів. Трощив кісточку міцними білими зубами і час від часу витирав повні масні губи. Василина очей з нього не спускала: все їй у ньому подобалося. Скоро п'ятдесят Олексієві, а бач який. Очі поблискують, як у парубка. І чуб не сивіє. А все тому, що вона ходить біля нього, як біля малої дитини, береже. Коли б хоч для себе одної... Тепер кожен його крок знає. А ще недавно... Добре, що не бригадирствує Олексій, їй спокійніше. Ночі не здаються довгими як раніше. Удвох лягають, удвох встають. І до неї щедріший на ласку.

Летять роки, летять. У колишніх подружок Василини діти повиростали, вже дівують, парубкують. Нове покоління богодарівців заповнює щовечора клуб. А їй, Василині, пішов сорок третій. Страшно і подумати. Може, її ровесники в щоденних турботах з дітьми не мають коли над цим замислюватися, а Василина ж одна та й одна цілими днями. Буває, що Олексій неухважно своєю заронить у серце зерно тривоги: «Стара я... непотрібна йому». Тоді, як тільки він з хати, біжить Василина до дзеркала. І так себе оглядає, і так. Геть кохтину скине і сорочку з плечей спустить. Та ні, ніби нічого не змінилося. Ніде ніяких зморшок на тілі, груди, мов у молодої матері... Боже ж мій, чого тільки не казав їй Олексій у перші по шлюбні ночі про її пишну вроду, чого не нашіптував, п'яніючи від щастя! Не мала з ним спокою, одбивалася, як могла... А він був колись настирний, і сильний, її Олексій. Невже це їй тільки здається, що вона не дуже змінилася. І ноги пружні, і руки ті самі, пестливі і ніжні. Та ні, це ж так і є... А кров, кров, Олексієчку, ще гарячіша! Дійшла свого Василина, візріла нарешті ні для кого іншого — для тебе...

Помічала не раз, як на ставку купалася, не байдужі до неї чужі чоловіки, ой не байдужі! Той тільки дивить-

ся, як кіт на мишу, а той словечко підкине... Та що там чужі — Степан, Олексій брат, і той почав був залицятися крадькома, поки не одержав одкоша... Чого ж Олексій охолов, чому він мовчки приймає її бурхливі ласки, а як коли і приголубить сам, то так ніби з примусу це робить, ніби відбуває службу...

До когось одного Васирина чоловіка не ревнувала. Бригадира охоче пригощали у кожній хаті, а після війни, звісно, палицею кинь — в удову попадеш. Та богодарівські солдатки всі були у неї, так би мовити, на персональному обліку, з усіма ними Васирина дружила і так розумно вела діло, що жінки з вдячності до неї не дозволяли собі навіть дивитися на Олексія як на можливого поклонника. Була ще Вихристючка, але туди Олексій заходив не ховаючись, і не сам, а з Коновком або з іншим начальством. Якщо інколи Васирина і дорікала чоловікові Вихристючкою, то робила це лише для «профілактики», на всякий випадок.

Останнім часом у хаті Васирина Гевел ніби поширшало — в ній стало більше світла, і хазяйка, оглядівшись, заходилася виганяти з кутків павуче плем'я, яке готувалося тут зимувати. Підмазала жовтою глиною піч і посіяла на ній сині квіточки, пошила нові наволочки з мережками, які тримала в скрині хтозна відколи. Олексій бував тепер дома частіше і до всього приглядався, все бачив, дуже хотілося Васирині догодити йому, кожного дня чимсь порадувати.

Ось і зараз сиділа вона перед ним і, обіпершись ліктями на нову клейонку, думала, що б таке подати Олексієві на третє. Яблучок внести чи квасу холодного з льоху і трохи меду. Боялася тільки, що квас молодий, тільки ж учора розлила його у пляшки. Знала — Олексій вже нікуди не піде, відпочиватиме. Сам сказав. Ляжуть вони рано... Чого сидіти? Вона любить лежати з ним поруч, гомоніти про се про те. Через тиждень рівно двадцять три роки, як вони побралися. Є про що згадувати. Жбан з квасом поставить біля ліжка, він любить пити з жбана...

Побачивши, що він майже упорався з картоплею, вийшла за квасом. А коли повернулася, здивовано зазмерла на порозі. Олексій причісувався біля дзеркала, кудись збирався. На німе запитання жінчине відповів нехотя:

— До Гордія Капусти схожу, діло є.

— Хіба завтра не встигнеш?

— Сьогодні треба. Та я швидко й повернуся. Словом перекинуся і додому.

— Не знаю... Чого це тобі приспичило? Я ось квасу принесла, випий.

— Потім.

— Непоголений до людей ідеш...— дорікнула Василина.— Гордієва Ярина таких колючих не жалує.

— А я ж не до неї. У Ярини смак інший,— підморгнув сам собі у дзеркалі.

— Може, Гордія й дома нема...

— Нема то нема,— потер обома руками і ще більше почервонів. Для заспокоєння дружини додав:— А як хто, може, прийде, нехай підожде. Я за годину обов'язково буду... Ти квасок у сіни винеси, щоб холодний...

Він завжди почував себе ніяково, коли Василина дивилася йому в спину отак, як зараз. Аж коли звернув у провулок, яким можна вийти на Вишняки, всміхнувся: «Стереже мене, мов свою власність».

Кроків за сто від садиби він зупинився. Куди спершу піти? До Гордія Капусти чи завернути до тваринницького містечка. Він уже кілька днів збирався підстергти Настю, як вона ітиме з кормоцеху. Хоч годину побути з нею. Нема ж у Насті нікого, крім нього... Але й свербіло з'ясувати дещо відносно білих тувель. Він візьме на бога Ярину, і вона сама зізнається. Ще й проситиме, грішниця, щоб мовчав, не казав чоловікові. Ну та Олексій Гевел знатиме вже, як далі бути. «Гордій — теля, Гордій на руках її носить»,— гомонять між собою богодарівці: А от цікаво, як теля почне брикатися, коли дізнається, що в нього є суперник?

З-за рогу виїхав завгосп Обливач. Він сидів скраечку брички, притримуючи рукою якісь оклунки.

— Доброго здоров'я,— кивнув Олексій Гевел.— Куди бог несе?

— Здрастуйте, Олексію Івановичу! — повагом відповів завгосп.— Ось спецодяг для наших тваринників одержав. Везу роздавати.

— Проти ночі? Завтра дня не буде?

— День буде... але... якусь делегацію ждемо. Марашкет, як говорить моя невістка, треба навести.

— Бригадир наказав?

— Самі не маленькі. А ви це куди?

— Та... гвіздків десятків зо два хочу в когось позичити,— вигадав Гевел.— Того й іду до будівельників. Як у них нема, то ніде нема.

— Та у нас в коморі цього добра ціла тонна!

— То ж у вас, а не в нас...

— Це що ж, докір? Сідайте, Олексію Івановичу, я вам кіло відпущу. Законно все оформимо, не бійтеся. В рахунок трудоднів, чи як там.

«От і є причина побувати у тваринників!» — зрадив своїй винахідливості Олексій Гевел. З ходу важко гепнувся на бричку, аж ресори жалісно вискнули.

В дорозі Гевел запитав:

— Марафет, значиться, наводите?

— Без цього не обійдешся.

— А ви ж ніби по-новому вирішили жити. Скромно...— передражнював когось Гевел, вимовляючи окремі слова в ніс.— Гевела скинули, Коновка на пенсію, а самі що робите? То я давав команду марафет наводити, а тепер — Сербін. Яка різниця?

Обливач цьвохнув конячку, хитро посміхнувся.

— Капіталізм ми у сімнадцятому скинули, слава тобі боже. Сорок три роки тому. А його пережитки ще й досі є. Наче спадщина.

— Ха-ха-ха... Марафет це теж по-вашому спадщина? Гевелова спадщина?

— Чия б не була. Навіщо на себе, Олексію Івановичу, зайве наговорювати? І до вас так було, і при вас. У перші місяці молодий наш бригадир ні з чим не ховався, усе як є приїжджим показував. Оце в нас, мовляв, не так робилося і це. Ніякого лоску не наводив. Ну а тепер не те... Вже ж давненько сам господарює. Кожному хочеться, щоб таки менше гудили і більше хвалили...

Гевел помовчав.

Зупинилися біля корівника. Якомусь хлопчині Обливач наказав зараз же скликати до кімнати відпочинку усіх дівчат.

— Попередь, котра затримається, бракований халат одержить. У мене їх аж три...— весело підморгнув Гевелу, задоволений своєю вигадкою.

Справді, не встиг хлопчина піти від них, як з корівника, телятників, з кормокухні повискакували жінки, деякі з засуканими до ліктів рукавами, з щітками-

гребінками в руках. Всі поспішили на яскравий вогник, який світився у вікні прибудованої до корівника кімнати відпочинку. Обливач поніс туди халати...

Олексій Гевел придивлявся до телятника. Та ось на стежці з'явилася невисока проворна постать Насті, він одразу впізнав її... Удавав, що поправляє сіно на бричці, і чекав, чекав. Як же він скучив за Настею!

Квітчаста хусточка, яку він їй давно колись подарував, була туго зав'язана на підборідді, і кінці її стирчали, ніби накрохмалені. Настя у такому уборі була схожа на учасницю самодіяльності, яка от-от піде в танок, ніхто б і не сказав, що вона зараз тільки на хвилинку одірвалася од телят.

Не чекала, мабуть, Настя цієї зустрічі, бо, углядевши Олексія Гевела, навіть йойкнула. Сполохано озирнулася довкола.

— Насте... Не тікай. Одне слово маю тобі сказати,— тихо попросив Олексій Іванович.

— Ну кажіть, тільки швидше... Бо нас побачать...

— Приходь до тих скирт... Як зовсім стемніє. Я чекав тиму.

— Що ви, Олексіє Івановичу! Я ж не одна в телятнику.

— Скажи — додому на годину...

— Не зможу... Не посмію...

— Ти прийдеш. Чуєш, Насте, прийдеш,— уперто мовив Гевел і чулося — він вірить у свою владу над цією молодницею, що стоїть збентежена в кількох кроках від нього.— А ні, то я до тебе.

Настя знову запротестувала.

— Я ж не сама тепер. Нас двоє...

— Вибирай, Насте... Або, або...— наполягав Олексій.— Нема мені життя без тебе, чуєш? Що ж будемо робити, Насте?

...Через години півтори-дві Настя нагадала Олексієві ці його слова. Він глибоко зітхнув у відповідь, притискаючи Настю до грудей.

— Мабуть, старію я, Настько... Нічого путнього в голові. Без тебе спробував — не виходить. Тягне до тебе, дівчинко моя. І хочеться, дуже хочеться, щоб усе між нами по-старому було.

— Не вийде по-старому, Олексію Івановичу. Самі бачите. А попід цими скиртами зустрічатися совість не

дозволяє. Ми ж не які-небудь... У вас жінка, у мене чоловік...

— Ех, Настько. Краще б їх зовсім не було,— вирвалося у Олексія.— Ти ось думаєш — з жиру казиться людина. З молоденькою задумалося, бач, пожартувати. Я знаю твої, Настько, думки.

— Якби так, не бачили б ви мене, як свої вуха,— раптом перебила його Настя.— Ні, Олексію Івановичу. Ми обоє не пригод шукаємо, як хтось міг би подумати. Я давно це відчула... Давно, ще коли Мирон був дома. Пам'ятаєте, ви, бувало, п'єте з татом по чарці і на свою долю скаржитесь. Завжди такої сім'ї вам хотілося, щоб діти: сини, дочки. А я сховаюся і слухаю. Ну, а мій Мирон все застерігав: «Ніяких дітей». Лякав, що я як завагітнію, втече од мене світ за очі...

— Ти ж по любові за нього пішла.

— Мало що. Думала — люблю. А потім передумала.— Настя рвучко повернулася. В її очах світилися лукаві блискітки.— Черствий він, як торішня макуха... І все більше на словах заповзятий до нас... жінок. Ага, дивуетесь. А він після весілля сам хвалився, що, крім мене, пізнав багатьох. Ще й порівнював нас... Я б і це йому пробачила, нехай, аби для мене був справжнім мужем. Так ні... От пише Мирон, що скоротять йому рік, а може, півтора, додому збирається. А я не дуже й радію... Ви, Олексію Івановичу, мені потрібні, ви... а не він,— шепочучи припадала до його вуст і з такою жадобою цілувала, наче вони оце вперше побачилися після довгої розлуки.

Олексій Гевел знову сп'янів од щастя. Небо над ним захиталося, скирта, мов корабель, зірвалася з якоря, попливла хтозна-куди, назустріч зіркам, що миготіли на обрії.

Потім Настя прикинулася, що спить. Хусточки на ній не було, у волосся набилося сіно. Олексій обережно, щоб не збудити, осмикнув одержу на ній... Настю й у темноті він бачив так добре, немов мав совині очі.

«Чим я заслужив, що вона зі мною, як з найріднішою людиною»,— радів і дивувався Олексій Гевел. Настя ніколи нічого у нього не просила. Відколи вони крадькома любляться, один лише подарунок прийняла від нього — оцю хусточку, якою і сьогодні пов'язалася. І як була телятницею, так нею і залишилася, хоч міг він, будучи

бригадиром, перевести Настю обліковцем у бригадну контору чи комірником. Та ось уже й сам він — рядовий, не в начальстві, а Настька, здається, й не знає про це, як і раніше, голубить його, ніби нічого, окрім самого його, їй і не треба.

Всякі люди зустрічалися Гевелу серед його односельців, не в одній хаті пив він могорич. Частували його щедро, вимагаючи потім щедрості і від нього, часто підмогоричували бригадира де попадає. На ходу біля стойки у стернівському буфеті, в полі і тут же канючили щось, обіцяючи в майбутньому золоті гори... Удовиці-солдатки, долаючи всі хитрощі завбачливої Василини, таки умудрялися, бувало, спокусити чаркою і далі й любовощами своїми, та, натішившись, тверезо на прощання загадували соломи трохи підкинути, будівельного матеріалу на нову хату чи записати до списку на одержання шиферу поза чергою. Виконував бригадир ці прохання, дякували і ще запрошували, не виконував — ображалися, докірливо нагадували йому, що Олексій Гевел не хазяїн свого слова, хоч насправді він нічого такого й не обіцяв.

І ось Настька. Ніби не богодарівська вона, та й зовсім ніби не тутешня. Не вона його, він знайшов Настьку, полишену Мироном. Нічого МIRON їй не залишив з того, що разом надбали. В останню мить, як уже повели його під охороною, дізналася Настя, що він за тиждень перед цим, відчуваючи, мабуть, близьку небезпеку для себе, забрав в ошадкасі гроші — всі до копійки. Де він їх подів, кому віддав — Настя так і не довідалася. Та вона й не дуже побивалася за тим капіталом, навпаки — всі Миронові шмутки віддала свекрусі. А сама з того дня й додому перестала навідуватися. Жила в комірчині при телятнику, і ніде, здається, не було їй миліше, як тут.

Випадково забрів якимось Олексій Гевел в тісну комірчину, де перед сном розплітала Настя косу, наче була у батьківській хаті. Та й уже не пішов звідти до ранку. Скрадаючись потім безлюдними вулицями села, всміхався сам до себе з такої пригоди. Всміхався, не знаючи, не відаючи, що з одного разу прив'яже його до себе чужа жона міцніше, ніж Василина, з якою прожив понад двадцять літ у злагоді. Ні, не молодість Настина стривожила його, а щось зовсім інше. Може, її жагуча мрія про материнство, висловлена тієї першої їхньої ночі з про-

стосердою одвертістю. Ні його роки, ні те, що він має дружину, здається, не злякало її...

У скрутні для нього дні, коли захитався раптом бригадирів авторитет, вони бачилися, як і раніше. І Настя, яка не дуже розумілася, хто з них правий, а хто винуватий, умовляла його не переживати, все, мовляв, перемелеться. Он Мирона в тюрму замкнули, а він же на волі і... з нею.

Одного разу повірив раптом сам собі Олексій Гевел, що вистачить у нього сил кинути все і почати десь на нових місцях життя з Настею. Сказав їй про це...

— А що? Давай, Настько, втечемо звідси. Куди захочеш, туди й поїдемо. Чи у Вінницю, чи навіть на цілину. Мене ось виженуть... Саме момент підходящий: однаково, як то кажуть, висіти за одну чи за обі...— і причаївся, чекаючи відповіді.

Але Настя тоді довгенько мовчала. Як уже вдруге заговорив, пропонуючи знову те ж саме, Настя раптом нахилилася до нього, і очі їхні зустрілися. Якусь мить тривав поєдинок між ними, і, нарешті, Олексій не витримав, кліпнув повіками.

— Ну от...— тихо мовила Настя, і повні її гарячі, як вогонь, губи хворобливо скривилися.— Нікуди ви не поїдете, Олексію Івановичу. Навіщо ж обіцяти...

— А ти?.. Ти, Настько, поїдеш... поїхала б зі мною?— захвилювався Олексій, відчуваючи, що його вона краще знає, ніж він сам себе.

— Я? О, якби лише від мене залежало. Якби...— і не доказала, упала головою на стіл, біля якого вони сиділи в комірчині. Крізь схлипування він почув ще кілька слів і зрозумів, що Настя заради нього готова на все.

Між тією розмовою, коли він був присоромлений нею за свою нерішучість, і нинішньою зустріччю, минула, здається, ціла вічність. Сьогодні Олексій Гевел вже не кидався обіцянками, але схвилювано запитував не тільки Настю, а й себе: «Що ж будемо робити?»

...Небо нахилилося над ними низенько, вкрило їх, але не забуло й вітерець одіслати на землю: нехай шурхотить між скиртами, нехай нагадує, що любов їхня крадена і з нею треба ховатися.

Ну що ж, вітерець своє зробив. Нагадав... Підхопилася Настя, і тільки тоді Олексій Гевел зрозумів, що зовсім пішла вона, як побачив на ріллі темну постать,

що віддалялася. Прощай, Настько... Ні про що ж не домовилися. Так і залишилося нерозв'язаним питання, що мають далі робити. Бачив здаля, коли Настя відчинила широкі двері телятника,— через усе поле, аж до скирти, де він сидів, лягла промениста смуга. Та й знову потемніло, ніч стала ще густішою.

Довго ніс із собою причепливі пахощі сіна. Отряхувався цілу дорогу, щоб не дати Василю ніяких підстав для здогадок. Навіщо тривожити її? Зрештою, не така вже й погана в нього жінка — хазяйновита, опікає його як може. І то не її провина, що дітей нема і не буде... А з Настькою нема коли, мабуть, їх наживати. Йому через три роки п'ятдесят. Совісно перед людьми буде. Сивого волосся і на голові, і на бороді все більше та більше, не виполеш, мов який бур'янець. Ех, Олексію Івановичу, пізно ти з цією милою жіночкою зустрівся, дуже пізно...

Вертався додому притомлений і трохи винуватий. Завжди таке траплялося після побачення з Настею. Не те, щоб каювся, скоріше, душевний стан Олексія можна було назвати звичайною меланхолією, яка все частіше останнім часом нападала на нього, пригнічувала і драгувала. Якось не так він жив, не так ступав по землі. Великих радощів ніколи не знав, а малі тішили його недовго, швидко забувалися. Порівнював у думці сам себе з нерозвиненою дитиною: тягнеться вона, просить цяцю, а як даси, недовго й бавиться нею, втрачає зацікавленість. І Настька, мабуть, для нього лише цяця, бо ось зараз він уже зовсім спокійно згадує її, так самінько згадує, бува, свою законну...

До Гордія Капусти заходить було пізно. Доведеться якось вибріхуватися перед Василюю, бо вона може випадково дізнатися, що він на Вишняки і не заглядав. Хіба заскочити в контору: світло ще он горить. Потім можна буде сказати, що в конторі засидівся.

Підійшов до контори саме в ту хвилину, коли з клубу висипала на вулицю молодь.

«Що ж воно там було?» Угледівши, що разом з хлопцями тупає помалу і старий Досенко, Олексій Гевел навмисне перечекав, поки вони пройдуть, і тільки тоді вийшов з тієї на дорогу. Потім виринув звідкись сусіда Гевела Оверко Веретюк: на цього він не гнівався. Тоді як дружина Оверкова, гостра на язик Домка, підділа

Гевела, сказавши, що з бригадирового двору смалятною запахло, Оверко змовчав, правда, але на другий день він таку нотацію Домці вичитував, що на другому кінці вулиці чути було.

— Це ви, сусіде? Доброго вечора вам,— привітався Оверко, приторкнувшись рукою до своєї шапки, з якою не розлучався ні літом, ні зимою.— Де ж ви сиділи, що я вас не бачив? Спізналися, мабуть?

— Еге ж, спізнався,— збрехав Гевел.

— А я завжди спереду, бо після контузії недочуваю... Лекція нічого, цікава для нашого брата. А то живеш і думаєш, що тільки і залишилося на світі два табори: ми і капіталісти. Коли ж виходить, є ще й інший табір — негри, араби, чорний, сказати б, народ. І він за своє кров проливає... Ми скаржимося, що в соціалізмі засиділися, нам комунізм подавай, а там людьми на ярмарках, наче кіньми, торгують. Рабство у чистому вигляді, одним словом...

— Земля велика, усяких на ній див багато,— мовив Олексій Гевел.

— Справді, якісь печерні звичаї. От не запам'ятав... Як же він, пак, називав? Сомалі, здається? Там і жінку можна собі купити, триста шилінгів, п'ятсот. Є і дешевші. І не одну можеш мати, скількох прогoduєш, стількох і тримай... А набридла — перепродай іншому. Во, Олексію Івановичу, як під владою бога аллаха плем'я людське проживає. Наш Ісус Христос до цього не додумався.

Олексій Гевел був дуже вдячний сусідові. Має тепер чим баки жінці забивати.

Василина лежала з відкритими очима. Можливо, й спала, бо губи припухли трохи. Він увійшов тихо, помалу причинив за собою двері.

— Спиш?

— Сплю. Хіба сам не бачиш...— відповіла незадоволено, здаля придивляючись до нього.

— Не сердься... Парторг на лекцію мене затяг. Про Африку... Невдобно було відмовитися.

— Ну і що ж вам розказували?

— Всяку всячину. Народ там, кажуть, увесь чисто чорний...

— Буцімто ми цього без твого лектора не знали.

— По книжках знали. А він на власні очі бачив...— Олексій присів на ліжку, почав скидати чоботи.—

Здорово розказував, шкода, що ти не прийшла. Ми з Веретюком і плакали, і сміялися.

— О, він теж ходив? Може, й Домка?

— Ні, Домка, як і ти, прогавила лекцію.— Тут Олексю Гевелу чомусь зробилося смішно і він не стримався, зачмихав носом. Потім голосно зареготав.

Давно вже не бачила його таким Василина: «Чи не здурів бува?»

— Он випий краше квасу.

Він слухняно нахилився туди, куди вона показала, і, знайшовши жбан, ковтнув з нього кілька разів.

— Шкода, що ти, Васько, не пішла,— повторив, трохи заспокоївшись.— Жінки у африканців усі, виявляється, куповані. Є грошенята — купи хоч і десять... Нема — облилуйся. Найкраща, зовсім... чесна — триста шилінгів...

— А як на наші карбованці?

— Три сотні...

— А чоловіки?

— Що чоловіки?

— Яка на них ціна?

— Ну, чоловіками там не торгують.

— Ага. І то добре. Бо якби за вашого брата треба було платити, то ми б хоч довше вибирали...

«Ого!» — здивувався Олексій Гевел, він не чекав од Василини такого демаршу.

Втім обійшлося без сварки. Уже в темряві дружина просунула пухку руку йому під шию, легенько полоскотала за вухом.

— Бреше твій лектор... Не може такого бути, щоб чесні жінки за гроші продавалися. Не повірю. І ти не вір. Там, де за гроші,— ні чесності, ні любові.

— Правда твоя, Василю.

Але думав він у цю мить не про неї, а про безкорисливу Настьку.

Розділ чотирнадцятий

У бурхливому потоці подій і справ, котрими завжди багата хліборобська осінь, сутичка, яка мала місце в Богодарівці під час хлібоздачі, повинна була б уже забутися, тим паче, що стернівський колгосп не тільки виконав план хлібоздачі, а й додатково продав державі

дві тисячі центнерів кукурудзи й гороху. Дрібний епізод з авансуванням втратив гостроту... У районній газеті було навіть надруковано лист, підписаний Навроцьким і Стародубом, у якому вони висловлювали подяку керівникам і всім трудівникам стернівського колгоспу за сумлінну працю і високу свідомість. В тому листі, між іншим, згадувалася й передова богодарівська бригада.

Але бригада бригадою, а все ж Стародубу хотілося провчити Сербіна та заодно й Навроцького, який опікає таких... Та й Федір Федорович Перетятко тайкома продовжував вести своє «слідство».

Ні, його не влаштовувало, що Чудновська ніби чогось вичікує, не пише заяви. Та вона не стане, мабуть, приховувати, що Сербін живе з нею, а одружуватися не має охоти. Цього було б для початку досить. Аморальність не заперечиш. Навіть коли б цю справу передати на розгляд громадськості, навряд, щоб Ананій Сербін після цього втримався на посту бригадира.

Порадившись із Леонідом Йосиповичем Стародубом, прокурор виїхав у Стернівку.

В колгоспній конторі він застав Гната Середу.

— Щось до нас прокуратура учає, — пожартував парторг, вітаючись з прокурором.

— Вивчаємо стан тваринництва, — пояснив Перетятко. — Для профілактики. Оце до вас заїхав, а потім ще в трьох колгоспах буду, де в зимовий період найбільший падіж.

— Ага. Корми нас підвели. Особливо по богодарівській бригаді.

— Хто кого підвів, розберемося, — пообіцяв прокурор. — Мені треба поговорити ось з такими товаришами, — він розкрив папку і назвав кілька прізвищ записаних на чистому листку.

— Всі вони в Богодарівці — і зоотехнік Брикун, і кормачі... А Гевел вже давав письмове пояснення партійній організації. Десь воно є.

— От-от. Добре, що нагадали. Дасте мені для ознайомлення. Доведеться їхати в Богодарівку.

— Можемо й сюди, кого треба, викликати.

— Е, ні, краще побувати на місці.

— Я вам не потрібний... у Богодарівці?

— Обійдуся. Там же є свій парторг... Синиця. Толковий, кажуть, чоловік.

В Богодарівці саме переганяли кудись отару. Вівці суцільною масою заповнили нешироку вулицю, і ніде не видно було пастухів. Шофер безперестану давав сигнали, а вівці божевільно мекали і не дуже поспішали. Декотрі ще й оберталися, докірливо хитали головами. Нарешті, шоферові набридло змагатися з отарою, і він дав задній хід.

— Об'їдемо...

— Давно пора,— сухо зауважив прокурор. Настрій у нього зіпсувався.

З горба, на якому пролягла дорога, видно далеко. І всюди чорна, зорана на зяб земля. Де-не-де стирчать у ріллі сухі штурпаки, по яких тільки й угадаєш, що тут недавно буйним гаєм стояла кукурудза. На обочині ходять голуби: розкльовують глійнаки, купаються в теплій пилюці. Дорога спадає униз, біжить мимо глинища. Такої червоної глини, як тут, пошукати. Ось чому в Богодарівці хати мов писанки, скрізь червоне й біле, біле й червоне.

Над глинищем пасуться дві корови і двоє хлопчиків лежать поруч, перебирають босими ногами... Забачивши машину, вони миттю схоплюються і стають на руки, немов циркові акробати.

— Цигарку заробляють. Мода у них така...— пояснив шофер.

— Циганська мода. Я б їх ремінцем. А то, буває, всякі тут проїжджають. Іноземні туристи... Що вони подумують про нашу молодь.

— Пацани, Федоре Федоровичу, всюди однакові. Щось та вигадують,— заступився за «акробатів» шофер.— У нашому селі, наприклад, гатку частенько майстрували на шляху. Ось так, як тут, ярк і дорога. А поруч ручай. Так ми, бувало, камінцями його перегородимо, землі насипемо. Вертаються люди з базару — хоч роззувайся. Ну, а в нас дошки заготовлені. Хочеш сухим бути, давай цукерку. А інший п'ятак кине, цигарку...

— Знайшов, чим хвалитися. І кому ж ви гроші віддавали?

— Складали. Назбираємо, тоді м'яч купимо або книжку цікаву.

— А вуха у вас цілі?

— Вуха? Що ви, Федоре Федоровичу. Ніхто ж не до-

гадувався, що ми самі повідь робимо. Ще й дякували за кладку.

— Нічого не скажеш, молодці. Он коли ви калимити навчилися. В піонерському віці.

— Який же це калим? Забавка. Всякі такі штуки і в книжках описані. Про Тома Соєра...

— В тому й біда наша. Не те читають школярі, а вчителі гав ловлять. Знайшли героя! Том Соєр, друже, типовий представник чужого класу. У мене теж є син, ти знаєш. Але я заборонив йому...

Шофер аж озирнувся на свого хазяїна: жартує Федір Федорович чи справді не зрозумів Марка Твена? Та ні, хазяїн не жартував.

На ловця і звір біжить. Біля кладовища машина зупинилася, і Перетятко відкрив дверці.

— Гей, товаришу Гевел. Олексію Івановичу!

Гевел, який саме повертався з хутірця од хворої сестри, роздивлявся здаля, хто його гукає. Впізнав машину. Одразу поспішив до начальства.

— Моє шанування Федору Федоровичу,— зняв кашкета.

— Здрастуйте. З роботи чи на роботу?

— Сестру навідав.

— А я до вас. Дещо уточнити треба...

— Відносно тієї справи...

— І тієї, й іншої.

— Ну що ж, можна поговорити. Новин, правда, особливих нема. Так, дрібниці.

— Добре, добре. Куди ж нам зайти?

— Найкраще до мене.

— Гадаєте? А як у контору? Офіційніше в конторі...— і показав очима на шофера, мовляв, не все можна при ньому говорити.

Гевел згодився, хоч і без особливого бажання.

— Нехай буде по-вашому.

Ніна Кушіль була одна в конторі.

— Здрастуйте, товаришу прокурор. Покликати бригадира?

— Поки що не треба. Падежем цікавимося, дівчино. Погано господарюєте. Ти нам відчини бригадирову кімнату.

— Будь ласка.

Коли вони залишилися удвох, прокурор розсівся, як

дома, у протертому клейончатому кріслі, дістав цигарничку.

— Ну то які у вас новини? Як Сербін?

— Закрутив він їй голову, товаришу Перетятко. Мабуть, пообіцяв женитися. А чого бабі треба! З цього боку його не вкусиш.

— А з якого ж? — ненароком вирвалося у Перетятка.

— Я оце думаю... Дрібниця вроді, але як на неї дивитися, — тягнув чомусь Гевел. — Ви Гордія Капусту знаєте, звичайно.

— Ще б пак! Він навіть мій родич... Дальній, правда, десята вода на киселі. А чому ти згадав про Гордія?

— А тому, що вже Сербін і туди, до Ярини, стежку топче. А може, й протоптав...

— Цікаво! Звідки тобі це відомо?

— Балачки ходять... Та й сам бачив. Гордій Капуста у полі, а Сербін не промах... Ще трохи — і я їх на гарячому застукав би...

Очі в прокурора звузилися.

— Як не впіймав, то й не хвалися.

— Мені й у голову не прийшло, що то Сербін у Ярини. Випадково туплі влізнав, білі вони в нього. Парусинові.

— А що ж Гордій? Не догадується?

— Де там!

Перетятко нервово тарабанив пальцями по столу.

— От і ще одна людина, ні, ще одна сім'я може постраждати, — промовив трохи перекодя. — А ми ліберальничаємо... Важко працювати, Олексію Івановичу, коли один в ліс, а другий по дрова. Я ніяк не збагну, чому наш перший горою стоїть за цього молодого зайду. На його диплом молитися, чи що? — голос у Перетятка металевочерствий, прокурорський.

Гевел нагадав, що за дверима сидить Ніна Кушіль.

— Плювати! — махнув рукою прокурор.

Але таки втихомирився. Почав перегортати якісь документи у своїй палці, потім закрив їх.

— От що, Олексію Івановичу. Напиши мені коротенько про цю історію. Все, що чув і що сам бачив.

— Без підпису?

— Чому? Скоро однаково доведеться дати йому бій.

— По пошті прислати?

— Та ні, зараз. Сідай і напиши... При мені. В такій справі треба бути чесним і принциповим. Йдеться ж про моральне обличчя керівника.

Через півгодини прокурор прощався з Олексієм Івановичем Гевелом. В прокурорській папці лежала свіжа заява. Уже в машині пробіг її очима. Олексій Гевел підтверджував, що минулої середі уночі, проходячи повз садибу Гордія Капусти, бачив, як з Гордієвої хати несподівано вискочила людина. Роздивившись добре, він впізнав Сербіна Ананія, бригадира. Далі Гевел зазначив, що услід вийшла і дружина Гордія — Ярина, яка дуже збентежилася, зіткнувшись з Гевелом, і намагалася переконати його, що то у неї, мовляв, був не Сербін, а сусідський кіт...

«Ну й місія ж у мене!» — Перетятячко навіть зітхнув, жалюючи себе. Справді, мало, дуже мало приємного в прокурорській професії.

Намагався пригадати Гордія Капусту, вони ж колись бачилися. Років з п'ять тому племінниця Софія віддалася за тодішнього корчинського райвоєнкома майора Капустіна, а той був богодарівський родом і мав там чимало двоюрідних братів і сестер. Капустіним його випадково перехрестили у військовому училищі, та так і залишилося...

Як тільки попереду серед вишень стало видно хати, вкриті шифером і черепицею, Перетятячко виліз з машини. Наказав ось тут біля криниці чекати.

Лічив садиби. Сьома од краю мала бути Гордієва. І справді, Гевел не збрехав. Ось купа цегли, акуратні стовпці. Але в дворі нікого. І двері на замку. «Шкода. Дуже шкода».

Йому чомусь конче хотілося зустрітися з дружиною Гордія Капусти, показати їй першій одержаний прокуратурою «сигнал». Ні на мить не сумнівався, що Ярина з переляку у всьому признається.

І все ж розшукувати Ярину він не стане, це не зовсім зручно. У полі багато свідків, хто зна, як вона, зрештою, зустріне його...

Прокурор Перетятячко даремно так «спішився», коли шукав садибу Капусти. Ніхто його не бачить, ніхто ним не цікавиться на Вишняках. Ще не скоро обживуться новосели і перетворять пустир на справжню сільську вулицю. Хати наче й чепурні з виду, але якісь одинокі,

вони ще не приросли пуповиною до землі, яка два-три роки перед цим була полем і родила жито-пшеницю. Садиби здебільшого не обгороджені, межі лише позначено стовпцями.

«Знав старий Кошовко, чим людей до колгоспу прив'язати,— оглядає Перетятко великі ділянки, виділені в особисте користування.— Земля під вікнами ніколи дядька не підведе, це тобі не колгоспна — своя,— роздумує прокурор Перетятко.— Що не посадиш, для тебе виросте. І ніхто врожайність не бере на облік. Годуй собі корівчину, а то й дві, тримай свиней, курей...» За приклад брав Кошовко сусідню Басанівку, на Залужного рівнявся. Такі ж півгектарні садиби і в Басанівці. Ось і Гордія Капусту, колишнього залізничника, чим прив'язали в Богодарівці? Яриною? Чистим сільським повітрям? Тим, що батьки його тут проживають? Ні, не тим! Хазяїном хоче бути Гордій, під своєю вишнею Ярину голубити, а не в лісопарку. Молочко від своєї корівчини хоче пити, а не в черзі за ним вистоювати. І якби він, Перетятко, був на місці Гордія, обома б тримався за садибу-годувальницю. Нічого тут не попишеш, такий закон сільського буття.

Умостившись у машині так, що при потребі можна й подрімати, Перетятко наказав шоферові їхати в Басанівку. Залужний хоч і з молодих, а своя людина. На райпарактиві з високої трибуни добрим словом згадав Федора Федоровича Перетятка, привселюдно відзначив його заслуги. Федору Федоровичу, мовляв, завдячуємо тими скромними успіхами, які маємо, без нього ми б і досі пасли задніх. Ось так! На зло ворогам! Ну й Перетятко тебе, товаришу Залужний, не підвів. Навіть про неякісну молотьбу промовчав, про зерно в полові. Ні, сваритися з Залужним нема чого. У нього диплом спеціаліста, і партквиток, і... молодість. А це могутні кити. Далеко піде Залужний. Вже й тепер член райкому, депутат обласної ради. Любив його, чорта, Осетрюк, навіть на «байрам» привозив...

Перетятко згадував, як добре і йому працювалося з Осетрюком. Тепер не те...

За Богодарівкою прокурорська машина наздогнала якусь бабусю у білих вовняних панчохах і підв'язаних мотуззям калосах, вона зігнулася під важкою ношею.

Перетятко зацікавився. «Що вона несе з поля? Чи

не кукурудзи наламала?» За посадкою справді, виднілася ділянка з нескошеними жовтими стеблами.

— Стоп! — Перетятко стис шоферові плече, наче гальмував, і «Победа» зупинилася... — Здрастуйте, мамо. Скільки до Басанівки?

— Здрастуйте. Он за тією горою вона...

— Спасибі. А ви з Богодарівки?

— Еге...

— Хіба молодших нема, щоб отакі чували носити?

— Та він не важкий. А молодші всі на роботі, — бабуся кинула мішок на землю.

— І здалеку несете?

— Ні. З оцього поля, — показала ліворуч, де вже було виорано на зяб. — Граки черву визбирують з ранку до ночі, а ми паливо. — Штовхнула мішок ногою, і звідти посипалися сухі кукурудзяні штурпаки, схожі на велетенських стоніжок. — Еге ж, таке у нас паливо. Ще й добре... Ви, я бачу, з району, а може, й області. Помоніли б там. Лісу поблизу нема. Дров ні за які гроші не знайдеш. Соломи не виписують. А без гарячого хіба проживеш? Як зима — в кожусі на печі лежиш і мерзнеш. Горілки в магазині повно, а дров не везуть. Куди вони там у Корчині дивляться, ми ж їх для порядку наставили, а порядку нема.

— І торфу до вас не привозять?

— Привозять. Кожен собі. Хто похватніший. А щоб купити в селі — цього нема.

І почвалала помалу старенька, зігнувшись, мов портовий вантажник під стокілограмовим лантухом.

У видолинках ховалися села. Перетятко дивився на хати, що розбігалися, мов худоба на пасовиську, і думав, думав... І йому навіть страшно зробилося, коли уявив, скільки треба палива, щоб у кожній хаті було тепло, скільки одежі, скільки хліба, щоб задовольнити найскромніші людські потреби.

Службове становище зобов'язувало Федора Федоровича Перетятка вивчати сільське життя, він розслідував події і факти, які характеризували стан речей у даному конкретному селі, але мимоволі в голові у нього ці частковості складалися у єдине ціле, і на якомусь етапі Федір Федорович втратив орієнтацію, здатність відрізняти, де біле, а де чорне, втратив перспективу... Якби його запитали, коли з ним таке трапилося, Федір

Федорович не зміг би, мабуть, відповісти. Ні, не в п'ятдесят шостому році, а значно раніше.

Прокурор не завдавав собі клопоту багато замислюватися, він лише повторював механічно те, що писалося в газетах чи говорилося по радіо. З пафосом розпинався перед будь-якою аудиторією, завчено стверджуючи і справжні, і фальшиві істини, тасуючи факти, як досвідчений гравець карти. Осетрюк і Стародуб лякали ним голів колгоспів, бригадирів. І він до цієї ролі пугала звик, як звикають до сідла коні.

Та останнім часом йому стало якось незатишно в Корчині. З ним вже не радилися, як колись, на нього не посилалися під час засідань, ним не лякали. Все частіше Федору Федоровичу доводилося самому шукати собі щось таке у широкому потоці життя району, за віщо можна було б ухопитися і робити вигляд, ніби і ти несеш, підпираєш своїми плечима загальну справу. У цьому вони із Стародубом були близнюками: той з шкіри ліз, демонструючи скрізь і всюди свій досвід, практичні знання у сільських питаннях. Шкода, що маневр цей давав пробуксовку, як шина з обліселим протектором. Спостерігаючи один за одним, районний голова і районний прокурор ніби бачили кожен себе. З тривогою чекав Стародуб нових виборів у місцеві ради. Погані передчуття мучили й Перетятка.

Басанівка зустріла Перетятка невесело: несли покійника. За труною розтяглася на кількасот метрів похоронна процесія. Перші два-три ряди йшли мовчки, з похмурими обличчями, все більше літні люди, статечні. Молоде покоління басанівців почувало себе трохи вільніше. Ну, а вже за молоддю трималася галаслива дівчора. Величне таїнство смерті, те, що людину випроводжають в останню путь, в небуття, пробудило, звичайно, у хлопчаків і дівчаток певну цікавість, але навіть одинокка хмарина, що пропливала ген у високості, кидала більшу тінь на землю, ніж ця смерть на дитячі обличчя.

Довелося звернути і зупинитися. Скинув кепку шофер, за ним Федір Федорович... Стояли при дорозі на горбочку.

Ось до них вийшов з гурту голова місцевого сільпо Семен Кузьмич Залужний, рідний брат голови колгоспу. Махнув своїм кооператорам, з якими тільки-но був, ідіть, мовляв, без мене, бачите, я зайнятий... Подав Перетятка-

кові здоровенну гарячу руку, покалічену на війні, той відчув неприємний дотик обрубаних пальців.

— Листоношу свого ховаємо, діда Костирю, земля йому пером. До останньої хвилини пошту на велосипеді возив. В дорозі й оддав богу душу. Ви ж його знали...

— Костиря? Той, що сріблястих лисиць розводив? Пам'ятаю. Усе мріяв старий, щоб у лісах подільських всяку звірину корисну мати. Ми від нього багато листів одержували про браконьєрів.

— Вірно. Він не любив мисливців. Вимагав, щоб сільрада на сто років заборонила басанівцям дичину стріляти. Нехай, мовляв, розплоджується для майбутніх поколінь. Воював, воював і... помер.

— Од смерті ніхто не застрахований. Рано чи пізно, всім туди дорога,— махнув рукою прокурор Перетятко.— А ховають його, бач, ніби якогось депутата. Усім селом.

— Заслужив чоловік. Він кожному був потрібний, дід Костиря.— Семен Кузьмич ще раз подивився вслід процесії, яка була вже в кінці вулиці і, звертаючи вліво, вливалася у вузький провулок, що вів до сільського кладовища.— Шкода, оркестру свого нема. Без музики доводиться ховати. Ну, та він пробачить...

— А Григорій Кузьмич де?

— Труну поніс, хіба ви не бачили? Ви трохи спочиньте з дороги, а він тим часом надійде.

Перетятко кивнув, згоджуючись. Йому в Басанівці було де зупинитися. Григорій Кузьмич Залужний закріпив за ним як за традиційним уповноваженим кращу кімнату в колгоспному готелі.

Залужні затрималися на поминках. Федір Федорович уже встиг, лежачи на м'якій канапі, переглянути купу старих журналів і навіть прочитав статтю якогось незнайомого кандидата філософії про паростки комунізму в повсякденному житті. За вікном вечоріло, чути було, як у сусідню кімнату повернулися мешканці. Федір Федорович прислухався. Його зацікавили слова, твердо вимовлені незміцнілим баском.

— А я кажу, ми не об'єктивні судді, якщо йдеться про наші діяння, судити інших завжди легше, ніж себе. Тільки історія, майбутні покоління спокійно розберуться, в чому ми були праві, в чому помилялися!

Федір Федорович слухав і крутив головою. Ну й

розумна молодь пішла! Він теж був студентом, а не пам'ятає, щоб отак вони філософствували.

Потім хтось включив радіо, передавали футбольний матч. Колись і він, Федір Федорович, був у «курсі» баталій з м'ячем, ще при Осетрюку, але відколи у них Навроцький, і він, і Стародуб охололи до футболу.

В маленьку кімнату радіо приносило рокітливий прибіт голосів на трибунах стадіону, скоромовку коментатора з застудженим горлом. Хто і з ким грав, Перетятко зразу не второпав. Нарешті було названо ім'я воротаря хазяїв поля, який у чудовому кидку взяв м'яч. Ага, це київський стадіон. Київ! Колись він вчився у Києві, давно-давно... І ще тоді, одружуючись на єдиній дочці доцента юрфаку Боголюбського, дав їй обітницю: обов'язково оселитися в Києві. А працювати, на жаль, довелося в глушині. Ні, не про таку кар'єру мріяв він, одержуючи диплом. В думці він бачив себе на трибуні в ролі державного обвинувача, перед яким падуть ниць вороги всіх мастей. Сивий тестюшко Боголюбський теж вірив у талант свого учня і зятка, вірив у його блискуче майбутнє... Ще й зараз береже Федір Федорович товстий фоліант «Теорія судових догазів у радянському праві».

Нудно, не цікаво працюється районному прокуророві, нема чого й згадати. Там комірник або завмаг прокрався, там викрили самогонщика. Скотина ще, буває, взимку гине без кормів і треба знайти винуватого. Ну, побутові справи, хуліганські. Наче і не задарма хліб їси, без діла не сидиш і дня. Втім, все це не те. Буденщина заїдає, засмоктує тебе, не дає розправити крила.

А в Києві... Він у своєму гряді Корчині завжди здрив київським колегам, читаючи судовий репортаж. Вважав, між іншим, великою несправедливістю, що одні прокурори осіли на все життя в столиці, а інші, невдахи, як він, нудьгують на периферії, хоч дипломи у всіх, слава богу, однакові. Тут слід зауважити, до речі, що після ХХ з'їзду партії Федір Федорович пережив два періоди: спершу він чекав, що от-от почнеться «провітрювання» всіх установ з верху до низу і, грішним ділом, побоювався і за власну персону. Ну, а трохи пізніше, оговтавшись, почав навіть чекати підвищення по службі. Ті, хто працював на високих посадах, мовляв, так чи інакше причетні до культу, а це означає, що їм незабаром під-

шукають заміну. Звідки ж її брати? Звичайно, в низах. А що може бути нижче в їхньому відомстві за районну прокуратуру?

Та йшли роки і роки, а надії ці поки що не виправдалися. Його не зачіпали ні так, ні так. Ніби зовсім забули про Федора Федоровича і взагалі про таких, як він, скромних периферійних трудяг. Угорі забули, а в низах, в самому Корчині, все ж поводитися з ним після від'їзду Осетрюка якимось не так. Навроцький кого завгодно міг запросити в свою машину і возити по селах. Миронця, редактора газети, завідуючого райвно нарешті, начальника сільенерго Семидонського, тільки не його, прокурора.

Як було б добре, якби не Навроцького обрали першим секретарем, а Стародуба. Так ні, новенького прислали корчинцям: любіть і шануйте, мовляв. А він і твоєї любові не потребує, і своєї не обіцяє. Занадто офіційний, ніби вони дипломати двох різних держав.

Спогади біжать до тих днів, коли вони ще жили і працювали під керівництвом Осетрюка. Яка одностайність панувала, всі за ним готові були у вогонь і в воду.

І знову згадка — Осетрюк від'їжджає. До нього додому прийшли Стародуб, директор райунівермагу Бинда і він, прокурор. Тільки троє насмілилися. Осетрюк, наливаючи чарки, смутно всміхався до дружини і декламував:

Но маршалы зова не слышат.
Иные погибли в бою,
Другие ему изменили
И продали шпагу свою.

Жартував, але в очах його таїлася образа. Тільки хвороблива гордість стримувала Осетрюка, а то б він не посоромився, покликав би собі на допомогу і бога, і матір, і всіх святих поіменно, згадуючи кожного, хто знав, що він нині їде, і не зайшов попрощатися.

Зовсім виїхав з області Осетрюк, кажуть в Галичину. Якби знати, що то правда, ніби він там знову добре влаштувався, рвонув би до нього.

...А від Залужного ні слуху ні духу. Затяглися поминки. Чи він, можливо, навмисне не поспішає, хизуючись перед своїми людьми «От я, мовляв, який. Мене прокурор жде, а я, бач, горілку п'ю». Хитрючий мужик цей

Залужний, пальця йому в рот не клади. Не клади пальця ні Залужному Григорію, ні Залужному Семену. Живуть капітально, в хатах повна чаша. Сім років був Семен головою колгоспу, а Григорій — споживтовариства, а це вже четвертий рік пішов — помінялися...

Крізь щілину з сусідньої кімнати пробивається запах смаженої на салі картоплі, і це нагадує Федору Федоровичу, що він не обідав. Де ж той Залужний? Чорти його носять! Взяти б деякі цифри на всякий випадок, скільки зорано на зяб, як виконується графік вивозки цукрових буряків, ну там дані по молоку, по м'ясу. Коли уже заїхав, то не вертатися ж з порожніми руками. Навроцький може запитати, що і як. Ще й перспективу треба знати — хоч на тиждень уперед. Як-не-як, а він, Перетятко, персонально за Басанівку перед райкомом відповідає.

Спершу увійшов Григорій Кузьмич, за ним Семен Кузьмич, поскидали однакові кашкети.

— З приїздом, Федоре Федоровичу! — привітався Григорій Залужний. — Пробачте, що ми трохи затрималися. Люди не відпускали. Та й далеченько старий жив, поки оце дотьопали... Хорошого чоловіка поховали сьогодні, Федоре Федоровичу. І ось... за нього. Щоб, як то кажуть, на тім світі людині не гикалося. — Він дістав з глибокої кишені свого галіфе пляшку, це був коньяк «три зірочки». — І вам полагается, Федоре Федоровичу, і не думайте одмовлятися.

— А я закуски прихватив, — тепер виступив наперед Семен Кузьмич, і прокурор побачив в його руках чималий згорток.

Федір Федорович добре знав обох, з ними він завжди поводився без особливих церемоній.

— Тільки щоб не затримуватись. На ходу, товариші. Моя машина стоїть?

— Так точно... — відповів Семен. — Куди їй дітися? А про шофера не турбуйтеся, він із практикантами вечереє. Ми дали команду:

І Григорій, і Семен у малому і великому завжди виступали одним фронтом. «Ми» звучало якось краще, ніж «я». І це не було грою, брати Залужні і дня не могли прожити один без одного. Спершу, ніж прийняти якесь рішення, вони обов'язково радилися між собою, бувало, гаряче сперечалися, але, прийшовши до згоди, ревно обоє

захищали, так би мовити, погоджену думку. Семен Кузьмич мав більший практичний досвід, а Григорій, молодший, встиг зате закінчити партшколу і був, як то кажуть, солідніше теоретично підкований. Таким чином, вони ніби доповнювали один одного, і всі до цього звикли, як у самій Басанівці, так і в Корчині. Подібна сімейственість нікого не лякала і, як на думку прокурора, нікому не заважала. Брати Залужні вміли самі жити і давали жити іншим. Хоч і не славився басанівський колгосп ні високими врожаями, ні щедрою оплатою, але ніхто з колгоспників не скаржився на свою долю. Як гриби після теплої дощу, росли на просторах садибах нові будинки — з цегли, з ракушечника, з шиферними, а то й з залізними дахами, а поруч з будинками росли такі ж капітальні сараї, хліви, сажі, льохи. Здавна славилася Басанівка своїм ярмарком, який збирався раніше щочетверга, а тепер — щонеділі. Де-де, а в Басанівці і корівчину добрячу можна купити, і підсвинка, а щодо молодняка, то ним хоч греблю гати, і все, між іншим, таки свій молодняк, басанівський. З Корчина, з багатьох сусідніх сіл їдуть люди базарювати як не в Дунаївці, то в Басанівку. Ну, там горшки везуть, дерев'яні граблі, ручки до лопат і рогаців, фрукти, овочі, гарбузи, цибулю, мак, сушені гриби, яечка, мед та іншу всячину, а головне — везуть у Басанівку гроші. У кожному майже дворі є свій транспорт: зручний, легенький ресорний візок. Вантажать на нього хазяї кабанчика або кліть з поросятами, і візок сам собі, без коней, біжить з гори на базар, який розташований в широкому вибалку при березі безіменної річки: вона влітку зовсім пересихає, але навесні і після осінніх дощів набирається такої сили, що хоч млин будуй.

Щоб не пересихав ярмарок, як ота безіменна річка, будують басанівці сажі і хліви, доглядають свинок чи теличок, як то велить наука, годують і бурячком, і картопелькою, і сяким-таким фуражем і силосом. То машина чиясь заверне у двір «ремонтуватися» і скине пару мішків, то на базарі пощастить за півціни купити у чужого дядька трохи кукурудзи або пшениці. Навчилися також басанівці силос заготовляти. Копають індивідуальні ями-траншеї на садибі і гатять туди що під руку попадеться: кукурудзиння, листя, бурякову гичку, бур'ян, і знов-таки нема двору, щоб хтось з шоферів не підкинув

за могорич машину-дві зеленої маси. Тут і качани кукурудзяні у молочно-восковій стиглості, і боби, і соя, і горох. А возять жом, то вже пахне кислим по всій Басанівці. Жом, до речі, теж можна зберігати у силосній ямі... Од нього суміш збагачується на поживні речовини, стає апетитнішою. Оскільки Басанівку опікає сам районний прокурор, усякі непорозуміння, які час від часу тут виникали, на місці й розв'язувалися. Керувалися при цьому відомою мудрістю: не впійманий — не злодій. Один лише раз, пригадує Федір Федорович, притягли до відповідальності колгоспника Михайла Кушніра, рідного дядька братів Залужних. Напровесні, коли з кормами, як завжди, було сутужно і все поголів'я трималося на голоднім пайку, дід Кушнір крав для колгоспних бичків, які за ним закріплені, силос. Привезе нишком з ями підводу і згодує за ніч. Дали тоді дідові шість місяців примусовки, щоб не хитрував... Дали умовно. У районній газеті здорово розписали показовий процес у Басанівці, не забувши наголосити на тому, що голова колгоспу Григорій Залужний свого родича не пощадив, захищаючи інтереси колгоспу, — викрив його і віддав до суду. Як оголосили старому, що від обов'язків скотаря він звільняється, Кушнір привселюдно перехрестився і ніби повеселішав.

— Ваша воля...

Місяців через два, як ця подія почала забуватися, об'явився Михайло Кушнір у ролі візника споживтовариства: розвозив крам по філіях, пакував і відправляв на корчинську базу заготовлені яєчка. Коні стояли у його власній стайні, бо кооператори ще своєї не збудували. А коні це, брат, хороша штука. У діда Михайла город обробляють вже не лопатою, а плужком. І без сінця, без палива не сидять. Конячки виправдовують себе, слава богу. Так що покарання несподівано обернулося для людини благом.

Роздумуючи потім над тим, як мудро зманеврував Григорій Залужний, Федір Федорович Перетяцько позаздрило його мужицькій винахідливості. Такий завжди повернеться і буде зверху. Далеко він, звичайно, не піде, цей не з... вождів. Але в селі Залужний, як сом на бистрині, село його стихія. Розсудливість у ньому поєднується з хитрістю, кмітливість з обережністю. Він, і для людей «свій», і для начальства вигідний...

Семен Кузьмич дістав з глибокої кишені кілька рожевих яблук.

— Вгощайтеся, Федоре Федоровичу. Кальвіль. Са-
док у листоноші знаменитий, скажу я вам. Деревя мо-
лоді, а фрукти всякої — море. Якби своєчасно реалізу-
вати, була б удовиця з грошима.

— Ви ж реалізуєте через кооперацію,— нагадав Пе-
ретятко.

— Та дещо робимо. Але, признатися, платимо пів-
ціни. Вирахуємо за транспортування, зберігання, за
«усушку» і так далі. Не вигідно здавати кооперації.

Перетятко обтер хустинкою губи і, гикнувши задово-
лено, підвівся.

— То як же у вас, Григорію Кузьмичу, з оранкою?
Вкладається в графік?

— Як завжди...— відповів голова басанівської артілі.

— Тобто?

— За нашими даними...— Григорій Кузьмич поважно
дістав окуляри, хукнув на скельця і протер їх хусточ-
кою.

Вийжджали з Басанівки, намагаючи собі дорогу фа-
рами. За селом, правда, було світліше, і шофер спробу-
вав обійтися без світла, але очі швидко почали втомлю-
ватися, і він переставав бачити вибоїни. Машину трусило.

В полі ніде ні вогника. Федір Федорович подумав:
«Добре було б розшукати орачів басанівської бригади,
поговорити з ними, це потім пригодилося б для звіту на
райкомі». Та, на жаль, ніч розлилася широко і владно,
поглинувши все на світі і в тому числі басанівських
механізаторів.

Ще хвилину через двадцять-тридцять прокурорська
машина проскочила Богодарівку і опинилася на грей-
дері, що вів простісінько у Корчин.

«А як там мої родичі?» — згадав Федір Федорович
про комбайнера Гордія Капусту і його красуню дру-
жину. Озирнувся на задне скло. Деякий час йому видно
було і кволі вогники у вікнах околиці, і променисте
мерехтіння електричних ліхтарів тваринницького містеч-
ка. Та згодом Богодарівка зникла, залишилася за гор-
бами, тільки в небі над нею було не так чорно, як над
шляхом. На богодарівських ланах рівно гули мотори.
Першим почув їх шофер.

— Тут не сплять.

Перетятяцько зрозумів натяк. Шоферові богодарівці більше подобалися, як басанівці. Ревниве почуття колихнулося в ньому. І після досить довгої паузи він, немов для власного заспокоєння, почав пригадувати вголос одну історію.

— В Галайках було... Додумався один. Заведе трактор на всю ніч, а сам в бороні хропе. Бригадирові чути, ніби оре, а він спить.

Прокурор відкотив комір плаща, вмовстився зручніше й заплющив очі.

Розділ п'ятнадцятий

Третю ніч підряд за Гордія Капусту працює його напарник Гриша Кутковець. Знають про це тільки вони двоє. Звечора одягає Гордій спецівку, теплий бушлат, бере кошик з харчами і вирушає з дому на нічну зміну, але вже через дві-три години він прокрадається, як тїнь, поза чужими хатами назад на Вишняки у свою засідку. З ями, у якій раніше гасилося вапно, а тепер лежали прикриті толлю обрізки пиломатеріалу, мотки колючого дроту, городній реманент, Гордієві добре видно і кухонне вікно, і всю стежку від хати до входу на садибу з вулиці, йому навіть чути, як гримить Ярина відрами або як вона грюкає дверима. Третю ніч підстерігає когось Гордій Капуста на своїй власній садибі. Кого? Він і сам не знає. Батько заронив йому в душу зерно тривоги. Сказав старий під великим секретом, що буцімто хтось бачив, як до Ярини полюбовник приходив, коли Гордія дома не було. Радив батько не гарячитися. Раніше самому пересвідчитися у всьому, а вже потім вирішувати, як бути. Добре батькові говорити: не гарячися. А він, прийшовши додому, не знав, що з собою робити. Образа душила його.

Виринали в розтривоженім мозку різні здогадки. Пригадався гарячий літній день у степу. Розпашіла, усміхнена Ярина сидить під скиртою серед подруг, і на неї одверто задивляються жонаті й нежонаті. Не на «артистів» дивляться, а на Ярину. А вона, наче сонячні промені, ловить ті погляди і ще більше пишається своєю вродою. Бавиться косою, грайливо гризе стебельце волюшки, показуючи білі перлини зубів і повні губи, схожі

на пелюстки якоїсь квітки. Ярина не помічає Гордія і не шукає його, хоч вони від самого ранку не бачилися. Йй, здається, добре зараз і без нього...

Любов його така велика, що серце не хоче миритися бодай з крихтою фальші у їхніх взаєминах... Ярина все ніби чогось соромилась, вона ніколи, наприклад, не дозволяла Гордієві на людях тримати себе за руку. Ні тоді, як вони гуляли, ні після весілля. Тільки вдома, коли залишалися самі, мав право Гордій ніжитися біля своєї дружини, заціловувати її. Тоді танули, мов кульки весняного граду на теплій землі, сумніви, зникали ревності і життя здавалося йому неповторно прекрасним.

Чи давно ж мріяв Гордій Капуста взяти Ярину до себе на комбайн, на трактор? Хоч нелегко бути жінці механізатором, та він би беріг її, і вони завжди були б разом... Однак здійснити цей намір, певно, не судилося. Наче вітер з півночі увірвався і обпалив своїм подихом серце Гордієве. Як прийшов він тоді від батька і зненацька подивився на неї, сонце, здається, для нього померкло.

«Не питай... Не розпитуй ні про що зараз»,— здавалося, волали Яринині очі.

Гордій похолов. «Зрадила, таки зрадила...» І вискочив він у двір як очманілий.

До пізнього вечора копав тоді у дворі яму, де повинен стояти льох. Кресав лопатою каміння, яке раз по раз попадалося, аж іскри летіли. Але так і не сказав їй нічого. Настрій свій, коли спитала, пояснив утомою. Боявся самого себе і тому тікав мерщій подалі.

Працював люто. Сріблясті гострі лемеші краяли землю, вивертали важкі, прошиті корінням скиби. Гордія на тракторі трусило, хитало, кидало то в холод, то в жар. Зціпивши зуби, вів трактор наче каторжний і думав свою важку думу.

Думав і надумав. Ні, він ні про що її не питатиме. І пальцем не торкне. Нехай і не догадується, що він щось знає... Як уже така вона підступна з ним, то й він схитрує. Який подарунок, такий і віддарунок.

І ось вже третя ніч іде, відколи Гордій облюбував собі цю яму і сидить цілими годинами, причаївшись, напружуючи зір і слух. Наче солдат у «секреті».

Ярина пізно лягає спати. Гасне всюди електрика, а у них в хаті ще й після дванадцятої світиться. Йому

видно було вчора, як вона прала, примостившись в кутку біля печі. А нині вже перебралася в кімнату, ходить круг столу з праскою... То схилиться, то перегнеться над столом, то замре, ніби прислухається до нічних шурхів.

Кілька разів виходила у двір, де на мотузку сушилася білизна. Щоразу, коли скрипіли двері, Гордій здригався. Може, то Ярина кудись іде? Хоч би не прогавити, не загубити її в темряві! Він був наготові, напружував зір. Та минула хвилина, друга, і Ярина повернулася в хату. Одна. Ніхто не приходив до неї, і вона нікуди поки що не збиралася.

Було пів на першу, коли світла не стало. Померкли вікна. Тепер виразніше виступали старі вишні.

Ще з півгодини посидів у схованці. Все даремно. Він, як і в попередні ночі, почав коцюбнути. Особливо чутливи до холоду були чомусь плечі і коліна.

Вибравшись з ями, Гордій трохи обтрусився, поправив кашкет. Обережно ступаючи, наблизився до дверей. Взвся вже був за клямку, але вчасно опам'ятався. Ні, треба бути твердим, послідовним у своїх вчинках. І одігнав геть спокусливу думку про хатній затишок, тепле подружнє ліжко, про Ярину. Ні, він ніколи в світі не подарує Ярині того, що сталося, хоч би вона й каялася, хоч би й вмирала.

Йшов серединою вулиці, щоб не дратувати собак. О такій порі вони особливо чутливі, це Гордій добре знає. Як ходив до Ярини, всього бувало. Одного разу довелося навіть кілок з чужого тину висмикнути і ним захищатися.

«Як ходив до Ярини»,— гіркота підступала до горла. Згадалося, що й тоді страждав, бо навколо неї завжди крутилися хлопці, з котрими кінчала десятий клас. А Ярина в його присутності кокетувала то з тим, то з другим, наче випробовувала Гордієве терпіння. Потім де не взялася чужа людина, помічник режисера. І знову щастя його трималося на павутинці: киянин сватав Ярину, кликав її з собою. Ніколи потім не попікав її цим Гордій, але сам усе пам'ятав, і боляче йому робилося вже й від того, що хтось колись, можливо, цілував його Ярину, доторкався до неї. Пригадує Гордій, як одного разу випадково натрапив він на старі листи, які зберігала Ярина тайкома від нього. Не стримався, прочитав...

А потім ходив сам не свій, змучений ревнощами. Ярина, допитавшись нарешті, що то за хвороба мучить її мужа, без вагань вкинула листи у вогонь. Всю пачку. Полум'я вихопилося тоді з печі і лизнуло їй руки, він і цього не забув...

Бентежило Гордія й те, з якою байдужістю ставилася вона до його минулого: знала ж, що мав колись Гордій наречену в сусідній Басанівці і вже збирався навіть сватів засилати, та батьки відраями, до армії, мовляв, скоро. А потім, відслуживши строк десь аж на Далекому Сході, він у ріднім селі зустрівся з Яриною. Знала, все знала, а ні про що не розпитувала. Чи не доказ це, що Ярина ніколи його не любила по-справжньому, не любила так, як він її?

А кого ж вона любить? І що буде з дитиною, якої вони чекають?

І що таке взагалі любов? Он лектор, сива людина, яка, слава богу, пожила на світі, авторитетно стверджує: рух молекул крові, і більше нічого... Грицько Кутковець сидів тоді на лекції з ним, Гордієм, поруч, збуджено шепотів:

— Я ж казав іменно рух... Тільки не знав, як сформулювати думку.

А після лекції Кутковець непристойно дратував дівчат: «Ну, котра вільна, ходімо цілуватися. В мені починається рух любовних молекул».

І смішно, і... страшно. Невже все так просто? І любов — рух молекул, і ненависть, і ревності! Його ревності... Мозок Гордія відмовлявся розуміти. Вийшов тоді з клубу переконаний, що лекторові не завадило б спершу самому добре у всьому розібратися... Але ось і в ньому найрізноманітніші молекули, з котрих він, Гордій, зіплений, наче збунтувалися, створюючи неймовірний хаос почуттів і думок.

Всі стежки на колишній кукурудзяній плантації перерано, перед ним море свіжої ріллі. За крутим горбом, схожим на велетенську черепаху, торохтить трактор. Гордій іде до нього навпростець. Зараз Грицько знову буде допитуватися, де він підночовував — правди він не знає.

Ось уже починається зовсім свіжа рілля, вчора виорана, видно і трактор. І ніби чорніє щось неподалік. Здається, мотоцикл. Гордій напружує зір. Йому б не

хотілося, щоб це був Поляничко. Не любить бригадир механізаторів, коли без його дозволу залишають робоче місце.

Та ні, це не мотоцикл. Бричка. Випряжений кінь понюпив голову, стоячи спить. А на бричці простягнулася людина. Тільки ноги у білих туфлях парусинових виглядають з-під плаща.

Гордій пішов назустріч орачеві.

— Стоп, машина! — гукнув, коли агрегат порівнявся з ним.

Кутковець одразу ж заглушив мотор.

— Начальство он приблудилося... Кінь у нього охляв. Та й сам вимотався за день.

— Про мене не питав?

— Ні. Звідки він знає, чия зміна. Йому аби орали. Я поцікавився був, як там Степан Гевел, так Сербін каже, що ніде його не знайшов. Ні Гевела, ні трактора.

— О дванадцятій приходь. Як учора, — сказав Гордій.

— Добре... Прийду, як висплюся. Чого це мене дрижаки беруть. На тракторі сидів — ніби було тепло, а це мерзну. Ну, будь здоров! Потопаю! Ага, нагадував Сербін о п'ятій збудити, коли сам не прокинеться.

Запахло порушеним чорноземом. Вітер дув у спину, ніби підганяв і людину, і машину назустріч світанку. Небо попереду чомусь бралось сірими смугами, можливо, то пропливали перисті хмарки. Хиталася, дихала цілина, слабо освітлена червонуватим вогником трактора. Кукурудзяні стебла, сухий бур'ян, накатаний автомашинами слід свідчили, що тут пролягала тимчасова ґрунтова дорога, потреба в якій тепер уже відпала. Важкий п'ятикорпусний плуг краєв, шматував ту дорогу, легко піднімав і перевертав пудові скиби, ховаючи в глибоку борозну останні крихти врожаю, присипаючи поодинокі нірки тонконогих зайців і польових мишей. Інколи вихлоплювалися звідкись сонні птахи, чиї гнізда потрапляли в смугу світла. Засліплені, німі від жаху, вони все ж інстинктивно відчували, де небо, а де земля, і, покружлявши в повному мороці, знову сідали на твердь. Тоді розпачливим голосом попереджали все живе про страшну небезпеку.

Людина щороку отак руйнувала пташині гнізда, нехитрі домівки звіряток, муравища, але все це знову на-

весні відновлювалося, оживало, густі пшениці, кукурудзяні гайки давали притулок і поживу поколінням живих створінь, які й не догадувалися про скороминучість свого раювання. Сіренські жайворонки, куріпки, вихрасті вальдшнепи, жовтогруді миші, хом'яки змушені часто міняти «пропуску», залишати гнізда і нірки, запаси їжі, все надбане важким трудом. А дехто з них не встигне навіть врятуватися від плуга, гине з усім своїм надбанячком, присипаний землею...

Чомусь про це зараз марилося Гордію, який вів трактор, відчуваючи в роті гіркуватий присмак згарища. І знову думав про Ярину. І... про білі туфлі. Щось натякав йому батько про такі туфлі...

Смугасті хмари на видноколі посвітлили, невидима рука гаптувала їхні окрайки померанцевими шнурками. Димок від трактора стелився низько, танув у ріллі, вішуючи дощову погоду.

Нарешті між двома торішніми скиртами з'явився козинок сонця. З кожною миттю козинок піднімався все вище, перетворюючись у півкулю, потім у диск. Окремі хмарки напливали на сонце, і тоді здавалося, що то крутиться у всесвіті золотий глобус з позначеними на ньому морями і материками.

І вже не порохом згарища повіяло над полем, як уночі, ранок дихав росяною свіжістю, терпким пахучим буркуном, десь поблизу, можливо, он за тією розораною могилою, лежав глибокий Половецький яр, де в сиву давнину, як розповідає легенда, несподівано серед зими блискавиця спалила шатро кипчаківського князя і примусила його тікати з цих земель.

У Половецькім яру Гордій мав заправитися пальним і з повним баком повернутися назад.

На тому боці яру диміло зовсім куце багаття. Певно, хтось з механізаторів розклав його та й гріється. Гордій узяв курс на багаття. І справді, як тільки дістався до крутого схилу, побачив унизу бочкотару.

Він зупинився. І як спускався за пальним, мимоволі глянув у степову просторінь. Широкою смугою простяглася ділянка, виорана цієї ночі. Над нею з гамором, попискуванням кружляли великі і малі птахи, розшукуючи, певно, черв'яків та комах, а можливо, й свої зниклі домівки. І скільки бачило око — чорніла рілля. Ніщо ніде не порушувало м'якої лінії обрію — ні деревце, ні

якась інша річ. Брички Ананія Сербіна як не було. Наче вона уві сні привиділася йому.

Сім годин ранку. До зміни ще ціла вічність. Грицько прийде о дванадцятій. Гордій знову опускає агрегат, плуг врізається в зтужавілу, але піддатливу землю. Сонце майже не гріє, і небо, смутне, сіре, насичене вологою, от-от задощить. Зграйка важких куріпок пролетіла в бік старих скирт, там є де, певно, сховатися від негоди. За суцільними хмарами надсадно гуде реактивний літак. Знайомий маршрут. Над Половецьким яром, над школою, а далі і над його хатою. У льотчиків одні і ті ж орієнтири, і вони їх бачать удень і вночі. Якби кожній людині мати ось такі віхи в житті, щоб ніколи, ні за яких обставин не збиватися з вірного курсу!

Сонце підбивалося все вище, і тінь, яка бігла за трактором, скоро зовсім зникла. Раптом у яру щось заторохтіло, звідти на гребінь могили вискочив мотоцикл. Ага, Кіндрат Юхимович прибув, а в люльці Грицько Кутковець. Зміні кінець...

— Сідай, підвезу тебе додому,— запропонував Полянничко.

— Мені пройтися хочеться. Подихати повітрям...

— Не вигадуй. За ніч, слава богу, надихався.

Кіндрат Юхимович завів мотоцикл.

— Сідай, Гордію. Бачиш, дощик починає накрапати. Добре, що Грицько плащ прихопив з дому. Завбачливий хлопець.

Довго їхали мовчки Половецьким яром. Потім спішилися і підштовхували мотоцикл, аж поки не опинилися на верховій дорозі, викладеній вапняковими уламками і ракушечником. Обабіч вишикувалися приземкуваті морелі, вони вважалися нічиїми і справно віддавали щороку увесь свій врожай богодарівським хлопцям. Окремі верхні гілляки на них були обламані і висіли наче прив'язні сухожиллям. Дорога круто падала вниз, у село. За кам'яним містком Гордій хотів зійти, але Полянничко тільки притишив на мить хід і твердо заявив, що повезе його до себе додому. Ярина, мовляв, однаково на роботі, а його дружина дома і дасть їм поснідати.

Гордій протестував невпевнено, видно, і йому не хотілося зараз розлучатися з Кіндратом Юхимовичем.

Розділ шістнадцятий

У кабінеті голови райвиконкому сидів Федір Федорович Перетятко, коли раптом секретарка доповіла Стародубу, що дзвонять з дому.

— Слухаю... Так... Що? Ого! Ну, це вже провокація...

Прокурор здивовано дивився на голову райвиконкому, чимсь ніби приголомшеного. Що могло його так збентежити?

Та ось, озирнувшись на двері, Стародуб вилаявся в трубку.

— В шию їх! Чуеш,— кров ударила йому в лице, очі збуджено засвітилися.— В шию! Ніяких розмов з паршивцями,— і після невеликої паузи, вислухавши дружину, вперто повторив: — Роби те, що я кажу, а не розмудикуй!

Федір Федорович скривився: гнів Стародуба йому поки що був не зрозумілий.

Втім, дружина продовжувала переконувати в чомусь Леоніда Йосиповича, і він, насуплений, все більше темнів на виду. Ось він глянув на прокурора — не то з докором, не то з пересторогою — і став нервово розстібувати комір свого френча. Здавалося, ледве стримувався, щоб не брязнути телефонною трубкою об стіл.

Перетятко чув, як вібрувала мембрана і догадувався, що Марина Олександрівна розмовляє з чоловіком на високій ноті.

До кабінету знову зазирнула секретарка, але Стародуб виразним жестом наказав не заважати йому.

Нарешті, буря начебто почала вщухати. Леонід Йосипович переклав трубку з руки в руку, слухав тепер правим вухом і час від часу вже підтакував, згоджувався з дружиною. Він змінився і на обличчі. Щоки зблякли, очі не горіли, як допіру, на чолі з'явилася зморшка. Він був заклопотаний і втомлений.

— Що ж, власне, трапилося? — поцікавився Перетятко, коли Стародуб переключив апарат на прийомну.

— Не мене, а нашого Петра Петровича питати треба. Він краще знає...

— І все ж таки?

— Ні, це зухвальство! Я з дому, а до мене в гості якісь школярі. Покажуй сад... Чуеш, Федоре Федоровичу?.. Дружина не зрозуміла відразу, чого їм треба,

впустила. Так вони, наче навіжені, всюди шастали. За виноград, який загинув минулої зими, пострікали. Ну як тобі подобається? А потім ще й записали, хто в цьому будинку живе, де працює. Буцімто досі, бідні, не знали... Ось так, Федоре Федоровичу.

— А може, вони самі?.. З власної ініціативи? — висловив припущення Перетятко.

— Не будь ти наївним, Федоре Федоровичу. В Корчині усе робиться по команді. Слава богу, скільки живу в цьому будинку, ніхто ніколи не згадував, кому він раніше належав.

— Хто ж їх навчив? Не сказали?

— Посилаються на якесь рішення піонерських зборів. Теж мені законодавці сопливі!

— Ну, і чого ж вони приходили? — не розумів Перетятко.

— Проводити в ньому осінні роботи...

— Яке зухвальство! Ти маеш рацію, Леоніде Йосиповичу. Без «керівної» руки тут не обійшлося. Дітей нацькували. І треба сказати, що задумано досить хитро. Не підкопатися.

— Як це так — не підкопатися? — схопився, мов ужалений, Стародуб.— До голови райвиконкому вриваються безвідповідальні підлітки, шантажують його родину, а ти... прокурор, тільки зітхаєш з цього приводу? Ганьба! Ганьба, товаришу Перетятко. Що ж, у нас в районі немає вже ні влади, ні порядку?

— А ти не кричи так голосно... У прийомній повно відвідувачів,— нагадав прокурор.

— Я поки що голова райвиконкому. Я очолюю районну владу і не дозволю анархії. Мені тепер усе зрозуміло, я знаю, звідки це йде...

— Тим паче... Тому й не слід гарячкуватися,— заспокоював його Перетятко.— На хитрість слід відповідати тільки хитрістю.

— Що ти маеш на увазі?..

— Нічого конкретного. Поки що... Але криком правди не доб'єшся. Думати треба, як у шахматній грі. Тобі шах, а ти зманевруй. Тобі знову шах, а ти рокіровочку... Виграє той, хто поміркованіший. Можеш мені повірити як юристові.

— Я не злодій і не аферист. Я на все дивлюся принципово. Це не під Стародуба підкоп, під місцеву владу.

Ще до мене особняк виділено для голови райвиконкому. Я прийшов на готове. Когось, певно, завидки беруть. Тоді так і кажіть.

— Можливо, й беруть... Навроцький на третьому поверсі живе... Дві кімнати.

— А мені яке діло! Попрацює в Корчині, як я, тоді і він матиме... Хто такий Навроцький? Ну хто?! По лінії радянської влади він навіть не депутат райради.

— Зате по лінії партії...

— А якщо він по лінії партії діє, то нехай пам'ятає, що і я такий, як він, комуніст, і партстаж у мене не менший. Я в Корчині незмінний член бюро райкому. Хто підриває мій авторитет, той не шанує бюро... Чуєш, Федоре Федоровичу,— Стародуб наче знайшов оце зараз точку опори,— він навіть говорив з більшою переконливістю.— Мені невідомо, чим, якими мотивами керується перший секретар, ігноруючи і розправляючись з кадрами, та я певний, що в нього на душі не чисто. Ні разу в очі не критикував мене, не лаяв, як, бувало, Осетрюк, а все за моєю спиною... О, він на кожному кроці підриває мій авторитет. Ти ж, Федоре Федоровичу, свідок...

— Прокурор особа офіційна. Бути в ролі свідка ми не маємо права.

— Це вже казуїстика! Але якби... Ну от я піду зараз і поставлю вимогу — скликати засідання бюро. І про все на бюро розповім, нічого не приховуючи. Особняк — дрібниця, звичайно, але це ще одна крапля... Я розповім і про те, як під мене увесь час підкопуються. Про потурання з боку Навроцького таким розбещеним у побуті елементам, як Сербін. Хіба ти, Федоре Федоровичу, як член бюро, як комуніст, мовчатимеш?

Перетяють ввібрав голову в плечі, наче змерз.

— Якщо зав'яжеться принципова розмова, Перетяють скористається правом голосу. Будь певний...

— Тоді, може, разом і зайдемо до нього?

— Удвох? Ні, незручно. Вийде, що ми змовилися. Все, друже, треба робити обачливо. Ти іди, починай, а я буду в себе. Однаково ж мені подзвонять, як скличуть бюро. Поспішай, бо пізніше його вже й не застанеш. До речі, ось тобі, Леоніде Йосиповичу, ще один козир в руки. На всякий випадок. В Богодарівці міліцією вилучено два самогонні апарати. А наш Петро Петрович там на весіллі гуляв. Аргумент?

— От якби апарат вилучили і в Подолянчуків, яких він опікає...

— Не все зразу. Доберемося і до Подолянчуків, маємо час. Ну, ні пуху ні пера!

— О, про вовка помовка! — підвівся назустріч Стародубу голова правління «Нового побуту» — міжколгоспної будівельної організації Бойчак. — А я оце доповідаю Петру Петровичу про наші справи, а потім до вас... — Бойчак наче вибачався перед головою райвиконкому, що не до нього першого пішов, а до Навроцького.

Стародуб мовчки подав руку Навроцькому, потім Бойчаку і молодому зовсім хлопчині в рябому піджаку, на лацкані у якого красується синенький ромбик — значок вихованця Київського політехнічного інституту. Це Юрій Карабієвський, нещодавно затверджений на посаді інженера.

— Сідайте, Леоніде Йосиповичу, — зауважив Навроцький. — Вам це теж корисно послухати.

В Бойчака на коробці з сірниками записано якісь цифри, і він називає їх, пояснюючи, до речі, не дуже упевнено, яку користь принесе введення в дію ще одного каменерізного комбайна. Карабієвський гризе олівець, він наче незадоволений тим, що Бойчак доповідає без ентузіазму, надто спокійно. Комбайн коштує дорого, і тому дуже важливо «завербувати» першого секретаря райкому у свої спільники, а потім уже ставити питання про придбання комбайна на міжколгоспній раді.

— Ми за рік добули однією машиною сімсот тисяч блоків. Якщо взяти до уваги, що один блок — це шість цеглин...

— Я маю всі ваші розрахунки, Бойчак. Спасибі Карабієвському, він дуже детально в пояснювальній записці характеризує кар'єр. А як з кадрами на другий комбайн?

— Хіба у нас мало в колгоспах механізаторів?

— Е, ні, самим на місці треба готувати. Ви про це не думали, на «дядю» надіялися?

— Такий недолік є, товаришу Навроцький. Будемо самі готувати, — згодився одразу Бойчак.

Карабієвський покрутив головою, і це Навроцький помітив.

— Ви наче не згодні зі мною?

Інженер трохи знітився.

— Мені здається, що створювати окремі курси економічно не вигідно. Потрібне учбове приміщення, матеріальна частина, викладачі. І все це для шести-восьми чоловік.

— Що ж ви пропонуєте? І далі переманювати колгоспних механізаторів?

— Навіщо переманювати? Ми можемо відрядити на існуючі курси кращих робітників, які зараз працюють у нас вантажниками. А спецдисципліни прочитаємо їм потім самі...

Навроцькому сподобалася, видно, позиція молодого інженера і те, що він сміливо вступив з ним, секретарем райкому, у ділову полеміку. Власне, й сперечатися не варто, Карабієвський має рацію. Для невеликої кількості машиністів гірничого комбайна нема справді потреби створювати окремі курси.

Далі розмова пішла про те, свідком чого став Навроцький, відвідавши кар'єр. Він залишився незадоволений організацією праці і побуту колгоспних гірників. Машини вантажаться вручну, мало дбають у кар'єрі про техніку безпеки, про санітарні умови праці. Навіть питна вода не завжди доставляється своєчасно... Бойчак почав був виправдовуватись. Кар'єр молодий, у них, мовляв, ще тільки пусковий період.

Леонід Йосипович Стародуб нетерпляче чекав. Бойчаків, якого добре знав ще як голову колгоспу, подав кілька разів сигнал очима: «Закругляйся».

Названо було першочергові об'єкти, куди, на думку Навроцького, слід безперерійно постачати блоки з ракушечника. На будівництво лікарського пункту в Ставчани, школи в Галайках, будинку спеціалістів у Новій Михайлівці...

— Ми так і робимо, Петре Петровичу. Даємо тепер блоки лише на громадське будівництво, — запевнив секретаря райкому Бойчак. — Розбазарюванню кінець.

Навроцький скинув на нього очі.

— Що ви маєте на увазі, говорячи про розбазарювання? Індивідуальні будинки?

— Був такий гріх, Петре Петровичу, сиділи без грошей, і от довелось трохи за готівку реалізувати. Але не на сторону, а своїм же колгоспникам.

І знову Навроцький:

— А відколи це, товаришу Бойчак, добре діло стало вважатися гріхом? Тут я з вами не згоден. Який же це гріх, коли ви відпускаєте колгоспникам камінь на хату? А звідки ж вони повинні його брати?

Бойчак пошкріб потилицю, наче щось його там оце тільки що вкусило.

— Усіх не задовольниш. А як одному даси, а другому відмовиш — життя не буде. Маємо, слава богу, досвід.

— Більше блоків треба добувати, товаришу Бойчак. Тоді на всіх вистачить. Ви ж самі казали мені, що запаси ракушечника практично невичерпні. І собівартість блоків невисока... Ні, на житло колгоспників не можна дивитися як на щось другорядне. Що ж це, справді, виходить? Для корів, свиней, птиці ми все знаходимо: і цеглу, і блоки, і шифер, а як на хату — тут ми бідні зовсім, нічого у нас немає. А хата — це ж велике діло. Тепла, світла, простора квартира — і на душі у людини радість. Мабуть, нам, товариші, не завадило б скласти років на три, на п'ять свій генеральний план житлового будівництва в селах району. І повести справу так, щоб забезпечити всіх колгоспників блоками, цеглою... Налагодити нарешті виробництво черепиці. Скільки блоків за зміну напилує комбайн?

— Чотири сотні приблизно.

— Майже десять кубометрів, — уточнив Карабієвський. — За десять змін — будинок. Двокімнатний з кухнею. Як увесь скласти з блоків, він буде мов лялечка. І недорогий. Матеріал же безкоштовно. Природа його надбала. Добувай тільки, бери розумно, по-хазяйському. — Побачивши, що Навроцький слухає його з цікавістю, Юрій Карабієвський захоплено продовжував: — Цілі вулиці світлих кам'яних будинків, уявляєте, як це чудово! Скрізь білі села. Будинки і огорожі тут і раніше клали з черепашика, але його добували примітивним способом: довбали кайлами, рвали вибухівкою. Брали те, що лежало на поверхні, що само випирало, росло з землі. Більше нівечили матеріал, з великої купи неможливо було підібрати два уламки однакової форми... От ви, товаришу Навроцький, казали про план на п'ять років... Якщо розумно розробляти кар'єр, то за п'ять...

«Довгенько збираєтеся в Корчині хазяйнувати, — подумав невесело Стародуб. — На п'ять років уперед заглядаєте».

Те, що в розмові випадково було зачеплено житлову проблему, давало Стародубові добрий привід. Без особливої передмови можна одразу перейти до своєї справи. Нехай тільки піде Бойчак з своїм балакучим інженером.

І ось нарешті вони залишилися удвох. Навроцький ще був під впливом шойно почутого від Карабієвського. Його радувала цілеспрямованість молодого інженера, його запал. Більше б таких у колгоспи! Знання, і невичерпна енергія молодості, і реальні, зовсім реальні мрії. Білі вулиці... Білі села... Завтрашній день він бачить уже сьогодні, бачить його світлим і прекрасним.

Навроцький забув, здається, що він не сам, і з хвилину дивився у вікно на кучеряве узгір'я, яке полумиском облягало Корчин і наче захищало місто від холодних вітрів. Там, серед білих і голубих брил, ніби перенесених руками велетня з рівнини, буйно розрісся вільшаник, дикі морелі, грецький горіх. Горби рано прокидалися навесні і зацвітали щедро і многобарвно, посилаючи місту хвилю за хвилею свої стійкі аромати. Тоді у кожній квартирі довго зберігалися пахощі: тонкий аромат фіалки, солодкий чад лаванди, п'янкий, що клонить у сон, дух шавлії... А потім під осінь скрізь пахло вином і плодами. Не листя, не цвіт, а нагрітий сонцем корінь викидав у повітря міради летючих краплинок, невидимих для людського ока. Недарма, мабуть, під осінь найбільше-весіль у Корчині! Осінній трунок міцніший за чари ворожки-весни.

Добре мріється секретареві райкому, мов юнакові. І самому собі совісно признатися, що трохи заздрить він інженерові, Юркові Карабієвському.

Стародуб повертає його до реальності.

— Я вам заважаю? — голос глухий, роздратований.

— Пробачте, Леоніде Йосиповичу, — Навроцький розуміє, що пауза надто затяглася. Він же не дома на відпочинку, а в робочому кабінеті. І Стародубові чогось треба од нього.

Стародуб справді гнівається. В очах каламуть. Стародуб ніби протестує. Ну що ж, він має право. Навроцький своєю неухважністю образив людину.

— Цей Карабієвський... Ви чули, як він говорить про білі села? Я заслухався. І ось в думці спробував уявити їх собі... — виправдовувався Петро Петрович.

Але той чув уже тільки самого себе, чув те, що клекотіло у ньому і від чого треба було конче зараз же, в цю мить звільнитися, поки гнів сильніший за поміркованість... До того ж, його супротивник почуває себе якось неупевнено. І це додає Стародубові рішучості.

— Я хочу говорити з вами як комуніст з комуністом,— йому аж дух перехопило від власної сміливості, якої він ніколи досі не знав за собою, особливо, коли доводилося бути сам на сам із першим секретарем райкому. Його щокри крилися червоними плямами.— Ви всіх підтримуєте. А Стародуб, що він вам зробив, чим насолить?

Навроцький сів рівніше на своєму стільці. Подив, який виник спочатку в його очах, швидко зник і натомість з'явився інший вираз, він, мов розбуджений по тривозі солдат, став більш зосередженим. «Ну, звичайно, не тільки в моїй сьогоднішній неухильності причина цього вибуху»,— подумав секретар райкому. І, догадуючись, що, певно, це і є той критичний рубіж у їхніх взаєминах, до якого вони неухильно наближались, він навіть зрадів.

І замість того, щоб відповідати в тому ж тоні, яким розмовляли з ним, Навроцький мовив спокійно:

— А ви мені сьогодні подобається, Леоніде Йосиповичу. Я люблю одвертість. Кажіть же все, з чим прийшли. Не крийтеся. Я обіцяю вам теж бути одвертим до кінця.

— Ні, ви скажіть мені спершу, хто прислав до мене цю дитячу делегацію?

— Яку делегацію?

— Ту, що приходила до мене додому. Відносно особняка і саду.

Навроцький здивувався.

— Нічого не знаю. Розкажіть докладніше, будь ласка.

Стародуб недовіриливо прищурився.

— Добре. Доповім вам офіційно. Так от. До мене, голови райвиконкому, члена бюро, депутата обласної ради, прийшла години півтори тому ціла делегація школярів. Налякали дружину, зчинили переполох: будинок — наш, сад — наш. А ви, мовляв, незаконно його захопили.

— Вперше таке чую! Зі мною, Леоніде Йосиповичу, ніхто не радився, даю вам слово. Колись давно ще, при-

гадую, Ігор Миронець на районній комсомольській конференції вніс пропозицію про відновлення піонерського клубу, станції юних натуралістів і передачу їм відповідних будинків і садиб. Але поки що ніхто нічого не вирішував і це питання залишилося відкритим.

— В тому-то й річ! Варто було дати відповідний сигнал — і атака почалася. Та ні, почалася вона, звичайно, ще раніше, з вашим приїздом. Атака на авторитет Стародуба. Мені не жаль особняка, чорт з ним. Я жив і в гуртожитках, і в одній кімнатці. Я не з шляхетського роду. Мій батько хлібороб, комнезамівець. Беріть особняк, якщо він комусь потрібний, забирайте. Але зважте, що я не двірник і не листоноша. Мій авторитет — це авторитет райвиконкому...

«Звідки у нього таке презирство і недовір'я до простих людей і така зарозумілість?» Стримуючи себе, щоб не сказати Стародубу чогось гострого, образливого, що буде справедливим, але не дасть, можливо, ніякої користі, Навроцький одразу відмовився від полемічного тону. Він не став доводити, що кожна праця, кожна професія почесна і що двірник і листоноша заслуговують на таку ж повагу, як і всі інші чесні трудівники. Але він дав Стародубові сказати все, що той хотів, і лише тоді став відповідати йому.

— Так, Леоніде Йосиповичу, авторитет керівника — річ дуже важлива. Та в чому, власне, полягає авторитет керівника, що його, так би мовити, обумовлює? Висока службова посада? Те, що перед дверима наших кабінетів сидить секретарка? В чому ваш, в чому мій авторитет? Давайте разом подумаємо.

Стародуб огризнувся.

— Тут нічого думати! Авторитет — це насамперед вміння підкорити своїй волі людей, вести їх за собою.

— Чому «своїй» волі? У нас є воля партії, воля народу. Ми з вами тільки провідники цієї волі.

— А я ніколи не відділяю себе від партії. Все, що я роблю, роблю для партії.

— У мене немає ніяких підстав сумніватися в щирості сказаного зараз вами. Але цього ще замало, це ще не все... За словами стоять діла. Нас, комуністів, судять тільки по ділах...

— В чому ж ви обвинувачуєте мене? В бездіяль-

ності? Я сплю п'ять-шість годин на добу. У мене дванадцятигодинний робочий день. І район, слава богу, не відстає від сусідніх. Всі функції, які покладено на райвиконком, на сільські ради, ми виконуємо з честю... І, якщо вже говорити одверто, райвиконком ніколи не просив ні в кого допомоги, самі справляємося... А наших працівників ви щоразу смикаєте. Всі члени партії по кілька разів їдуть на села вашими уповноваженими... Ні, не подумайте, що я проти. Я констатую факти. Ви бачите тільки свою роботу, а наша, райвиконкомівська, здається вам зовсім мізерною... Ви навіть відмовилися бути депутатом і членом виконкому, чого ще ніколи в Корчині не було. Перший секретар сам собі, а виконком — сам...

— Ну, це вже даремно. Якщо мою кандидатуру назвуть на виборах, я буду вдячний і все зроблю, щоб виправдати довір'я. Але ж ви добре знаєте, що під час попередніх виборів мене в Корчині не було.

— Дарма! — вів далі наступ Стародуб. — Конституція передбачає додаткові вибори... І ми це завжди робили і робимо. Скажіть краще, що на районний орган влади ви дивитеся як на щось другорядне, тому й відмовилися. У нас з вами виходить, як у тій приказці: хто в ліс, а хто по дрова. На місцях деякі горе-керівники ігнорують райвиконком і мене як голову, а ви ще й прихвалюєте. Якщо Стародуб «проти», то ви неодмінно «за». Ви поступаєтеся інтересами держави, не побоюся сказати і це, заради... того, щоб у Стернівці або в Богодарівці вас вважали добреньким, а Стародуба ненавиділи. Ну звичайно! Ви теж підписали рапорт про дострокове виконання плану хлібоздачі, але хіба не я, Стародуб, мотався день і ніч по колгоспах, ще й з прокурором? Не я матюкав голів? Ага, вам навіть смішно! Спасибі і за це! Стародуб розвінчує саботажників, які навмисне зволікають виконання державних планів, а ви... ви прикриваєте їх своїм авторитетом.

— Цікаво. Яких ще саботажників я прикриваю? Може, ви скажете, Леоніде Йосиповичу, назвете їх?

— Назву. Ви цілуєтеся з Нагірняком. З Сербіним... Вам байдуже, що Сербін дозволяє собі розмовляти зі мною, членом бюро райкому, наче ми корів разом пасли. Хто він такий, цей хлопчисько, якому все можна? Чому ви так опікаєте побутово розкладеного молодика? В нього, крім лікарки, вже й інша є. Прокурор спокою

не має відтоді, як у Богодарівці з'явився донжуан з дипломом агронома... А ви...

— Стійте, стійте! Це вже знову щось нове.

— Для кого нове, а для мене старе. Подзвонить Федору Федоровичу, нехай він вас поінформує. Бо я бачу, що ви й тепер не хочете вірити мені. Як же! Стародуб насмілюється втручатися не в свої справи, це ж не податки, не ремонт шляхів. Аморальні вчинки на території району не повинні цікавити голову райвиконкому—зась йому... Так по-вашому виходить?

Він уже використав головні свої козири, а Навроцький почував себе спокійніше, ніж на початку розмови. Тільки час від часу рука секретаря райкому тяглася до акуратно заструганих олівців, ціла дюжина яких визирала з чорної мармурової чаші. Але нічого Навроцький так досі і не записав. Здавалося, він цим казав Стародубу: «Всі докори твої, чоловіче, дріб'язкові, не варті уваги». Це ще більше ображало і разом з тим паралізувало Стародуба. Він раптом відчув себе безнадійно невдатним. У спокійній стриманості Навроцького бачив його перевагу над собою.

— Все? Ви все сказали? — Навроцький нарешті взяв з чаші товстий червоний олівець і на чистому аркуші жирно вивів: «Сербін». Потім тричі підкреслив це слово.

— Докладніше я говоритиму на засіданні бюро, — глухо кинув Стародуб. Він озирнувся і, знайшовши в кутку кабінету столик з металевим балончиком, облизав пересохлі губи.

Навроцький мовчки пішов до столика, налив повну склянку води і підніс Стародубу. Той двічі відпив по ковтку, передихнув і решту випив залпом.

— Насамперед відповім на зовсім не істотне. Сад і особняк. Якби справді, Леоніде Йосиповичу, виникла потреба повернути садибу юннатам, ми б, сподіваюся, легко знайшли з вами спільну мову. Хіба є щось таке, що ми пожаліли б для наших дітей...

Стародуб невиразно мотнув головою, що можна було зрозуміти і так і так.

На аркуші, який лежав перед Навроцьким, з'явилося ще одне слово: «Юннати». Стародуб подумав: «Доведеться переселитися, нічого не зробиш...»

— Новий будинок легше збудувати, ніж цей для них пристосувати.

— Можливо. Але ви, Леоніде Йосиповичу, і самі розумієте, що не візит піонерів привів вас сьогодні до мене. Що ж тоді? «Аморальні вчинки на території району?» Припустімо. Що ж, признатися, мені прикро знову чути таке про Сербіна... Та, перша історія,— ви мені про неї повідали,— виявилася значно складнішою, ніж вам уявлялося. Справді, стосунки лікарки Чудновської з Сербіним були тоді не зовсім зрозумілі. Але хто ж сказав, що це злочин? Грубе втручання у таких випадках приносить тільки шкоду. Ми не євнухи і не ортодоксальні моралісти, ми — люди. В тому, як створюється сім'я, нема і не може бути шаблону. Мені відомо, що десь на Жовтневій святі вони збираються оформити свій шлюб. Чого ж нам від них треба?

— Збираються?.. А тим часом Сербін...

— А тим часом про Сербіна, хотіли ви сказати, є знову сигнал? Того разу його аморальність налякала лікаря Савранського і вас з товаришем Перетятком? А нині? Хто нині виступає стражем моралі? — запитання звучало якось іронічно.

— Я заяви не бачив,— признався він,— Федір Федорович тримає її, мабуть, під трьома замками і не знає, що з нею робити. Не хоче знову мати неприємність...

— Знову?

— Ви тоді спеціально викликали прокурора Перетятка до себе. Невже забули?

— Ні, я не забув. Ми з ним радилися. І обое прийшли до однакового висновку. Ніяких підстав для втручання прокуратури не було...

— Федір Федорович мав з цього приводу іншу думку.

— Невже? Вперше чую. Мені він нічого такого не казав. Одначе, Лоніде Йосиповичу, сигнал є, і ми зобов'язані його перевірити. Можете бути певні, я не стану на захист Сербіна, коли виявиться, що він винний. У Богодарівці є у нас чудові комуністи — бригадир механізаторів Полянничко, ланкова Анастасія Лиманська, колишній вчитель Тиміш Синиця. Не може бути, щоб вони нічого не знали. В селі усе як на долоні. На одній кутку пес гавкає, на другім чути...

— Це вірно. Там все як на долоні,— якось багато-значно подивився на Навроцького Стародуб.— Пригадую, ви на весіллі у Богодарівці побували, а на другий день... чого тільки люди не плели. Брехали навіть, що

в старого Подолянчука пили не казбонку, а звичайнісінький самогон. Одна тамтешня жіночка, у якої нещодавно вилучили самогонний апарат і реалізували вісім літрів хлібної, дала слідчому показаніє. Їм можна, каже, а мені ні... Ось так, Петре Петровичу. Люди все бачать. Шила в мішку не втаїш,— пригнічений досі Стародуб наче знову трохи ожив.

«І це, бач, нагадав мені!» — з іронією подумав Навроцький, але йому все ж не хотілося вірити, що Стародуб шантажує його. Просто людина в такому стані, коли з уст може зірватися й дурниця. На це не треба вважати. Не це головне. І якщо вже відповідати Стародубу на його закиди, то треба говорити зовсім про інше. Про негідні методи, яких не хоче чи не може позбутися Стародуб. Життя іде мимо Стародуба, а він же претендує на високу і відповідальну роль керівника. Чому він так чіпляється за старе, наче й не було ХХ з'їзду? Чи, можливо, він належить до того типу людей, яких виправляти неможливо, вони мов ті криві дерева, у котрих вже припинилися процеси творення, росту. Не мертві і не живі.

— Ну що ж, Леоніде Йосиповичу. Мені здається, що я вас зрозумів. Буду з вами одвертим. До кінця. Ображене самолюбство підштовхнуло вас на цю розмову, але не тільки воно. Ви самі давно відчули, що опинилися в глухому куті, осторонь великих справ. Ось у чому річ...

Стародуб уперто дивився на Навроцького. І не дуже дослухався, що той говорить. Він запитував очима Навроцького: «Порозуміємося ми коли-небудь чи ні? Даси ти мені жити спокійно чи наші взаємини і далі залишаться такими, ніби ми не керівники одного району».

Немов догадуючись, які саме думки зараз додумує Стародуб, Навроцький вторгся раптом із несподіваною зовсім пропозицією.

— Вам не здається, Леоніде Йосиповичу, що варто скликати чергову сесію районної ради? Осінь. Люди тепер вільніші.

— Сесію? А з яким питанням? — Стародуб прикинув, злякавшись своєї здогадки. Потім, мов засапаний кінь, ворухнувся побілілими ніздрями.— З організаційним? Я вас вірно зрозумів, товаришу секретар райкому?

«Що я роблю, дурень? Навіщо підштовхую фатальні події!» — жакнувсь він тут же.

Та слово не горобець, вилетіло — не впіймаєш. І, чекаючи відповіді, Стародуб відчув, як серце защеміло раптом, ніби хтось схопив іржавими обценьками і стиснув безжально. Перед очима в нього все закрутилося, попливло...

Коли він знову побачив перед собою Навроцького, той уже стояв поруч. З холодної склянки вода лилася Стародубу на голову, на шию, стікала за сорочку. А йому було байдуже, зовсім байдуже...

Петро Петрович одвіз своєю машиною Леоніда Йосиповича додому...

За парканом стародубівської садиби хтось несамото тряс гіллясту грушу. Чути було, як у траву м'яко падали важкі плоди.

Кілька рожевошоких грушок лежало і по цей бік паркана. При падінні вони порепалися, і тепер уже їхнє солодке тіло пожадливо розкльовували оси.

Розділ сімнадцятий

Ананій не завжди міг викроїти пару вільних годин для завершення наукової праці. Залишалося скласти порівняльні таблиці і систематизувати дослідний матеріал, і це він повинен був зробити до першого жовтня. Та проминула вже половина жовтня, а бригадирові, як і раніше, ніколи було й угору глянути. Осіння посівна, підготовка тваринницьких ферм до зимівлі, закладання саду... Крім великих справ, повсякчас виникало безліч малих, і він з ранку до вечора крутився як білка у колесі, намагаючись всюди встигнути, все побачити, все помацати, як то кажуть, власними руками. Дня, звичайно, не вистачало, доводилося доточувати його ніччю. Харчувався він похапцем і схуд так, наче тільки-но зняли його з тієї баржі, на котрій дрейфував в океані з трьома товаришами землячок Ананія турбівський хлопець Анатолій Крючковський. Тільки й того, що не мав такої, як у них, щетини на обличчі.

Лист з інституту, підписаний самим деканом, неждано нагадав, що кафедра планує заслухати Ананія Сербіна в листопаді. Аж тоді він захвилювався. На пальцях порахував дні, що залишилися. Виходило не дуже густо. Спершу хотів звернутися до свого парторга Тимоша

Кіндратовича Синиці, нехай він побригадирує тижнів зо два, поки Ананій не закінчить свою роботу. Та посоромився. Тиміш Синиця теж вчиться заочно в аспірантурі Київського державного університету. Ні, Синицю не можна перевантажувати. А на кого ж покласти тимчасово обов'язки бригадира? На Грицька Канія? Чи, може, краще на Анастасію Пилипівну Лиманську? Беззмінна ланкова, Лиманська користується авторитетом у богодарівців, навіть чоловіки ставляться до неї з повагою. Взагалі про Лиманську він не раз думав. Шкода, що у неї мала освіта, чотири класи колись скінчила, та й усе. Трудівниця вона, сумлінна, передова, та відколи значну частину польових робіт виконують механізатори, Анастасія Пилипівна почуває себе ні в сих ні в тих. Вже й на громадській бригадній раді проговорилася: «Щось треба думати з ланками...»

Зупинився на кандидатурі Лиманської. Знав, що і Петро Степанович Нагірняк не стане заперечувати, і Полянничко їй підсоблятиме, і Павло Іванович Досенко. Отож діло лише за нею. Дасть згоду, тоді він, Ананій, своєчасно з'явиться на світлі очі вченої ради інституту, і не з порожніми руками.

Отак знайшовши нарешті вихід і наперед смакуючи, як то буде чудово, коли вдосвіта не треба бігти в контору, цілими днями гасати на ланах, сидіти до ночі на нараді, сваритися, підганяти ледачих, агітувати. Усе йде само собою, без твого втручання, а ти спокійно сидиш у своїй кімнаті і пишеш... Рядок за рядком, сторінка за сторінкою... Ось уже їх чимало набралось в папці, на якій красивими строгими літерами виведено зверху: «Аспірант А. Т. Сербін», а трохи нижче розмашисто назва наукової праці: «Родючий камінь». Ось він бачить себе на кафедрі з цією папкою в руках, йому аплодують... Вчена рада одностайно схвалює висновки аспіранта Сербіна і входить з клопотанням, може, навіть до Міністерства сільського господарства про організацію спеціальної комплексної експедиції по виявленню нових місцевих родовищ фосфоритів, більш продуктивних, ніж ті, які досі були відомі, вигідних для промислового видобутку. А потім... Мине небагато часу, і ґрунти Вінниччини, Хмельниччини, сусідньої Буковини одержать з розмельних фабрик мільйони тонн високоякісних мінеральних добрив. Ґрунти збагатяться, зростуть врожаї, а

якість сільськогосподарської продукції покращиться. Цукровий буряк, виноград стануть солодшими, картопля матиме більші бульби. Кожен качан кукурудзяний буде повнозерним, великим. А як забувають трави на луках, в заплавах річок та озер, якщо хоч раз на три роки підживлювати їх з літаків фосфоритним борошном!

Так, він доб'ється свого! Зіткнувшись з деякими маловірами, які твердили, що родовища подільських фосфоритів вичерпали себе, що створювати нові копальні і розмельні підприємства нерентабельно, Ананій Сербін упав трохи духом. Але наслідки власного експерименту з борошном, здобуті цієї осені, знову підігрили його. А тут ще й інститут озвався.

У своїй кімнатці, сидячи над підручниками з агрономії і хімії, над науковими виданнями Сільськогосподарської академії про фосфоритну сировину, він був більше аспірантом, ніж бригадиром. Навіть дуже стомлений, обов'язково на «сон грядущий» студював Соколова, Прянишникова... Прянишникова читав з особливим інтересом. І роблячи окремі нотатки, записуючи думки, які виникали під час читання, він відчував муки совісті. Лише власна неорганізованість, як він був переконаний, позбавляла його досі можливості систематизувати цікавий і цінний матеріал. Зустрічаючи в журнальних статтях посилення на том другий, том п'ятий, Ананій тільки здивовано і заздрісно думав: «І коли вони встигли так багато написати». Ось і він не молодий вже, а доробку нуль цілих.

Однак за порогом хати Лизавети Вихристюк його чекало житейське море, яке підхоплювало Ананія Сербіна, мов суху тріску, і несло, несло на своїх хвилях. Несло вже не як капітана, але частіше, як звичайну людину: житейське море любило диктувати людям свою волю, примушувало робити те, чого зараз робити не хотілося, і відкладати на потім, на завтра здійснення давно задуманого, того, без чого все інше здається другорядним. Бригадирські обов'язки забирали весь його час, майже всю енергію. Вони були широкі і всеосяжні, не визначені жодною інструкцією, але такі ж відповідальні, як обов'язки батька чи матері в сім'ї, залежно від того, хто з них грає першу скрипку. А богодарівська сім'я налічувала понад чотириста дворів, майже півтори тисячі дорослих і дітей. Скільки існує село, богодарівці

завжди були хліборобами, і якби тут існував музей, то серед його експонатів, крім хліборобського реманенту, ніяких інших знарядь праці ніхто не побачив би. Від часів царя Гороха, як говориться, і до наших днів — хлібороби. Мотики і дерев'яні рала, звичайні плужки, у які впрягалися і коні, й люди, залежно від заможності хазяїна, і, нарешті, перший «фордзон», придбаний робітничо-селянським урядом у далекій Америці і переданий в руки ТСОЗу, як тоді, в тридцяті роки, іменували скорочено Товариство по суспільному обробітку землі. Ось по таких сходинках — від мотики до плуга — все вище, хоч і помалу, піднімався хлібороб доколгоспний, і на це пішли століття. А потім був одчайдушний революційний стрибок мільйонів, схожий на бойовище, була колективізація. У музеї майбутнього, якщо його створять колись хлібороби Богодарівки, стоятиме, може, і вітчизняний трактор «ХТЗ».

...Тепер до його сім'ї належала ще одна людина — Галина Чудновська. Вона найджала у Богодарівку часто, але так, щоб її менше людей бачило, частіше уночі. Для медпункту виділив Нагірняк конячку і бричку, прикріпив постійного їздового, і тепер лікарка мала свій виїзд. І в Богодарівці, і в сусідньому селі були хворі, яких лікарка періодично навідувала, ну, а після візитів, стомлена і голодна, пропахла ліками, з'являлася до Вихристючки і тут ночувала. Ананій приходив пізніше і заставав її у своїй кімнаті, вже одягнену подомашньому, в легеньких чорних капцях з опушкою, рум'яну від збудження, сором'язливу. Галина розповідала йому, як пройшов день, в кого вона була, що робила, заочно знайомила з своїми пацієнтами, приносила йому від хазяйки чай або молоко і, поки він вечеряв, сиділа поруч тиха й зосереджена, голубила Ананія щасливими очима... Вона розцвітала, повніла, і вже не треба було особливо приглядатися, щоб побачити виразні ознаки материнства. Він, зустрівшись з нею на вулиці, дивувався, як добре Галина маскується, ховає від чужих очей їхню таємницю. І розумів — скоро, зовсім скоро ніяке маскування, ніякі хитрощі вже їй не допоможуть. Совість мучила Ананія. Коли ж він нарешті наважиться назвати її привселюдно своєю дружиною? А Галина мовчала, не корила його, нічого не вимагала. Здавалося, і того їй досить, що двері Ананієвої квартири були

завжди для неї відкриті. Що його вузьке ліжко час від часу стелила своїми руками, стелила на двох...

Вже поповзли нівроку плітки і в Богодарівці, і в Стернівці про їхнє женихання, але ніхто нічого не знав до пуття аж доти, доки вони не прийшли на чуже весілля в парі. Чи то випадково так вийшло, але Галина з'явилася до Гані Подолянчук у платті, з якого ніби виросла, воно занадто облягало її стан. І що ж? Спостерігаючи на собі докірливі погляди богодарівських жінок, вона ні трішки не бентежилася, трималася гордо, наче біля вагітної сидів законний чоловік. «Де ж це ти, голубонько, спіткнулася, з ким?» — уїдливо запитували своїми безсоромними поглядами жінки. І Галина їм, теж очима відповідала: «Ви як той москаль, що зна дорогу, та ще питається».

На весіллі у Подолянчуків до них підходили знайомі і пили з ними і за них, за їхнє щастя. Каній зовсім осмілів і не шлюбній парі кричав «гірко», а їм, вимагаючи, щоб Ананій Сербін поцілував зараз же лікарку. Галина і тут не розгубилася. Ананію підморгнула весело і привселюдно розцілувала не... його, а Грицька Канія.

Тієї ночі Ананій сказав Галині, що ближчим часом треба неодмінно все законно оформити. Чи не приурочити це до Жовтневих свят?

Галина розгубилася і довго не відповідала йому. Потім закрила лице руками і заридала. Здавалося, вона не вірила його словам...

Згадуючи тепер, як бучно святкували весілля Гані Подолянчук, Ананій страждав. Невже і його примусять влаштовувати щось подібне? Ні, ні за що в світі! Ні дружок, ні бояр — нічого не треба. Вони з Галиною, можливо, й розпишуться не в Стернівці, а в Корчині, де їх ніхто не знає. А весільний обряд, якщо без нього не можна обійтися, у Петра Степановича. Там починалося... Там Надія Микитівна ненароком звела їх, не маючи, певно, й гадки, чим усе скінчиться. І він не мав гадки...

Як воно, справді, буває на світі? Одну любиш, другу за жону береш... Десь недалеко Таїна Коновко, а між нею і Ананієм лягла прірва, і до минулого вже немає і не може бути вороття. Його з Галиною скоро зв'яже шлюбне свідоцтво, а головне, дитина. Дитині потрібний батько, і тому він, Ананій, мусить зараз думати не про себе і не про свої почуття, а насамперед про нову ма-

леньку людину, яка з'явиться невдовзі на світ. Та й Галину йому шкода, адже вона так беззастережно вірить йому, так безкорисливо і самовіддано любить. Навряд щоб Таїна була з ним такою... Розумні люди кажуть, що любов в родині приходить згодом. Звикне, то й полюбить. Мабуть, цьому можна повірити. Бо от і він звикає до Галини, жде її, і сьогодні жде, і відповідатиме на її ніжність, на її ласки... Галина йому не чужа. Але ж чому та, друга, згадується йому, чому, буваючи зрідка в Корчині, він обов'язково уриває кілька хвилин, щоб пройтися алеєю міського парку, де грозової ночі він насмілювався вперше поцілувати Таїну?

Ананій трохи нагадував пасажира, який, зайнявши місце в вагоні поїзда, з тривогою чекає дзвінка і все ще вагається — їхати йому чи зійти, поки поїзд не рушив. Мить — і буде пізно, він це добре знає.

Сутеніє, ще трохи — і треба світити лампу, бо електрики нині не буде. В сільенерго склали якийсь змінний графік і один раз на тиждень, у вівторок, Богодарівку залишають без струму. У цей день на фермах все роблять вручну і не тихим, а злим словом згадують товариша Семидонського, так часто згадують, що йому, бідоласі, мабуть, безперестану гикається.

Гупнуло в двері, хтось, певно, не свій, бо не знає, що хвіртка на пружині.

Ананій вийшов і вже в снігах побачив Кіндрата Юхимовича Полянчика. Вони сьогодні ще не зустрічалися.

— Можна до тебе?

— А чому ні?

— Йшов мимо, дай, думаю, загляну. Як тут наш холостяк живе. До речі, приніс тобі один документ. Хлопці розробили нові зобов'язання механізаторів. І де-що цікаве запропонували.

Полянничко скинув плащ, кепку, видно, збирався-таки посидіти трохи. Схвально глянув на папери, книжки.

— Взявся нарешті.

— Не дуже... Хочу відпустки просити днів на п'ятнадцять. Тоді, може, встигну. Підтримаєте мене, Кіндрате Юхимовичу?

— Як треба, то треба.

— Сідайте, Кіндрате Юхимовичу. В ногах нема правди. Я зараз принесу лампу.

Залишившись сам, Полянничко озирнувся довкола.

Скромно і чисто у Сербіна, як у казармі. Наче перего-родками поділили солдатське житло на рівні частини. Ні посуду, ні меблів. І стіни голі... Але що це? З-під ліжка визирають жіночі капці, не хазяйчині, звичайно, бо зовсім малі. «Чудновської капці,— догадався Кіндрат Юхимович.— Не дуже Сербін з нею ховається, коли залишив жіночі капці на виду».

Те, про що розповідав Поляничку Гордій Капуста, стривожило його як сім'янина, як комуніста. Він не повірив, намагався навіть переконати Гордія, що батько його помиляється. Втім всяке буває на світі... Може, й справді Ярина фліртує з кимсь і після заміжжя? Воно ж молоде й зелене...

Кіндрат Юхимович як міг заспокоював Гордія, але сам здорово розтривожився і, як тільки Гордій пішов од нього, вирішив негайно зустрітись із старим Капустою. Розмова їхня відбулася того ж вечора, а потім нова розмова — з Олексієм Гевелом. І ниточка потроху почала розмотуватися...

Ананій приніс засвічену лампу, поставив на стіл і підкрутив гнотика. Узяв у Поляничка папірець із зобов'язаннями механізаторів.

— Послухай-но спершу, як цей документ з'явився на світ божий. Я розповів хлопцям про бої на Волзі. Рештки мого взводу захищали один будинок. Ми на стіні записали тоді три таких пункти: перший — «Ні кроку назад», другий — «Кожна куля в ціль», третій — «Перемогти або вмерти». Хлопці довго розпитували мене, примусили багато що згадати, а на другий день дивлюсь, сидять мої і ніби колективного вірша складають. Ось це він і є...

Ананій читав пункт за пунктом правила, вироблені механізаторами. «Колгосп — твій рідний дім, спадщина твоїх дітей», «Один за всіх, всі за одного», «Не мозоля ми бери, а кмітливістю», «Норма — обов'язок кожного механізатора, півтори — механізатора-гвардійця», «Учися жити і працювати чесно, культурно, весело», «Матері — честь, батькові — шана, всім старшим людям — уклін і спасибі», «Книжка — твій друг, чим більше у тебе друзів, тим краще».

Ананій читав, і його очі з кожною хвилиною тепліли.

— А що — здорово! Я обома руками за такі правила

голосую! Оце ось мені дуже подобається: колгосп — твій рідний дім, спадщина твоїх дітей. І про повагу до старості дуже добре сказано. А то ми в дитинстві до матері лащимося, а підростаємо — відхрещуємося. І так буває,— Ананій якось мимоволі позирнув у той куток, де над ліжком висіла невеличка фотографія його батьків.

Від Полянчика і це не сховалося.

— Курити можна? — запитав Полянничко, знову починаючи хвилюватися. Про що завгодно, виявляється, говорити з Ананієм легко, але тільки не про те, заради чого прийшов. Якби перед ним був не Ананій, а, скажімо, Степан Гевел, Полянничко, звичайно, почував би себе певніше. Гевел, образивши Варвару Шалигон, тримався героєм, навіть хизувався перед людьми тим, що мав би приховувати. Його не пропечеш словами про людську гідність. А от Ананій інший. Може, хитріший, а може, й справді не тямить по молодості, що робить.

Бригадир механізаторів жадібно затягнувся, тонкий папір сигарети спалахнув й присмалив йому трохи губи.

— Я б дописав ще кілька обов'язкових заповідей,— озвався він згодом до Ананія.— Про поведінку кожної нашої людини в житті, в сім'ї, в побуті. Але вирішив спершу порадитися в партбюро. От хоч би й таке питання, як марнотратство почуттів. Легковажна гра «в любов». Багато хто на це хворіє...

Ананій Сербін очей не сховав. Якщо мають його на увазі, він готовий відповідати. Ніхто з ним про взаємину з Галиною Чудновською не розмовляв, ніхто до пуття і не знає, що вже все між ними домовлено і скоро вони поберуться.

— А може, Кіндрате Юхимовичу, ми інколи помиляємося? Може, не в марнотратстві справа? Шукає людина... І кожен шукає по-своєму. Один тільки імперичним шляхом, а другий хоче переконатися...

— Не зовсім розумію... Що таке імперичність?

— В науці, наприклад, можна прийти до якогось відкриття шляхом роздумів, а можна шляхом дослідів... Перший шлях зветься імперичним.

— Ага, дехто спершу «досліджує», а потім закохується чи не закохується,— Кіндрат Юхимович Полянничко спалахнув.— Бач, як мудро! Ні, дорогий, в коханні не може бути піддослідних об'єктів. Мабуть, краще вже той перший шлях, імперичний, як ти кажеш. Він чесніший...

Експерименти тут ні до чого! А за всякі подібні досліди я б шкуру спускав і не дивився б, хто ти і що ти... Рідному синові не дав би пощади.

Ананій сказав собі: «Так і є. Полянничко прийшов поговорити зі мною про Чудновську. Що ж, цього слід було чекати. Добре, що хоч ніхто інший, а Полянничко...»

— Ви говорите тільки про синів. А дочки... Вони теж, буває, не відстають...

— Стрикозлів, однаково, більше,— тон у Полянничка був різкий, докірливий. Та й дивився він на Ананія з викликом.— Любов — святе почуття, і той, хто його паплюжить, гендлює ним, вартій найсуворішого осуду...

— Кіндрате Юхимовичу...— Ананій почервонів.— Ви, говорячи про «декого», вціляли в Ананія Сербіна? Чи не так?

Полянничко зрозумів, що його виклик прийнято.

— Не стану захищатися. Вціляв і в тебе,— одверто признався він.

— Вам і не треба захищатися... Не вам, а мені... Так, я винен. Сам не знаю, чому спіткнувся. А що спіткнувся — факт. Ви добре сказали про любов, Кіндрате Юхимовичу. Саме сьогодні я над цим довго думав, вірніше, намагався розібратися: а що в мене? Любов чи, як ви кажете, марнотратство почуттів? Я винен перед нею і перед своєю совістю і готовий хоч завтра узаконити, але чи...

— Подожди. Я щось тебе не розумію,— зупинив його Полянничко.— Як це «узаконити»?

— Взяти з нею шлюб.

— А чоловіка куди?

— Чоловіка? В Чудновській немає ніякого чоловіка. Тепер вони розгубилися обоє.

— Мене цікавить зовсім не Чудновська... Я кажу про Ярину, про те, що підло чіплятися до заміжньої жінки...

Ананій Сербін схопився мов опечений.

— Та ви серйозно, Кіндрате Юхимовичу? Ні, чужих гріхів мені не треба, своїх досить.

— Є незаперечні факти...

— Брехня є, а не факти! Я клянуся...

— Але чому ж ти тайкома ходиш до неї на Вишняки? Чому втік, зустрівшись біля її садиби з Гевелом?

— Он воно що! — нарешті зрозумів Полянничка.—

Який це Гевел, цікаво, зустрівчав мене там — Олексій чи Степан?

— Олексій...

Ананій стис кулаки.

— Оцього я вже ніколи йому не забуду.

Після довгенької паузи Полянничко сказав:

— Я хочу вірити тобі, Ананій. Вірю. І щось треба робити... Бо Гордій страждає. Твоє ім'я Гордієві поки що не назвали, але мені назвали...

— А коли так, ходімо на Вишняки. Поговоримо з Гордієм.

— Не спіши. Треба добре все обміркувати. Дивує мене Ярина. Хтось до неї таки приходив, але хто?

— А може, на Ярину звели наклеп? Чому б Гордієві не поговорити насамперед з нею?

— Гордій упертий і дуже ревнивий. Я і то ледве допитався, чого він страждає.

— І вам сказали, що на Вишняках був я?

— Так. Олексій Гевел твердить, що бачив тебе і впізнав...

— Ну й погана ж він людина. Соромився б свого сивого волосся.

...Галина Чудновська застала їх, збуджених розмовою. Вона попросила їх не звертати уваги на неї, тим паче, що їй треба готувати вечерю. Хвилини через десять на просьбу Полянничка Чудновська відпустила з ним Ананія, але взяла слово, що ненадовго. Та повернувся Ананій пізно, Галина вже була в ліжку. Незаймана вечеря стояла на столі.

— Засідали? — відклала на бік якусь книжку Галина.

— Механізатора одного з дружиною мирили.

— Помирили?

— Майже.

— А причина?

Ананій всміхнувся.

— Ревнощі. Вона справді дуже гарненька.

— Ага. І тобі сподобалася? Але знай, ревнощі — дурниці, мій любий Ань, — позіхнула Галина. — По-перше, ніколи не маєш абсолютних доказів і тому не переконаний, що тебе справді зрадили. По-друге, якщо зрадили і ховаються з цим, вважай усе жартом. Відчуваючи за собою провину, чоловік буде уважніший до дружини,

ніжніший. А чого їй, ні, вірніше, чого нам, жінкам, власне, треба! Уважність, ніжність, турбота... Якщо це є, було б нерозумно забивати собі голову дурницями. Я тебе ніколи і ні до кого не ревнуватиму, Ань... Коли ти зі мною — ти мій, увесь мій, нічий більше...

Галина випростала з-під ковдри повні руки, і по кімнаті поплав аромат левкоя. Вона світила вогнистими очима, кликала Ананія до себе, не бажаючи, певно, витрачати ні свої, ні його хвилини на недоречні розмови про чиєсь там ревності...

Уже лягаючи, він раптом згадав.

— Мене на завтра в райком викликають. До Навроцького. Не знаю, чому одного мене.

Розділ вісімнадцятий

За три дні до Жовтневих свят Петро Степанович Нагірняк скликав правління. Треба було підвести підсумки переджовтневого змагання, преміювати кращик. На засідання запросили й не членів правління: богодарівського бригадира Ананія Сербіна, парторга цієї ж бригади Синицю, Анастасію Лиманську, активістів з інших бригад, ланкових, завідуючих тваринницькими фермами. Петро Степанович, відкриваючи засідання, назвав його поширеним.

Богодарівці трималися вкупі. Лише Поляничко як член правління сів ближче до столу. Був тут і Олексій Гевел, від бригадирства його звільнили ще весною, а з правління не вивели й досі, забули, чи що. І ось він після довгої перерви знову об'явився на світ божий. Перед самим початком Олексій Гевел підсунув Нагірнякові якогось папірця, той наблизив до очей окуляри, подивився на папірець крізь одне скельце і потім передав його Середі. Середя бачив і без окулярів і одразу став читати не з початку, а з кінця, а за мить вже звернувся до Нагірняка.

— У біжучих?

— Можна...

Середя голосно сказав Гевелу:

— Вашу заяву ми розглянемо в кінці.

— Воля ваша, — згодився Гевел.

До Сербіна нахилилася Анастасія Лиманська.

— Що він там знову нашкрябав?

— Почуємо, Анастасіє Пилипівно.— Сербін причесав рукою смоляне волосся, обтер хустинкою лице. До засідання він встиг побувати на найдалшому току, де тимчасово лежала фуражна кукурудза, організував просушування її. В Стернівку приїхав увесь в пилюці.

Доповідав Гнат Середа. Названі ним цифри всі порадували. Особливо та стогектарна плантація кукурудзи, котру обробила новоутворена механізована ланка Гордія Капусти. Сто гектарів, а їх двоє: сам Гордій і його напарник Грицько Кутковець...

Гевел давно вже совався на своєму стільці і таки не втримався.

— Кукурудзу на ділянці Капусти Гордія збирали вручну... Я сам бачив.

— А ми і це врахували. Частину справді збирали так, як ви кажете. Я назвав чисту цифру.

— Я не про цифру... Яка ж це повна механізація, коли качани руками виламували! Так і ми, слава богу, вміємо. І не двоє працювало, а трое... Жіночка Гордієві допомагала.

— Помовч, Олексію. Нехай товариш Середа скінчить доповідь,— обізвася Сірничок.— А то не знаємо, кого слухати.

Нагірняк постукав олівцем по столу. І всі затихли. Середа мав змогу продовжувати.

— У нас ще будуть загальні збори, товариші, десь у січні, можливо. Тоді ми доповімо вам докладно. А зараз я розповім про богодарівських механізаторів, бо в нас є думка відзначити їх, в першу чергу Капусту Гордія та Кутковця Григорія, і видати їм грошові премії та почесні грамоти. Звичайно, є в нас і крім них багато передовиків, ми нікого не повинні забути. Я ось зараз зачитаю список, складений разом з бригадами і парт-оргами. Прошу уважно вислухати. Може, когось пропустили або, навпаки, хтось не заслуговує. Я читатиму прізвища і показники за дев'ять місяців...

Так уже й пішло — спершу називали богодарівських передовиків, потім стернівських, потім кращих виробників із Щасливого. У кожній бригаді перед вели механізатори. Відчувалося, що доля врожаю в руках трактористів, комбайнерів, шоферів — всіх тих, хто володіє технікою...

Коли Середа подав зачитаний ним список Нагірнякові, знову підвівся Олексій Гевел.

— Є запитання.

— Будь ласка...

— Мені таки невдобно, правда. Вроді за брата заступаюся і за себе. Але я щось не чув...

— Ви гаряче взялися з весни, це вірно,— підтвердив Нагірняк.— А потім здали темпи.

— А те, що нам навмисне всякі пакості підстроювали, вам відомо? Що Степанові не давали...

— Усе нам відомо, товаришу Гевел,— рішуче обірвав Гевела Нагірняк.— Усе чисто. І нічого тут розводити...

— Не знаю, хто з нас розводить. Я заявляю як член правління, обраний, слава богу, законно, що ви зловживаєте... Я не дозволяю...— Гевел кинув погляд на двері, які саме відчинилися, і остовпів. У дверях стояв Коновко. Чисто поголений, повний на виду чи, може, припухлий, з пучками сивини на жовтій лисині. Він тримав у лівій руці нову волохату кепку, а в правій покручений грушевий костур, загострений унизу.

— Можна?

Біля дверей задвигтіли стільцями, пропускаючи Коновка. Тихін Сірничок підняв над головою свій стілець.

— Наше вам поважаннячко, Василю Порфіровичу. Сідайте ось біля мене...

В кабінеті закаламутилося. Одні, як Сірничок, кинулися вітати Коновка, тисли йому руку, інші поглядали на Нагірняка і Середу, чекаючи, як то вони зараз поведуть себе. Згадали, мабуть, що Коновко з поста голови не знятий, а тільки по хворобі був відсутній довгенько.

Привітали Василя Порфіровича з одужанням Нагірняк і Середа. Посунулися, звільняючи біля столу місце.

— Засідання правління?

— Угу.

Коновко сказав:

— Трохи спізнився я... Ну та нічого. Продовжуйте, я послухаю. Не повірите, як я скучив за вами, товариші...— і потеплілими очима оглядав присутніх.

Сів на своє місце і Олексій Гевел. Поява Коновка здивувала його і порадувала.

Недовго після цього тривало засідання. І хоч Василь Порфірович Коновко майже не втручався в обговорення, хіба що хитав головою або морщився, чимсь незадово-

лений, але його присутність ніби сковувала членів правління. Навіть головував старий Нагірняк мляво, не виявляючи свого ставлення до тих чи інших змін, які вносили у список виступаючі. Лише наостанку ожив, коли Тихін Сірничок, певно, на догоду Коновку, нагадав про братів Гевелів. Нічого ж, мовляв, правління так і не вирішило, преміювати їх чи ні.

Петро Степанович дивився на правлінців, немов запитував, як йому бути в даному випадку, як реагувати на вилазку Тихона Сірничка. Йому відповіли мовчанням.

— З першим питанням покінчено,— категорично оголосив Нагірняк, відкидаючи цим усякі Сірничкові домагання.— Переходимо до біжучих справ. Тут ось поступила заява Олексія Гевела.

— Е, ні,— обізвався той, підводячись.— Я передумав. Беру назад заяву.

— А що то за заява? — запитав Коновко.

— Проситься людина з колгоспу. На вільні хліба,— відповів Нагірняк.

— Просився... А тепер, бачу, немає потреби,— і він поважно уклонився Василю Порфіровичу.— Спасибі, що повернулися. Ще трохи, і ми б почали розбігатися, хто куди...

Загриміли стільцями члени правління, посунули з кабінету. Нагірняк з Середою перезирнулися. «А далі що?» Коновка оточили давні його прихильники — Сірничок, Гевел, голова сільради Пилип Шутяк. Бухгалтер Щербина тряс йому руку і заглядав в очі, наче Коновко був його рідним батьком.

— Ви той... назовсім? — допитувався Тихін Сірничок.

— Набридло на пенсії, я розумію,— співчував Шутяк.— Рано ще вам у відставку, рано.

— Вчасно ви повернулися, Василю Порфіровичу. Добре, що я вас дочекався,— радів Олексій Гевел.

Василь Порфірович підвівся: гостряк грушевої палиці заліз у підлогу. Переступав важко. Зробивши кілька кроків, зупинився перед однією з фотографій. Це та сама, де він з вищим начальством. Усміхнувся задоволений: «Все на місці».

Не поспішав Василь Порфірович Коновко признаватися, чого приїхав. У гості чи назовсім — працювати. Навмисне не признавався, тягнув, впиваючись мстивими почуттями. «Ага, начальнички, припишкли, як миші. Не

чекали Коновка. Списали його в інваліди, а він — ось...»

Пилип Шутяк — в колгоспі людина незалежна. Не за трудодні живе, а державним коштом. А Нагірняк і Середка — штатні заступники голови колгоспу, вони зараз ні в сих ні в тих. А йому, Шутякові, найзручніше звернутися до Коновки, запитати про те головне, що всіх мучить. Шутяк розуміє: від нього чекають ініціативи. Але і він не наслідкується одразу брати бика за роги, та й не хоче поспішати. Може, все з'ясується само собою.

Мабуть, сам бог посилає усім на виручку... кур'єра спецзв'язку. Одягнений по-військовому, з великим портфелем, вусатий кур'єр ще на порозі козирає Нагірнякові, але потім, побачивши Коновку, кладе кашкет і реєстр на стіл.

— Ви розпишетесь, Василю Порфіровичу? — і протягнув йому свою автоматичну ручку.

Василь Порфірович узяв пакет, крутив його і так і сяк.

— З області... Якась, певно, важлива постанова на багатьох сторінках.— І віддав пакет Нагірнякові.— Одик я читати, зледачів зовсім.

Голова сільради Пилип Шутяк одвернувся: йому неприємно було спостерігати, як знітився Коновко, як він намовляв на себе, аби тільки не признаватися вусатому кур'єрові, що не він тут зараз хазяїн, а Нагірняк.

Всміхнувся сам до себе Середка, йому дещо прояснилося. Тихін Сірничок похитав головою незадоволено і, скориставшись тим, що ніхто не звертає на нього уваги, пішов до дверей. Повозився з ручкою, котру чомусь заїдало, і зник непомітно.

Відкозиряв, прощаючись, і кур'єр.

Аж тепер Середка посміливішав.

— Ну, які у вас плани, Василю Порфіровичу? З нами Жовтень будете святкувати, в Стернівці?

Коновко сердито колупнув підлогу палицею.

— До свята далеко... А ти спитай краще, де Коновко спатиме сю ніч. Чи до цього партторгові нема діла?

Середка почервонів.

— Моя хата до ваших послуг, Василю Порфіровичу.

— Спасибі і за це. Обрадував. А я на подвір'я заїхав, а там якісь чужі люди господарюють.

— Хата ж пустувала, Василю Порфіровичу. Глафіра

Порфіривна речі всі вивезла в Корчин, а ключі принесла...— виправдовувався Середа.— Більше місяця будинок стояв порожній, вже й шибки хтось устиг побити. А тут саме майстри приїхали механізувати ферму. Ми їх туди тимчасово...

— З райкомом ви радилися з приводу моєї квартири?! — Коновко спересердя загнав гостряк палиці так глибоко в підлогу, що одразу й не зумів висмикнути. Від напруження кров ударила йому в обличчя.— Може, вам хтось справді дав санкцію — тоді кажіть!

Пилип Шутяк несподівано підтримав Коновка.

— Я попереджав Петра Степановича. Але мене тоді не послухалися... А воно, звісно, по-дурному вийшло. Беру й на себе частину вини, Василю Порфіровичу.

— Он кому дякувати, Петру Степановичу?! Вам, шановний,— мовив зловтішно Коновко, знайшовши нарешті винуватця. Він сперся лівою рукою на стіл, торохнув палицею по стільцю.— Та ви... Ти знаєш, хто я, а хто ти? — голос його тремтів.— Я законний голова, обраний одноголосно, а ти — самозванець! Так, самозванець! І нікчема, кар'єрист, якого я своєчасно не розкусив. Ага, мовчиш! Забув, як трусився зі страху, коли тебе хотіли судити. Одного мого слова було б досить. Ти все забув, все! — Коновко наче зірвався з ланцюга. Бризкаючи слиною, задихаючись від люті, він кидав в лице Нагірнякові все нові й нові образливі слова, і в припухлих очах його світилося божевілля. Сучкувата важка палиця злетіла над столом.— Уб'ю...

А Петро Степанович Нагірняк сидів нерухомо. Він навіть заплющився і сидів так, втомлено опустивши сиву голову, наче спав. Певно, це найбільше дратувало Коновка.

— Опам'ятайтеся, Василю Порфіровичу, — злякано кинувся до нього Шутяк.— Я як голова сільради не дозволю в моїй присутності...

— Змовилися, гади! Усім вам не до вподоби Коновко... Може, вам і радянська влада не така?!

Шутяк тільки тепер, коли Коновко дихнув йому в лице, зрозумів, що той п'яний.

Та ось Коновко поточився і зблід. Схопився за серце.

— Треба покликати лікаря. Бачите, йому зовсім погано,— сказав Шутяк.

Коновка посадили на канапу, дали води.

Середа хвилин через п'ять привів Чудновську.

Коновко вже лежав присмирілий, з розстебнутим коміром. Сорочка на ньому мокра, хоч викручуй.

Лікарка насамперед відшукала пульс, мовчки лічила слабі удари серця. До кабінету тим часом входили все нові люди.

— Відкрийте вікно, Гнате Мусійовичу. І, до речі, навіть всі ви тут, товариші... Я дуже прошу, не заважайте,— звернулася вона до присутніх.— Все буде гаразд,— пообіцяла їм твердо.— У Василя Порфіровича серцевий припадок.

Один за одним люди залишали кабінет. Вимога лікарки була для них законом.

Чудновська надщербила ампулу і шприцом вибирала з неї рідину. Протерла спиртом руку Коновка в тому місці, де тільки-но прошупувала пульс.

— Камфора? — запитав Нагірняк.

— Камфора.

Він зітхнув.

— Стара моя знайома.

Чудновська прийшла без медсестри, справлялася сама. Укол Коновко зустрів спокійно, як буденну річ — він за довгі місяці лікування звик до подібних процедур.

Потроху обличчя хворого рожевіло.

— Боже, ну хто йому дав горілки? — лікарка докірливо дивилася на Нагірняка, на Середу, наче винні були вони.

Скрипнули знову двері — це увійшла дочка Коновка Таїна. Модно одягнена, з білою айстрою на клітчастім жакеті. Вона побачила батька, злякано кинулася до нього, впала на коліна біля канапи.

— Тату! Що з тобою, татусю?!

Він кволо ворухнув рукою, тихо, невиразно щось відповів.

Таїна притислася щогою до його грудей.

— Тату, чуєш. Це я біля тебе, Таїна. Зараз поїдемо додому. О боже, я наче знала, що ти розхвилюєшся. Нам не треба було їхати.

Батько не відповідав їй, він був у забутті і тільки стогнав.

Чудновська мовчки складала в блискучу металеву

скриньку свої лікарські речі. На Таїну не дивилася. Та першою мала б привітатися, але, мабуть, між ними на все життя став Ананій Сербін. Не випадково сказала зараз Таїна: «Нам не треба було сюди їхати».

Поки батько сидів на засіданні правління і потім воював тут, встигла Таїна побувати в хазяйки «готелю» Флорівни. Потім в крамниці у Марини. Колись і Марина була не байдужа до молодого аспіранта. Йі гадки не мали вони, що дістанеться Ананій цій Чудновській. Наслухалася Таїна усяких новин стернівських, хто з її колишніх однокласниць заміж вийшов і як живе, про нові заручини і майбутнє весілля, про сватання богодарівського матроса Степана Гевела до сестри Пилипа Шутяка, яка, кажуть, була за генералом, а це вже поховала його і приїхала власною автомашиною — чехословацькою «Татрою» — у Стернівку. Не те щоб спеціально розповідали їй про Ананія, його згадали, як і інших, кого Таїна знала. Флорівна хвалила Чудновську: «Такого парубка ответственного причарувала».

Натякнула Флорівна, що скоро, мовляв, Галина Чудновська стане матір'ю. Таїна це й без неї давно знала, але знову, як і тоді в Корчині, коли від самої Чудновської почула таке, попалотніла. Ще мить, і вона б виказала себе... Таїна тепер ненавиділа Чудновську всім своїм еством.

Несподівано тричі дзеленькнув телефон на столі у Нагірняка. На одній лінії було кілька апаратів, але три дзвінки — це голові колгоспу. Петро Степанович взяв трубку.

— Слухаю... Нагірняк слухає. Ага, давайте,— прикрив рот рукою, щоб трохи приглушити свій голос.— Здрастуйте, Петре Петровичу... Чути... Добре чути... Ні, спасибі, усе гаразд. Слухаю... Ага... Так...— Нагірняк поманив до себе Гната Середу.— Ось тут поруч наше партбюро... Можу, звичайно, і я розповісти. Буде щогостого урочисте засідання. Доповідь, потім преміювання. А сьомого святкові обіди у бригадах, самодіяльність... Сусідів запрошуємо з Басанівки... Слухаю вас... Ага... Буду знати, як скажете. Чув, чув про Шляхову. Чом ні, і ми приєднаємося, чоловік з п'ять пошлемо. Нехай повчатся в добрих хазяїнів.

— Куди це нас запрошують? — запитав Середя, але Нагірняк зупинив його, мовляв, не заважай.

Підійшов ближче і Пилип Шутяк. Поки Нагірняк слухав і хитав головою, Шутяк порадив Середі:

— Треба доповісти товаришеві Навроцькому,— і показав на Коновка.

— Що саме доповідати?

— Повернувся ж... Як-не-як...

Гнат Середя уважно подивився на Шутяка. «Мудруєш, чоловіче».

— Буде треба — порадимося із райкомом. Але зараз і так ясно.

— Мені не зовсім...

— А ми партбюро завтра скличемо. І про все поговоримо... Приходьте...

Чудновська поглядала на свій годинник і чекала кінця телефонної розмови. Поступилася місцем біля хворого Таїні, так і не обмінявшись з нею ні словечком. Видно було, що їй не хотілося довго тут залишатися, бо як тільки Нагірняк звільнився, лікарка підійшла до нього.

— Василю Порфіровичу доведеться полежати тут. З годину, не більше. А потім заберемо його в медпункт... Справа, звичайно, не лише в горілці... У нього є постійний ворог — діабет, це насамперед хвороба нервової системи. Душевний спокій, ось що йому найбільше потрібно. Можна лікуватися місяцями, роками, а втратити здобути за один день...

— Ви ввели, здається, камфору?

— Камфору. Треба спершу підтримати серце. Атеросклероз Василя Порфіровича теж має солідний стаж... То я піду і підготую для нього місце.

Нагірняк уже співчутливо дивився на хворого, на Таїну. Хотів, здається, щось сказати Таїні, та стримався.

Чула Таїна чи ні, що там говорила лікарка про батька, але як тільки та вийшла, вона підвелася.

— Батько дуже хвилювався, правда? — перевела докірливий погляд на Петра Степановича, на Середу, потім на Шутяка. І, наче відчуваючи свою провину перед батьком, гаряче продовжувала: — Ніколи не пробачу собі, ніколи... Батько дуже просив привезти його в Стернівку, і в мене не вистачило сили відмовити... А цього не треба було робити, я тепер розумію,— дівчина ображено прикусила нижню губу.

Нагірняк неспокійно засовався, почав збирати на

столі розсипані тільки-но ненароком канцелярські скріпки. А пальці на обох руках зробилися чомусь неслухняними, мовби задерев'яніли. І в нього, Нагірняка, нерви, зрештою, не сталеві. Хоч він розумно змовчав Коновку, коли той в випадку шаленства ображав нізащо, а яких зусиль це коштувало. І ось тепер, бачачи страждання, Нагірняк і сам не витримав. Зібрані тільки-но в тугий пучок нерви його раптом ослабли, наче втомлені пружини, і все перед ним захиталося. Мав і він, Нагірняк, давній-предавній атеросклероз, мав серцево-судинну нестачу і ще багато різних хвороб, про які намагався не пам'ятати. Та болячки самі про себе нагадували при нагоді, як от зараз: під серцем виник тупий щем, дихати стало важко, і повітря сперлося в грудях, тисло з такою силою, що аж у вухах почало дзвеніти.

Певно, Таїна своєчасно зрозуміла, що йому зле, і тому примовкла, а потім метнулася до вікна, де стояв графин з водою. І знову назад — до Нагірняка. Налила йому склянку. Цей несподіваний жест дівчини схвилював його і, здається, порадував, він випив воду всю до краплини, наче рідкісний бальзам, і навіть всміхнувся розгублено і винувато. Ось він провів рукою по обличчю, потер скроні, перемагаючи смертельну втому, викликану тимчасовим порушенням кровообігу.

— Хворому потрібна тиша, а ми тут сваримось, — Нагірняк повернув ключ в шухляді стола і витяг його, взяв засургучений пакет. — Ходімо краще в партбюро, товариші.

Трохи згодом під вікном кімнати, в якій вони тепер сиділи, зупинилася Коновкова «Волга», це Таїна підігнала її ближче, щоб забрати батька.

— Ходімо, допоможемо Таїні, — підвівся Петро Степанович і зітхнув співчутливо.

Вони застали біля Коновка лікарку, Олексія Гевела, Пилипа Шутяка і їздового в білім халаті. Тут же, підтримуючи батька, клопоталася Таїна. Хворого хотіли покласти на носилки, але він не давав на це згоди і силкувався будь-що звільнитися від опіки.

— Кажу вам, сам піду. Геть... Таїно, дочко, ти ж знаєш, який я... який дужий. Дай мені палицю, і ми удвох... Самі... Рано запикуєте, лікарко, Василя Порфировича в інваліди. Я зараз доведу вам, усім — і друзям, і недругам. — Коновко взяв палицю, вперся нею

в підлогу, після кількох зусиль підвівся. Постояв трохи, нахилившись корпусом вперед.

— Ну! — зухвало водив очима по обличчях людей, які насмілилися не повірити в його, Коновка, одужання.

Таїна, підставивши своє плече, потягла батька за собою до дверей. Олексій Гевел підтримував Коновка під ліву руку.

— Вези мене... Вези додому, ну їх усіх... — Коновко безсило простогнав щось, і це була не лайка, а скарга.

Лікарка мовчки пішла за ними.

На вулиці Коновко так уже й не підвів голови і тому нікого не бачив. Він тягнув ноги, ледве переставляючи їх, тягнув палицю, і вона стрибала по камінцях, залишаючи по собі хвилястий слід, схожий на графічний запис поштовхів людського серця.

Колгоспники співчутливими поглядами супроводжували Коновка до машини. Чоловіки познімали шапки, мовчки вітаючись з хворим.

Тихін Сірничок стиха вилаявся.

— Матері його сто чортів... з таким життям! Он як людину скрутило... А все од нервів. Всякі хвороби од нервів, це й дитині відомо, — пояснював завмагові Давидові Маслію. — Не жарт стільки років колгоспом правити. Засмикали чоловіка.

— Хто його смикав? Василь Порфірович, слава богу, усіх в руках тримав.

— Він нашого брата тримав, хлібороба. А начальство його... Я усякого надивився, наслухався. Спортили людину, одним словом. Ми, бувало, щось метикуємо, як нам краще свої діла робити. Буцімто не дурачки. І Василь Порфірович вроді однакової з нами думки. Але ж усе треба погоджувати в районі, сам і кроку зробити не смій. Звідти команду подають «цоб» чи «цабе». А в товаришів районних одна пісня: давай план. Машини роззуті, запчастин ніяких. Або лісу попроси. Паняй, кажуть, в Сибір, може, на гречку чи на олію виміняєш. І це ще не все. Один каже «паняй», а другий потім ревізорів підсила. На якій такій підставі незаконними операціями займався. От і кримінал. Одним словом, крутився чоловік як риба в ополонці... Моє діло десяте, я рядова людина, та й то на... інфаркт як коли тягне.

Давид Маслій підтакував Сірничкові, вставляючи

часом й від себе словечко. Поривався навіть розповісти, що й у них в споживспілці не так робиться, але балакучого рибовода годі було зупинити. Відмовчуючись на засіданнях, Сірничок зате був гарячим критиком у розмовах, особливо один на один. Кому тільки не перепадало від Тихона Сірничка, коли на нього «находило». І мертвому, і живому.

Сьогодні Сірничку довелося бути свідком того, яким козаком увійшов Коновко у кабінет і як він на очах швидко злиняв... Хвороба, видать, не кума. І він, згадавши про свої власні болячки, вирішив лікуватися. Он Коновко прогавив момент, а тепер майже безнадійний. День ходить, рік лежить. Та Коновкові хоч пенсію правління встановило на період лікування, а для таких, як він, старих, виділяє голова допомогу, що бог на душу покладе, і то коли попросиш.

— Інтересно, до чарки він і тепер прикладається? — чомусь запитав в Сірничка Маслій.

— Мабуть, ні...

— Випив свою норму. В боргу не залишився, — знаюче відповів Маслій.

— На здоров'ячко, якщо випив. На тім світі не дадуть, — враз примовк, зрозумівши, що в таку хвилину натак про «той світ» зовсім недоречний.

Василя Порфіровича давно помістили в машину, але й досі тривали якісь переговори з ним. Можливо, не знали, що робити, куди одвезти його — одразу до корчинської лікарні чи нехай полежить день-другий в стернівському медпункті, поки не вгамується серце і не спаде кров'яний тиск.

Ось нарешті домовилися, здається. Лікарка теж сіла в машину поруч з хворим. На передньому сидінні Таїна і санітар. Рушили помалу дорогою, проти медпункту знову зупинилися. І ще постояли хвилин з десять. Санітар сховався у медпункт і приніс звідти кисневу подушку і пляшку мінеральної води. Услід за ним підійшов до машини Ананій Сербін з синім жіночим плащем в руках. Лікарка зараз же вийшла, і Ананій допоміг їй одягнути плащ.

Таїні не треба було навіть обертатися. Почувши знайомий голос, дівочі руки ще міцніше стисли рульове колесо...

А та, друга жінка, колишня її подруга, говорила щось

Ананію на прощання і, свідомо демонструючи свою близькість до нього, знімала з Ананієвої вельветової куртки сухі остючки.

Розділ дев'ятнадцятий

Мало хто знав, що то за гості приїхали на Жовтневі свята до Нагірняків. Він — ще нічого собі, жвавий, хоч і з солідним черевцем, чорновусий, вона — маленька, худа і плеската, мов стручок акації, що перезимував на гіллі. Довго возилися з чемоданами і кошиками, переносючи з таксі в хату. Якби у будній день, то сільські хлопчачки обов'язково звернули б увагу і на таксі, і на пасажирів, а це ж і в клубі, і в школі, і в кожній хаті гриміла музика, лунали пісні, всім було і так весело.

Літніх гостей зустріла біля садиби Нагірняків Чудновська. І коли Надія Микитівна познайомилася з ними, вона одразу сказала, що очі в Галини батькові, а губи точнісінько такі, як у матері.

— Раніше, коли ми з дружиною були молодші, дехто твердив зовсім протилежне. Та це, звичайно, не має істотного значення, — спокійно констатував батько Галини, розчісуючи перед дзеркалом щіточкою розкішні вуса. Він ще дбав, як видно, про свою зовнішність і в порівнянні з дружиною виглядав справді молодо.

Петра Степановича дома нема, хоч стіл накритий. Нагірняк у клубі. Сьогодні і тут, в Стернівці, і в Богодарівці, і в Щасливому врочисті вечори. Члени правління, бригадири, словом, все начальство з народом. Місцевий трансляційний вузол тільки-но почав передачу з клубу, і Надія Микитівна чула голос доповідача — схвильований, трохи хрипкуватий голос свого чоловіка. Але з поваги до гостей довелося майже зовсім приглушити репродуктор.

Батько Галини сів на стілець, притримав штани на колінах, щоб зберегти складку.

— Сюди то так, а звідси як? — посміхнувся у вуса. — Мені дев'ятого на роботу.

— Ти вже про від'їзд думаєш, тату? — з докором подивилася на нього Галина. — Не встиг і поріг переступити...

— Думай не думай, а їхати треба,— зітхнув, наче виправдовуючись.— Далеко ти забралася од нас, дочко, і, як видно, назовсім.

— Як видно,— підтвердила Галина.— Така наша доля дівоча,— слова були смутнуваті, а звучали в її вустах бадьоро, та й вся вона цвіла, раділа, певно, з того, що доля у неї саме така, а не інакша.

Старі жінки пішли в другу кімнату, і вони залишилися самі — батько і дочка. Батькові очі дивилися на неї докірливо, строго.

По паузі мовив:

— Для кого ми квартиру вимінювали? Хіба нам, двом старим, потрібна була краща і більша за ту, яку мали. Даремно тільки гроші викинули...

— А може, ми ще й приїдемо, тату. Ананій науковець...

— Агрономам нема чого робити у місті. Як мені тут...

— Ну ти ж комунальник,— сказала і сама собі одразу заперечила,— втім, скоро колгоспам, тату, потрібні будуть і такі спеціалісти, як ти. Села перебудовуються, у нас теж є план реконструкції Стернівки.

— План скласти не важко. Який завгодно. Але таких комунальних вигод, як в містах, село не матиме... Ну, принаймні протягом ближчого десятиріччя. Ти не уявляєш, як це важко. Каналізація, баня, водопровід, тротуари, всякі там ательє і широкоекранні кіно. В країні десятки тисяч сіл і всі, пробач мені, не кращі за вашу Стернівку. Ні, ще не скоро знадобляться селу комунальники, я до того не доживу. Та годі, не про те мова. А от ти скажи мені, тільки одверто. Твій Ананій вартий, щоб заради нього іти на жертви? Маю на увазі твоє з ним майбутнє життя в селі... Хто кого вибрав, дочко, ти це можеш мені сказати?

Галина почервоніла, але не від розгубленості перед батьковим запитанням, їй згадалася давня львівська історія, коли батько вибирав їй нареченого.

І, опанувавши себе, Галина відповіла нарешті батькові з гідністю.

— Я вибирала... Я... Ти задоволений? Я вибрала собі звичайного хлопця, який може бути ким завгодно і ніким... Просто агрономом чи бригадиром, але він завжди буде мій. І я не хочу, чуєш, тату, не хочу більше чути від тебе, ні від матері подібних запитань. Я доросла, зовсім

доросла. Ви приїхали на моє весілля, а я...— і яюсь нервово всміхнулася.— Словом, любіть нас...

В голосі Галини протест: нехай почує батько з її вуст хоч частину правди. Батьки останні роки жили далеко від неї, але завжди твердили при зустрічах — Галина була у них шоліта — і в листах, що тільки у них, у Львові, її чекає особисте щастя, радили дивитися на роботу в Стернівці, як на тимчасову. Навіть кращий одяг і подаровані Галині коштовності вони тримали у себе, наче дочка перебувала у відраджених. У Львові під боком з ними жив довготерпеливий кандидат наук, ну, а якщо він, прости господи, виявився б не хазяїном свого слова, то і це не трагедія, на їхню Галиночку з дипломом і з трикімнатною квартирою в центрі міста завжди, мовляв, знайдеться достойний претендент. А роки невпинними поїздами гуркотіли та й гуркотіли мимо, несучи комусь щастя, а комусь біль, і все потроху стало набридати Галині Чудновській — пісні Олександровича, батькові обіцянки, короточасні дискусії з Таїною про любов, зустрічі раз на рік «з другом», або «з вічним холостяком», як Рогоцький сам себе називав. Все набридло, хотілося чогось іншого, надійнішого, постійного... Хто ж міг тепер попрікнути Галину, що однієї холодної ночі чорнявий сільський хлопець затримався у неї...

Те, що Галина круто повела себе, відповідаючи батькові, насторожило його і примусило далі поводитися обачніше. Не сваритися ж він приїхав. Але як зрозуміти натяк, зроблений нею тільки-но: «Ви приїхали на моє весілля, а я...» Що я? Чому обірвала думку на півслові і потім заявила в якомусь хворобливому збудженні, що батькам нічого іншого не залишається, як тільки «любити їх»... Здогадка, яка одразу прийшла в голову, налякала Романа Юзефовича.

— Ви вже оформили шлюб?

— Ти вгадав... Вчора,— Галина пильно подивилася на батька зеленкуватими, як і в нього, очима; в них він бачив значно більше, ніж вона зараз йому сказала. І знітився.

— Ага... Ну то добре. Ти в мене завжди була розумницею, і я вірю, що все буде гаразд,— примирливо мовив батько.— Не ображайся на мене. Ми з мамою тільки для тебе й живемо...— і щоб яюсь повернути роз-

мову, запитав: — Виходить, з учорашнього дня ти вже не Чуднівська. Доведеться паспорт міняти?

— Доведеться.

— Ну, поздоровляю тебе. Поздоровляю від усього серця, — наблизився до дочки і поцілував її в голову. — Пробач батькові, коли що не так. Ми привезли тобі все необхідне... Мама все бідкалася, хотіла і перину в чемодан втиснути. До речі, у вас тут є ошадна каса? Бо я виписав акредитив. П'ять тисяч у твоєму розпорядженні...

Іншого разу про гроші він повідомив би з ентузіазмом, врочисто, як завжди це робив, асигнуючи щось дочці зі своїх заощаджень. Мабуть, Галина знову образилася б. А зараз батькова стриманість вплинула на неї, наче подих теплого вітру на прибитий заморозками листок, Галина ожила. Провела пальцями під очима, наче втерла невидимі сльози.

— Ти мамі не скажеш, що ми... поцапалися, добре? Вона у нас чомусь така старенька...

Роман Юзефович пообіцяв.

— Само собою...

— І взагалі — все ж гаразд. Нам нічого згадувати минуле. Скоро прийде Ананій, мій законний чоловік, і ви переконаєтеся, який він у мене хороший. Дуже хороший... Боже, скільки навколо нього місцевих красунь крутилося, а він мій! О, мені він дістався не так просто, — призналася раптом Галина, наче перед нею не тато, а близька подруга, з котрою можна бути одвертою до кінця.

Тонко вискнули двері, і Галина змовкла. В присутності матері вона б ніколи не наважилася хвалитися тим, як завойовувала Ананія Сербіна. У матері були свої погляди. Вона, наприклад, твердила, що одне діло любов, а друге шлюб. Любиш того, хто тобі найбільше подобається, а виходиш заміж за того, хто тебе бере. А в них же з Ананієм ніби навпаки вийшло — не він «бере», а вона... вже взяла.

Другий день сьогодні, як у неї в сумочці лежить написане Пилипом Шутяком шлюбне свідоцтво, і другий день Галина сама не своя. Сталося так, як вона замислила, все вийшло, як вона того захотіла. Тільки б радіти... І Галина справді вважала себе найщасливішою людиною в світі. Вважала... І тішилася мріями про майбутнє, про сім'ю, про те, як вони з Ананієм поселяться

хоч би й у Нагірняків, які їх запрошують, а потім, можливо, колгосп чи сільрада підшукають для них зовсім окрему квартиру, і вони заживуть собі тихо у повній злагоді на зло недругам і базікам. Ніхто не відає, як важко відчувати на собі іронічні надокучливі погляди сторонніх людей, які ніби говорять тобі: «А ми все про тебе, голубонько, знаємо. Від нас не сховаєшся». А презирство Таїни... А поради досвідченої Вихристючки — за всяку ціну позбутися вагітності... При самій згадці про все пережите блідне радість і серце знову починає стогнати. Виходить, вважати себе щасливою і бути щасливою не одне й те ж саме.

...Мати заходилася розпаковувати чемодан. Там у неї, хвалилася вона, є і тарілочки, і виделки, і ножі, все на шість персон, куплене в комісійному магазині. Відчинила чемодан один, другий, але потрібних речей не знаходили, замість посуду їй до рук потрапляли квітчасті відрізи на плаття, прозорі пакетики з панчохами, накрохмалене мереживо і аплікації, тоненькі жіночі сорочки... Все це стара Чудновська показувала Надії Микитівні і потім складала гіркою на ліжку, добираючись потроху до самого дна.

За цією роботою десь коло десятої і застав жінок Петро Степанович.

Роман Юзефович довго тряс руку Нагірняка. Йому дуже приємно особисто познайомитися з головою стернівського колгоспу, про який дочка писала йому багато хорошого. На Львівщині теж є такі великі господарства і над одним з них комунальники міста шефствують. Заговорили про врожаї, про торгівлю молоком і м'ясом. На все потрібні великі гроші — на приміщення, на механізацію ферм, на утримання і догляд, а де їх брати, ці великі гроші? Здається, в умовах соціалістичного планування не можна навіть ставити питання — вигідно чи не вигідно. Але тоді як же бути з оплатою праці колгоспників, за рахунок чого ітиме зростання нагромаджень, зміцнення і розширення громадського господарства? Ні, справа зовсім не в «бездарних» керівниках колгоспів, як ось зараз балакає цей львівський комунальник, не всюди ж самі бездари. Десь глибше слід шукати причину...

Нагірняк тільки в думці полемізує з гостем, але говорить увесь час Чудновський. Все про перебої в поста-

чанні. Свіжої риби нема, кетової ікри і не питай. Краби зникли. А тараня? Як ще він, Чудновський, був молодим, дешевою таранею торгували скрізь і всюди. Таранею і тюлькою. А тепер... його дочка не знає, що це таке — тараня.

— Без тарані прожити можна,— всміхається Нагірняк,— мабуть, перевелася тараня в річках. А тюлька є. І атлантичні оселедці. Ось Надія Микитівна збирається нас вгощати.

Чемодани вже спаковано і покладено в шафу. Стара Чудновська втомлено опустила руки, сидить, тулиться спиною до гарячої печі. Надія Микитівна перемила подаровані молодому подружжю тарілки і тепер розставляє їх на столі.

Гуркнуло в двері. Галина підхопилася, вискочила в сіни. Прийшов Пилип Шутяк. У військовому кітелі, з орденом «Червоної зірки» і трьома медалями.

— Не спізнився?

— Та ні. Жених десь затримався, не близька дорога,— відповів Нагірняк.

— З святом вас, товариші. Від імені сільської ради... І набалакався, і натанцювався — все було. А от стіл — всякому святу вінець.

— А чого ж ви, Пилипе... батьковичу, без дружини? — поприкнула його Надія Микитівна.

— Признатися, і в нас гості... Сестра моя.

— То й для неї місце знайшлося б. Може, скочите за ними, га?

— Мабуть, не треба. У них своя компанія. Думаєте, жінки самі? Нема дурних. Їх матрос богодарівський розважає, Степан Гевел. Веселий, чорт. Сестрицю мою зовсім зачарував.

— Він щодня до когось сватається...— всміхнувся Нагірняк.

— Нехай... Поки якась розумна руки не зв'яже. У сестри вашої, кажуть, квартира в Києві і генеральська пенсія? — поцікавилася Надія Микитівна.

— Не їй пенсія, а хлопчику. До вісімнадцяти років одержуватиме.

— І то добре. Чого ж матросові і не женитися. Плавав би в щасті, як сир в маслі.

— А любов? — запитала в Нагірняка Галина.

— Потрібна йому любов, як жабі хвіст! Буцімто ми

Степана Гевела не знаємо. Пий, гуляй, не зівай... Не кожному, Галино Романівно, дано любити... Буває, таке шалапутне виросте, що тільки б йому чуже щастя толочити, обманом прожити... Не дай бог з таким крутієм, як Степан Гевел, порядній жінці під вінець піти. Краще втопитися...

Пилип Шутяк гордо випнув груди, брязнув медалями.

— Ха! Марія генералом командувала як хотіла. А Степан звичайний старшина. У неї він по шнурочку ходитиме.

Надія Микитівна вийшла з відром набрати води, може, захочуть богодарівці вмитися, як приїдуть. На польовій дорозі пилюка лежить шаром, чоловікові сорочки щодня доводиться прати. Вийшла і зіткнулася у дворі з Ананієм та ще з кимсь. Мабуть, це й є Синиця.

— Е, ні,— зупинила їх.— Не впуска в хату, поки відро порожнє. Вийде, що я вам дорогу перейшла.

— Приїхали?

— Давно сидять голодні, зятька дожидають.

В темряві заторохтіла корба, відро пішло вниз, подзенькуючи, розмотувався ланцюг.

— Дайте я,— попросив Ананій.

— Тягни, як маєш охоту. Та за ланцюгом стеж, рукою мацай, щоб як слід намотувався, а то черкнеш відром цямрину... В прикмети я не вірю, але краще, як відром повне.

Ананій дуже, мабуть, енергійно крутив, десь унизу загуло, то падала назад вода з відра.

— Казала ж, не спіши...

Біля дверей Ананій згадав, що не познайомив Надію Микитівну з Синицею.

— І ви без дружини? Як змовилися,— висловила своє незадоволення Нагірнячка.— Ну, та сваритися будемо іншим разом, а тепер заходьте... Заходьте, ласкаво прошу, дорогі гості,— і широко розчинила перед ними синешні двері, а потім і ті, що вели в кімнату.

Роман Юзефович чемно підвівся і, ковзнувши оком по худенькому юнакові, що переступив поріг першим, уважно вдивлявся в того, що був позаду. Міцний широкий мужчина середніх років у синьому реглані і темному капелюсі йому сподобався. А так як нікого більше, крім цих двох, не було, то він признав у «реглані» свого зятя. «Молодець Галина. Солідно...» — подумалося йому,

але раптом дочка виступила наперед і взяла чомусь за руку чорнявого хлопчину. Потім ловко обкрутилася на місці і вже в нарі — вона і юнак — пішли по кімнати. Вела Галина. Ось вона завагалася — до кого раніше підходити, до батька чи до матері, адже вони стояли в різних місцях. Наступної хвили молоді зупинилися серед кімнати. Ніхто їх не вчив, як треба поводитися, але само собою так вийшло, що вони уклонилися спершу батькам, а потім гостям і перецілувалися з усіма по черзі. Як підійшла черга до Надії Микитівни, вона почала з Ананія, його тричі поцілувала в чоло, наче рідного сина, зронила сльозу йому на щоку. Вже потім поцілувала Галину.

А далі все пішло своїм звичаєм. Молоді зайняли місця, як годиться, на покуті, тільки що не під іконами, а під портретом героя громадянської війни Миколи Щорса, якого Петро Степанович знав особисто, як і Криворучка, і дуже шанував. І знову поздоровляли молоде подружжя, пили і їли, прихвалюючи названу матір за добре частування. Пилип Шутяк швидко чомусь захмелів, можливо, він вже десь раніше розговівся, і все розпитував Романа Юзефовича, де він воював, які міста закордонні штурмував, визволяючи їх від фашистів. Чудновський, виявляється, служив у Війську Польському в штабі дивізії імені Тадеуша Костюшка, мав чин майора... Трохи згодом вони, пригадуючи всілякі фронтові пригоди, почали цілуватися, і, мабуть, це нагадало Надії Микитівни одну чудову традицію. Наливши усім повні чарки, вона взяла свою, пригубила і, скривившись, удавано серйозно вигукнула:

— Гірка! Ой гірка!

Її підтримав Пилип Шутяк, Петро Степанович, потім до них приєдналися і старі Чудновські.

— Гірко! Гірко! Гірко!

Галина запишалася, прикрила лице обома руками, наче всі вони вимагали від неї неможливого. А під столом торкнула Ананія коліном, даючи зрозуміти, що треба встати...

Підвелися разом. Галина дразливо посміхалася до Ананія, підбадьорюючи його. Блиснули матові перлини зубів, маленький рот розкрився, мовби вона ковтнула гарячого і обпеклася. Під зовсім прозорою блузкою ворухнулися і завмерли пишні груди.

«Ну ж, цілуй мене. Цілуй! — кликала Галина свого нареченого.— Доведи їм, що ти мене любиш...»

А він все дивився чомусь на її волосся і стояв мов укопаний. А може, не так на волосся, як на білий з позолотою круглий гребінець. Такий точнісінько Ананій бачив у іншої. І на одну мить в очах його постала знову та ніч на околиці Корчина... І ще одна ніч, проведена з Таїною в човні.

Якось поспіхом, наче вони прощалися на підніжжі поїзда, який вже рушив, Ананій поцілував свою дружину. І відчув, що йому справді гірко.

...Пізно вночі вони прийшли в її кімнату при лікарському пункті. Тут, як завжди, пахло ліками. На столику стояв патефон. Ананій сказав, що дуже стомився, й одразу ліг. Заплющив очі, але Галина бачила, що йому не до сну. Щось мучило Ананія, здавалося, цієї весільної ночі він був думками десь далеко, не з нею.

А де ж? З ким? Чому він раптом так дивно став поводитися, коли всі підняли чарки за «гірко»? Дивився на Галину посмутніло і таємничо, немовби не впізнавав. Холодний поцілунок Ананія збудив в ній тривогу.

Галина вийшла в коридорчик, щоб умитися перед тим, як лягти. Коли нахилилася біля умивальника, в миску упав гребінець. І їй раптом пригадалося: вони з Таїною одночасно придбали білі гребінці у Казика Вислянського, почувши, що за цим добром київські модниці стоять у чергах.

«Так от що скаламутило йому душу!» — ревнива здогадка не злякала Галину, тільки насторожила. І постоявши трохи в нерішучості, вона нашарила в пічному закамарку сірники. Спершу запахло сіркою, потім мисливським порохом. Підпалений гребінець крутився в мисці, фуркав і чадів.

Цієї передсвяткової ночі «Сільнерго» розщедрилося і світило до самого ранку. Лежачи в ліжку, Галина очима бачила гірлянди лампочок на клубі, бачила червону зірку при вході в артільну контору. В міру того, як небо потроху линяло, вогні ілюмінації теж меркли, пригасали, втрачали здатність передавати свої фарби сусіднім будинкам, деревам, світло вже не розсівалося навколо, кожна лампочка стала схожою на шляпку цвяха.

Скоро весело загорлали півні, віщуючи ранок.

Ананій випростав ноги з-під ковдри, надумав вставати, але Галина, яка так і не заснула, обхопила його враз руками і мовчки притягла до себе. Йому здалося, що Галина не дуже обережна, адже з кожним днем їхня кровинка росте і можна отак ненароком зробити їй боляче.

— Пусти... Я щось скажу тобі,— просився Ананій, рішуче звільняючись від жіночих обіймів.— Ти ж не повинна забувати...

Галина і тепер не випустила, тримала за шию, приторкаючись гарячими губами до голого Ананієвого плеча і схвильовано шепотіла:

— Не дивуйся, що я така... Я все можу пробачити тобі, все. Навіть те, що інколи ти буваєш... неуважний до мене. Мабуть, жінки не мають права претендувати на більше, ніж ви даєте... Якщо у твоєму серці і досі є ще хтось поруч зі мною, винен не ти, а я...

— Не кажи дурниць.

— Дурниць не казатиму. Але це не дурниці. Я догадуюся, про кого ти згадав учора, і мені, звичайно, трохи боляче... Тільки знай — я не дорікатиму тобі ні зараз, ні потім. Однаково я щасливіша за неї. Ти ж зі мною, а не з нею... І ти не тільки мій, а й в мені,— Галина пристрасно стисла йому руку і поклала її собі на живіт.— Ось послухай, любий... Ну, чуєш, чуєш?

Мимоволі рука його зробилася чутливою, мов у сліпого, і він всіма клітинками відчув рух гарячої крові в жіночому тілі, якісь м'які поштовхи, то мляві, сонні, то енергійні, відчув напруженість і тремтіння шкіри, яка, немов мембрана, сприймала всі, навіть найтонші утробні порухи. Почуття жалю і великої ніжності до беззахисної маленької істоти охопило враз Ананія, і, немов каючись за якісь свої провини, він в думці поклявся: «Я ніколи не ображу тебе і не залишу. Мое життя належатиме тобі...» Це було благородно. Він і сам зараз свято вірив у те, що говорив, підкоряючись обов'язку і душевній потребі. Зворушений, він погладив Галину, а може, і не її, а уявленого нащадка, що давав уже знати про своє існування. Галина слухняно і вдячно притихла, і на обличчі її запанував, нарешті, спокій.

Зовсім розвиднілося, день обіцяв бути світлим, п'огожим. Не встигла Галина принести свіжої води, як завитав однорукий листоноша.

— З святом, Галино Романівно. З Жовтневою революцією.

— Спасибі. І я вас поздоровляю, товаришу Сахно. Ви як на парад зібралися.

Листоноша був з начищеною медаллю на грудях і в новому форменому кашкеті.

— Мій парад о шостій ранку почався, телеграми розносю. На кожній примітка: «Вручити сьомого листопада». От і стараюся. І для вас ось ці дві уночі по телефону прийняв. Та ось, видно, наплутав... Від Кіндрата Юхимовича з Києва. І від товариша Навроцького. Натє ось, може, ви розберетеся, що до чого.

Галина, вже догадуючись в чому справа, задоволено поміхнулася, не забув, бач, богодарівський механізатор, що планувалося у них з Ананієм на цей день. Але звідки знає Навроцький?

Подружжя Поляничків поздоровляло з Жовтневим святом і законним шлюбом. До речі, телеграму було адресовано так: «Стернівка, лікарський пункт, Сербіній Галині Романівні». Сербіній, а не Чудновській!

Листоноша стежив за виразом її обличчя, і ось він якось лукаво підморгнув.

— Виходить, вам?

— Виходить, що мені.

— Ага. Тоді звиняйте, що я вроді сумнівався.— І, притиснувши до себе папку з телеграмами, праву здорово руку простягнув Галині.— Приєднуюся до всіх, хто уже встиг вас поздоровити. Від імені, так би мовити, поштового відомства. Здорово наше міністерство працює, ще в Стернівці у дзвін ударили, а з Києва телеграма тут як тут. Оце оперативність!

Галина помітила, що очі в листоноші наче з похмілля. Частують люди... І пошкодувала, що не припасла дома чарки для такого випадку. Він, цей листоноша, перший сьогодні розмовляв з нею, як з Галиною Сербіною.

Розділ двадцятий

У святкові дні зник Олексій Гевел.

З шостого на сьоме він не ночував вдома, затримався, як думала Василина, у Басанівці. Але й восьмого його не було.

Колись давно Олексій Іванович познайомився на нараді з головою басанівського колгоспу Залужним. Вони потім заприятелювали і влітку частенько зустрічалися на «нейтральній» зоні, в березовому гайку. Гевел частував Залужного свіжою рибою, медом, а той завжди мав при собі спирт — ректифікат. Залужний ніяк не міг примиритися з тим, що Богодарівку під час укрупнення приєднали не до них, а до стернівського колгоспу, тоді як басанівські і богодарівські землі лежали в однім клину і, між іншим, у довоєнні роки на два їхні села був спільний піп отець Іван. Можливо, Залужний мав рацію. Відтоді, як Богодарівку «віддали» Коновку, на межі постали одна за одною три високі греблі, ставки богодарівські розширилися, а в Басанівці води зовсім не стало. Не те що рибу розводити, прати ніде було басанівцям. Олексій Гевел щиро співчував сусідам, але порушувати Коновків наказ остерігався. Тільки весною, коли скресали ріки і вода виходила з берегів, тільки тоді напивалися досхочу низові городи басанівців і оживали стрижені верби понад садибами. Обережно, мудро «обробляв» Олексія Гевела басанівський голова, намагаючись прищепити йому свою ідею. Обіцяв зробити своїм заступником, якщо Гевел загітує богодарівців і ті порушать клопотання перед вищими інстанціями про перегляд попереднього рішення, як помилкового... А що якась перебудова, нова реорганізація буде, Залужний не мав сумніву: колгоспи цілого району топталися на місці і по врожайності зернових культур, і по виробництву тваринницької продукції. І таке становище було не тільки в їхньому районі. За допомогою Гевела Залужний збирався підкопатися під Коновка, але досі успіху не мав. Зате останнім часом, відколи Гевела звільнили від обов'язків бригадира, ролі перемінилися. Тепер уже Олексій Гевел сам не раз згадував пропозицію Залужного і, грішним ділом, ділився своїми думками з деякими вірними йому людьми.

Дружина Олексія Івановича, в присутності якої велися подібні розмови, ні трішки не здивувалася, коли він зібрався до Залужного. Нехай їде, може, справді у них щось витанцюється. Шостого листопада Олексій Іванович відправив дружину з попутною машиною на базар у Корчин, а сам гайнув у інший бік.

Минуло сьоме, потім восьме — чоловіка з гостин

немає. Тривога закралася в душу Василюни. Що з ним? Всяке трапляється під час свят. Може, побив хто сп'яну?

І вночі приверзлося Василюні страшно. Буцімто Олексій лежить у лікарні і ніхто йому навіть води не подасть. Василюна згадала вранці, що з бригадної контори можна додзвонитися у Басанівку. І не на роботу пішла, а в контору.

За столом, де звичайно сидів Олексій, возсідала Анастасія Лиманська. Порепаними важкими руками перебирала вона папери, подані їй тільки-но Ніною Кушіль.

— Ніде він не дівся, той графік,— виправдовувалася Ніна.— Я Канію показувала, може, він у свою папку сховав.

— Як це так сховав? — сердилася Лиманська. — Хіба графік для того склали, щоб його по нужді використав? Ось де повинен графік висіти. Тоді видно буде кожному, як хто гній вивозить.

Ніна виправдовувалася.

— Канію хоч кажи, хоч не кажи. Страх не любить паперів. Ото, мабуть, навмисне сховав, а потім, чого доброго, викине,— бурмотіла дівчина, продовжуючи заглядати в книжки, в шухляди столів.

Василюна дивується: «Чого це ланкова тут командує?»

— Здрастуйте. З післясвятком вас,— вітається Василюна.— Хочу в Басанівку подзвонити, бо десь мій Олексій Іванович загуляв.

— Дзвоніть,— говорить Лиманська.

«Якась знову пертурбація в бригаді»,— догадується Василюна.

— У Басанівку чотири рази,— підказує Ніна Кушіль.— Вам дадуть їхню контору.

Порівняно швидко Басанівка озивається.

— Товариша Залужного, будь ласка... Хто просить? З Богодарівки. Гевела Олексія Івановича дружина.

Трохи згодом їй відповідає сам Залужний. Василюна запитує, що там з її чоловіком, чи не збирається він, бува, і Новий рік в Басанівці зустрічати. І раптом вона блідне.

— Що?! Як це не було? Облиште, мені не до жартів, товаришу Залужний.

Анастасія Пилипівна відкладає папери набік. Вона вже бачить, що Василюна сама не своя.

— Ану, дайте я...

Поки Лиманська розпитує Залужного, Василина стоїть і, нервово покусуючи кінець хустки, чекає.

— Справді, не був у них Олексій Іванович,— говорить перегодя Анастасія Пилипівна.— Не з'являвся зовсім. А може, ви, Васирино, щось переплутали? Може, він у Корчин до Коновка гайнув? Ось посидьте трохи, ми зараз у район подзвонимо.

Дають невдовзі і Корчинську бібліотеку, де тепер працює Таїна, але знову нічого втішного — ні Таїни, ні батька в Корчині нема, вони десь аж у Києві. Незадовго до свят повезла Таїна батька в ендокринологічний інститут...

Передчуття якогось нещастя стискає Васишині серце. Запнувшись хусткою, вона поривається кудись бігти. До його батьків, до своїх. Може, вони щось знають про Олексія.

Анастасія Пилипівна командує Ніні Кушіль.

— Скоч. Нехай запряжуть бричку.

Василина тепер оповідає докладніше. Пішов з дому шостого, без неї. Казав, до Залужного. Усе чисте надів, кращий костюм. Перед тим викупався, наче до смерті приготувався. І про сон згадала, який бачила цієї ночі.

Вийшли з контори. Скоро підкотила бричка.

Лиманська взяла в їздового віжки, а його одіслала.

— Ми спершу заїдемо до вас, Васирино, одягнете жакетку, бо холоднувато.

Прип'ятий на короткому ланцюжку, жадібно скавчав у дворі пес.

Плюшева жакетка висіла у шафі, і, коли Василина знімала її з вішалки, їй раптом здалося, що у шафі стало чомусь дуже просторо. Тоді вона ширше відчинила обидві половинки. О боже! Наче злодій побував тут. Нема нового кожуха, нема Олексієвого півпальта з смушком, нема коричневого костюма. Нема синього плаща. Як вона на це раніше не звернула уваги, коли вішала свою жакетку? А на нижній полиці стояли нові хромові чоботи Олексія — їх теж нема.

— Олексієвих речей нема... Мої є, а його зникли.— Вона дивується, як мала дитяна: «Що все це означає?»

І раптом кинулася мерщій до старої застеленої рядниною кованої скрині. Пошарила на самому дні, у правім кутку. І ледве не впустила віко собі на руки.

— О боже! — простогнала, наче оце тільки її вдарили бато́гом.

Лиманська допомогла їй відчинити скриню зовсім. І тоді вони обидві побачили білий конверт, який лежав на купі білизни. Тремтячими руками Васи́лина схопила його.

В заклеєному конверті був лист. Всього кілька рядків, написаних олівцем.

«Не обіжайся. Хату і все майно залишаю тобі і більше сюди не повернуся ніколи. Сталось так, що у мене скоро буде дитина, тобто сім'я. Натуру на трудодні видадуть тобі, а гроші перешлють мені на нове місце проживання. Постарайся все забути і живи в своєму задово́льствіє.

Олексій»

Конверт і лист випали з рук Васи́лини, і вона, схопившись за голову, голосно заголосила, мовби перед нею стояла не скриня, а труна.

— Куди ж тебе понесло, дурний мій чоловіченку, хто тобі поробив, яка відьма споїла тебе зіллям-приворотом! Пустить вона по вітру добро твоє і здоров'ячко твоє та й знайде собі молодого, а тебе прожене на вулицю, як собаку бездомну... Чи ти з перепою, чоловіченку, таке учинив, чи блекоти об'ївся на свою голову і на мою. Ой людоньки, ой дорогесенькі! Та верніть же його з дурної дороги, поки не пізно, перепиніть йому шлях, нерозумному,— Васи́лина, ухопившись обома руками за скриню, хиталася, мов наврочена, і зроняла на скриню сльози великі, як горох. Сльози падали на одягу, яка була ще батьками подарована або зароблена в молоді роки.

У кого дітки, у того скриня завжди порожня. На малих нового не настачиш, старе латаєш, укорочуєш, поки не повиростають з нього, поки на дрантя не перетвориться. А в Гевелів нікого ж, крім двох, усе, що давно надбали, так і лежить, зотліває в скрині старовинній, шашіллю поточеній. Скриню купи тримають хоч мідні шини, а от з ідола Олексія на старості літ шлюбні обручі впали, як не було їх. На все наплював, усе кинув: і хату білу, і жінку колись милу, подався світ за очі.

Лиманська не стала дуже Васи́лину умовляти — не-

хай поплаче, нехай одведе ображену душу. Сама собі думала-ворожила: «До кого ж він записався в полюбовники? До котроїсь богодарівської? Чи до чужої? Як до богодарівської, то усім їм, сільським активістам, ганьба. На очах же їхніх, виходить, шури-мури крутив. Та ні, мабуть, на стороні. Може, в тій же Басанівці?»

Загавкав пес у дворі. Василина боязко озирнулася і враз примовкла. Обтерла рукавом сльози. Закрила скриню. Не хотіла, певно, чужим своє горе показувати. По-змовницькому глянула на стару Лиманську, і та її зрозуміла. Кивнула головою — добре. Мовляв, мовчати. Як так, то й так.

Підійшла до вікна Василина і сплюнула: тьху! Пес на сусідського кота гавкав. А той горбився на паркані і шкірив зуби.

Але вже увірвалася нитка, з котрої почалося голосіння. Селянська практичність і розсудливість брали верх над усіма іншими почуттями. Відтак щось згадала і швидко метнулася до шафи. На верхній полиці взяла полотняну торбинку, туго напаковану паперами і перев'язану навхрест. Висипала все, що в ній було, на стіл. Квитанції про сплату податків, облігації, колгоспну трудову книжку, якісь Олексієві документи з печатками райвійськкомату, фотознімки і вирізки з газет. Все це вона перетрусила кілька разів, шукаючи щось, і, переконавшись в марності своєї клопітні, простогнала:

— Забрав і книжку... Ощадну... Шістсот карбованців як одна копійка. І книжку спроворив... А бодай їй, гадюці, руки повідсихають, як має на мої гроші щось купувати! — не чоловіка проклінала — полюбовницю. Чоловіка і зараз жаліла, певно. Його ж, нерозумного, одурманили трунком-приворотом.

Сказала їй Анастасія Лиманська: сльозами горя не здолаєш. Нехай наші вороги плачуть. Треба мати витримку і гордість. Ще не відомо, хто кому вклониться. Багато таких випадків було за її пам'яті. Дехто з сімейних після війни в чужих краях у прийомах залишився, а потім таки потягло голубчиків додому. Може, і Олексій отямиться...

— А дитина? Читали ж, дитину чекає, — з болем нагадала Василина.

— Міг і збрехати Олексій Іванович. Він мастак на такі речі.

— Ой ні! Чує моє серце — правду сказав. Мене він ніколи... — та й осіклася. Бо неправдою жив він до останнього дня. І всі його слова про подружню чесність і вірність нічого, виходить, не варті.

Трохи згодом Лиманська запитала:

— А ви, часом, не посварилися? Може, то Олексій Іванович тільки лякає.

Ні, все в них було, як завжди. Сам порадив на базар з'їздити, ще й грошей в останню мить добавив. Тепер вона знала, що то за гроші. З ощадної книжки. Совість в ньому заговорила, от він і дав. А може, навмисне прикинувся добреньким. Він хитрий.

Василина надпила трохи квасу, потім, наче увійшовши в смак, перехилила важку мідну квартиру і припала губами до неї. Струмочки текли на шиї, скочувалися за пазуху, а вона все пила, тамуючи нестерпну жагу.

Лиманській треба було вже іти, але як залишити Василю саму? Чи не спровадити її до батьків? В гурті завжди горе не таке важке, як на самоті. Але Василина, вислухавши Лиманську, заперечливо похитала головою. Ні, вона залишиться дома. Батькам і в очі не наважиться глянути. Це ж ганьба. Доведеться, мабуть, тікати з села, щоб швидше забули і про неї, і про Олексія. То не життя, як на кожному кроці тобі співчувають, допитуються — чому та чого, ніби вона знає, справді, як то все зчинилося.

— Од людей втечеш, а ти від себе зумій, — слушно зауважила Лиманська. — Не знаю, що вам розумне порадити. Коли б зі мною таке, викинула б одразу все з серця, все, що було. Нема за чим шкодувати, коли так. Хіба за своїми марно втраченими літами. Ну та їх однаково не повернеш. Я вже зовсім стара, діти, слава богу, повиростали, а якби спробував чоловік щось подібне учудити, і сльозинки моєї ніхто не побачив би. Він — людина, я — людина. Чого ж принижувати себе одне перед одним? З любов'ю не набиваються...

— Звикла я до Олексія, — втираючи сльози, скаржилася Василина. — Чи я не догоджала йому, чи не старалась...

— Звичка — це не любов.

— Була й любов.

— Була... А що від неї залишилося? У вас? У нього?

Я от листа цього прочитала і не повірила. Невже він справді був спокійний, ідучи з дому назавжди? Без душі лист, казенна бомага. Розписав, бач, кому хата, кому гроші. Не ображайтеся, Василю, на мене, а я кажу те, що думаю. Або взагалі не такий він, як усі люди,— черствий, безсердечний, зіпсований, або... є інша причина. Не знаю яка...

— Спутався з кимсь... Ото й причина. До молоденької потягло.

— А ми того ще й не знаємо, до якої.

— Стара дитину не стане обіцяти.

— Я в сорок два роки Петрика народила. І нічого. У морський флот забрали. А в колгоспі, ви ж пам'ятаєте, підручним у ковала був.

— Вам добре. У вас їх троє. А я ні в двадцять не народила, ні в сорок. Наче бог покарав. Не береглася, ні, як інші, хотіла мати... До лікарів у Корчин ходила. Трави гіркі пила. Свічки ставила по карбованцю штука, церковні, як заціпило... Ото, мабуть, й уся провина моя перед чоловіком, що дитини йому не привела. Поки молоді, ще нічого, а в останні роки мені і йому діти снилися. Наші буцімто.

«Твоя чи не твоя провина, а без дітей, яка то, справді, сім'я»,— подумалося Лиманській. Подумалося так, і вже трохи в іншому освітленні постала вся ця подія з втечею Олексія Гевела. Не всидів у бригадирському кріслі — біда. А друга біда, що догану йому на партзборах вліпили за наклепництво. Так ніхто ж не винен, окрім нього самого. Обезчестив себе перед людьми, копав яму Сербіну, та й сам оступився... Може б, і не тікав, якби мав дітей...

— З дитячого будинку треба було немовля вам узяти. Звикли б як до свого.

— Совістилася. З року в рік відкладала,— признавалася Василина.— Трапляються, кажуть, всілякі неприємності, хто так робив. Підросте дитина, аж гульк — і рідна мати хтозна-звідки появиться. Як тоді бути?

Хоч і несподіваним було зникнення Олексія, та Василина одразу збагнула, що це не жарт. Не з тих людей Олексій, які перед жінками «любовними» своїми успіхами хизуються. Якщо вже він не став ховатися і навіть про дитя написав, назад його не чекай. От тільки не

розуміла Лиманська, як його зняли з партійного обліку. Чи, може, Гевел записався в дезертири?

Давно пора іти, а вона все топчеться біля Василюни, ніяк не наважиться залишити її саму. Потім згадує про її сусідів. Ага, це ж тут поруч Харитина Данилівна Сокур квартирує, стара вчителька. Хіба покликати? Або ні, вона попередить Харитину Данилівну, і та сама потім Василюну навідає.

— Ось вам моя порада, Василюно. Бережіть себе. Щоб там не було, а жити треба. Жити і працювати, поки ноги носять. Не такі рани і то гояться. В кожній людині свої печалі... Ви ще кров з молоком, он яка молодиця! Я не жартую, правду кажу. Хто зна, кому буде гірше — вам без Олексія чи йому без вас... Все у вас є, ні перед ким не доведеться шматок хліба канючити. Бережіть своє здоров'я — все буде.

Але й од цих слів, щирих і розумних, Василюні ні трохи не полегшало. Випровадивши Анастасію Пилипівну, вона знову заголосила.

...Завідувач ферми Гевко перестрів Лиманську біля сільпо. Червоний, веселий.

— З празником, Анастасіє Пилипівно. Куди путь держите, якщо не секрет?

— Тимофія Кіндратовича шукаю.

— В клубі, мабуть, Синиця. Там же дитячий ранок. А ви новину чули?

— Яку саме? — насторожилася Лиманська.

— Невістку нашого Обливача знаєте?

— Настю? Що телятницею працює?

— Скажіть краще — працювала. А тепер — фюють. Поїхала... Обікрала Обливачів і дременула невідомо куди. Дома думають, що вона на роботі, а на фермі ждуть-пождуть. З п'ятого числа зникла, як у воду впала. Помчав Гаврило Мартинович у корчинську міліцію. Може, де перехватять у дорозі.

Лиманська згадала — сама ж Настя жила, Мирон у тюрмі. Невже це її забрав із собою Олексій Гевел?

— А що ж вона вкрала?

— Цілий список у Гаврила Мартиновича. Всякої одежі мішок... І грошей триста карбованців.

— Свої, мабуть, забрала. Вона ж круглий рік працює. Більше, як триста, заробила.

— Може, й свої,— згодився Гевко.— Оце старому

Обливачу Жовтнева революція, нічого не скажеш! Що він тепер Мирону напише, як оправдається? Від хорошого життя, думаю, не втекла б... Довели Настю...

Анастасія Пилипівна смикнула віжки.

«Ну й Гевел,— дивувалася вона, згадуючи, скільки йому років.— Таку молоденьку підманув, анахтемський син».— І не мала чомусь гніву ні на нього, ні на Настю. Василю жаліла, але й втікачам співчувала. Як вони зараз? Куди несе їх лиха година? Боялася, що Обливач справді наробить шуму в Корчині і Настьку шукатиме міліція.

І знову подумала про Василю: «Бідна твоя голівонька, жінко. З такою суперницею важко змагатися. Молода, гарна Настя. Працьовита. Ще й дитину матиме. Ні, не чекай свого Олексія. Не твій він уже. І це так, мабуть, і мало бути».

Повернула коней до клубу. Там чулася музика. Хлопчик років п'яти і дівчинка ще менша стояли під зачиненими дверима, мабуть, спізналися.

На енергійний стукіт з'явився дідок з ціпком, клубний сторож. Він погано бачив після темряви.

— Не велено впускати. Дисципліна для всіх однакова.

— Та вони ж дошкільнята,— заступилася Лиманська за пришикліх дітей.

— Ага, це ви, Настасіє,— впізнав по голосу Лиманську.— Внучат привели? Заходьте, кіно показують про життя на морському дні.

— Дітки нехай ідуть,— проштовхнула їх у двері.— А я Тимофія Кіндратовича шукаю. Кажуть, він тут.

— Синиця? Був. А зараз не знаю. Темно. Можна гукнути, як дуже спішно. Та воно, мабуть, скоро і закінчиться.

— Нічого. На вулиці почекаю. Як побачите, скажіть йому. А я чистим повітрям подихаю.

Часом за вікнами вибухає дитячий сміх, сплески дзвінких збуджених голосів глушать музику. На наличниках горобці — ціла сім'я. Зазирають з пихатою цікавістю до кінозалу, прислухаються, що там робиться. Горобців семеро, більші і менші. Мабуть, осінній виводок ще живе з батьками, але потроху при звичаються до самотійності. Чи не їхнє ото гніздо, вимощене в напівзруйнованій оселі ластівок?

Згадалося Анастасії Пилипівні власне дитинство і цей майдан з земською школою посередині, яку пізніше, в двадцятім, здається, році спалили петлюрівці. Так от в піддашші школи ластівки почали ліпити собі хату. Усього ж їх двоє будівничих, і скільки там у дзьобуку принесеш мокрої землі і глини. Але муровані стіни росли та й росли, аж поки хатка не стала круглою, схожою на присмалений в печі горщечок. Вже і пір'ячко на постіль почало молоде подружжя визбирувати на шкільному підвір'ї. Схопить ластівка дзьобиком пір'їну і на паркан. А звідти на віконну лутку. Злетить — озирнеться. Чи не стежать за нею? І поки одна птаха літає, друга отвір стереже, щоб ніхто в хатку не залетів. Бо й серед птахів є ледарі, які хочуть жити на дурняка. Дівчатка-першокласниці дуже любили спостерігати за роботящими щибухами, залишали на підвіконні крихти хліба, шматочки цукру... Та одного разу діти стали свідками лиха. Прилетіла хтозна-звідки зграя горобців і вчинила напад на чужу оселю. Переполохані ластівки змушені були захищатися. Бій був нерівний, і з того дня в гнізді оселилися горобці. І теж, до речі, в парі. І вивели малих. Годували їх і вчили літати; і, мабуть, давали жовторотим уроки історії, розхвалюючи подвиги своїх войовничих предків і власну перемогу над ластівками. З того часу не любить Анастасія Пилипівна горобців, терпіти не може їхнього зухвалого цвірінькання...

Нарешті дитячий сеанс закінчився і на вулицю висипали наймолодші громадяни Богодарівки. Скрізь зацвіли червоні краватки, заголубіли стрічки у косах дівчаток. Щасливий блиск оченят, жвавість рухів свідчили, що подорож у таємницю морського дна сподобалась юним кіномандрівникам. Тут і там уже почалися дискусії. Вразливі дитячі душі, наче губка вологу, вбирають усе нове, мало відоме, і чим воно фантастичніше, тим більша жадоба пізнання. В онуків Анастасії Пилипівни дитинство багатше, щасливіше, ніж у неї. Не було тоді в Богодарівці ні кіно, ні радіо, не світила в хатах електрика, і таких черевиків гарних не було ні у неї, ні у кого на їхній вулиці. Одні чоботи на трьох дітей, з батькових перешиті. А старшому брату Михайлові, пригадує Анастасія Пилипівна, як у підпасичі його випроводжали, пообіцяли в сусідів купити, як тільки їхній Сашко, хворий на сухоти, богу віддасть душу... Ось так і жили-

поживали. Перші справжні чоботи з міцної юхти з'явилися в хаті Лиманських, коли Михайло відслужив строк у Червоній Армії. Привіз він тоді і чоботи, і будьонівку, і шинелю з блискучими гудзиками, і штани суконні з широкими кишенями. Називав їх не по-нашому: галіфе.

Зустрічаючись на вулиці із веселими зграйками школярів, щоразу радіє за них Анастасія Пилипівна. І задумується: що ж таке багатство? Воли на оборі, свині в сажі, сувої полотна домотканого у скрині, подаровані на весілля? У них цього не було, а в кого й було, однаково над таким багатством трусився, і собі, і дітям у всьому відмовляв заради хазяйства. Те «своє» хазяйство, наче капкан, схопило тебе за ногу — не відчепишся. Через усе життя волочи за собою, шкутильгай, падай і знову піднімайся, але волочи. Увесь набуток — в пельку хазяйству, а сам на черстовому хлібі, а діти до заморозків босі, в дірявій свитці: «Як тобі холодно, то підпережися».

Босоногою й вона виросла, потім перед заміжжям справили їй чоботи: халяви хромові, а переда юхтові, з підковами на підборах. Про те, що є на світі дівочі черевики, дізналася у Гоголя. Спасибі, читати добрі люди навчили.

Молоді того вже й не відають, не знають, як життя в Богодарівці змінилося. А за її пам'яті старцювало півсела. Тільки з гонору, що колись прадіди реєстровими козаками вважалися, називали себе богодарівці хазяїнами, а щоб чуже око злиднів їхніх не бачило, ставили хати не на вулицю вікнами, а в двір. Сірко не багатство беріг, «висів» на ланцюгу, як замок на порожній скрині. Добре чи погано хазяїнували нині богодарівці у своєму колективному господарстві, а з ним зв'язані і їхні повсякденні турботи, і сімейний бюджет, і надії на краще, і трудовлаштування синів і дочок, і оновлення всього побуту. У промисловому місті завод є тим серцем, навколо якого гуртуються люди праці. А в селі — колгосп, він — колиска трудових звершень і подвигів хлібороба. Тут або всі ситі, або... всі винні, коли доводиться перебиватися з води на квас. Колгосп — дерево з могутньою кроною і розгалуженим корінням, яке пронизує сільське життя вглиб і вшир. Без колгоспу не було б селянинові руху вперед, а так він іде пліч-о-пліч з робітником, прокладає дорогу в майбутнє. Приємно і Анастасії

Лиманській, що й вона не відстає від молодих, трудиться на колективній ниві і не боїться мозолів. Для себе трудиться, для дітей. Для рідного народу.

...Впізнала в зграйці і своїх двох онуків Анастасія Пилипівна, та зачіпати не стала. Нема в неї при собі гостинців, а нині ж свято. Нехай увечері дочку навідає. Тоді і розпитає, що там цікавого на морському дні.

Он і Тиміш Кіндратович. Веде малу свою доньку за руку; щось вона щебече до нього, і йому доводиться щоразу нахилитися. Мабуть, про кінофільм розповідає.

Наздогнав Синицю клубний сторож — оце тільки надібав, певно, бо за руку вітається. Не біда. День великий. Поспішати особливо нікуди. Нічим уже Васишині не зарадиш і старого Обливача з півдороги не завернеш. Сьогодні ніхто не працює на повну силу, у людей святковий настрій. То, може, і втікачам богодарівським обійдеться. Не стануть їх переймати. Хіба вони злочинці? Життя є життя. Вода з відра і то, буває, вихлюпується, не донесеш, як хотілося б. А то ж люди. І всі різні.

Ось так і мудро, і твердо, і без паніки радилася спершу сама із собою, а як підійшов Синиця, то і з ним. Парторг, виявляється, про втечу Гевела ще нічого не знав. А в Обливачів встиг побувати зрання і переконався, що Настя тільки свій одяг забрала, залишивши, між іншим, свекрусі письмове доручення на одержання грошей, які їй належатимуть.

— Чого ж тоді гедзиться Гаврило Мартинович? Не розумію.

— Залякати, певно, Настьку хоче. Щоб повернулася, Мирона дожидала. Та, мабуть, пізно... Доведеться іншу шукати Миронові. Ніякий суд не примусить жінку чекати злочинця з тюрми. Як сама вирішила, так і буде.

— Не дуже довго й страждала Настя. Сказати б легковажна — так нічого ж такого не помічали за нею. Тиха, смирна. Пам'ятаю, в ланку до мене просилася, та не було, на жаль, вакансії.

— Давно просилася? — запитав Синиця.

— В минулому році. Або й пізніше — в січні чи лютому. Надокучили їй телята...

— Це ж тоді ще Олексій Гевел бригадирував... — подумав уголос Синиця. — Ну да, він... А знаєте, Анастасіє Пилипівно, може, інакше все повернулося б, якби забрали ви тоді Настю до себе.

— О, вже й мене звинувачуєте?

— До вас же пішла, а не до інших. Шукала, певно, моральної підтримки... Ну та й партійній організації, всім нам урок. Краще треба своїх людей знати. Кожним цікавитися. Життя у Насті справді було невеселе, а нас це мало турбувало... От признаюся, я й забув, що Настя заміжня і що її чоловіка засуджено. Бував в телятнику частенько, про приріст розпитував, про раціони. Пам'ятаю, нещодавно розповідав телятникам про фронтових друзів, з котрими брав Берлін. Настя сиділа окремо, уважна, як школярка. Ми в той день утрясали з тваринниками цифри нових соцзобов'язань і дуже поспішали всіх охопити... Може, вона тоді не до мене прислухалася, а до своїх неспокійних думок?

— Ну, добре. Ми прогавили щось. Нехай буде по-вашому, Тимоше Кіндратовичу, але скажіть мені, звернулася б до вас Настя і щиро все розповіла. Якю б була ваша порада?

— Не знаю. Треба подумати...

— Ага. Подумати. Але довго, мабуть, довелося б їй чекати відповіді, бо не просто знайти вихід із становища, в якому моя молода тезка опинилася. Вірніше, не вона, а вони. Олексія Гевела теж не відкинеш. І того, що дитина буде, не відкинеш. Ви вчена людина, а я багато на світі прожила. Вказівку дати можна, а що з того вийде. Коновко, наприклад, коли б його власть, вислав би Настю з Богодарівки, як пани колись у таких випадках робили. У Коновка розправа завжди швидка була, але не завжди справедлива. Ну, а нам треба по-людському.

Донечка Тимофія Кіндратовича давно нетерпляче нокала на коней, їй хотілося покататися, а коні увесь час оглядалися. Може, справді пора рушати? А тато все балакав з тіткою Настею, балакав. Тітка то сварилася з ним, то щось доказувала. Здавалось, цьому не буде кінця. Та, зрештою, вони ніби знайшли спільну мову і помирилися. Так принаймні вирішила дівчинка, коли і тато, і тітка посідали на бричку... Коні весело топтали ногами землю, бричка хиталася, м'яко підстрибувала, повискуючи ресорами. Щедро вибілені хати і паркани бігли їм назустріч, і по обидва боки вулиці біля воріт стояли святково одягнені дітлахи і привітно махали маленькими червоними прапорцями. В одному місці хтось «посадив» цілий гайок кленовий на дорозі. Тітка вчасно

смикнула за віжку, і бричка проскочила мимо, не зачепивши зелених гілок. Нехай собі бавляться.

Недалеко від своєї хати Синиця зсадив доньку, і вона пострибала, мов зайчик, між кущами винограду, підв'язаного до шпалер. В глибині молодого садка поблискував великими вікнами дерев'яний будинок, просторий, вкритий шифером. Багато років кочував учитель Тимофій Кіндратович Синиця по чужих хатах, тулився з трьома дітьми і дружиною в одній кімнаті, не маючи де присісти з учнівськими зошитами, і так їм все набридло, що вирішили самі побудуватися. Сільська рада дала ділянку — дванадцять соток, кооператори роздобули в споживспільці наряд на дерев'яний щитовий будинок з трьох кімнат, і за яких два місяці його поставили. Тепер у них є простора кухня, веранда. Привезеного в комплекті матеріалу вистачило ще й на сарайчик. Ось так неждано-негадано біолог богодарівської школи став домовласником, і йому заздрили всі вчителі. А сума, витрачена Синицею, сягала за тридцять тисяч карбованців, і не всі вони ще й нині відроблені, третя частина лягла на плечі боргами... Зате ж і розкошувала родина Синиці! Мали тепер окрему спальню для себе і окрему для дітей. Перша спальня служила Тимофію Кіндратовичу і за кабінет, тут стояв письмовий стіл і шафа з книжками. А в найбільшій кімнаті — їдальня. Їхній двір став садом, зазеленів, зацвів. Всі свята і дні народжень, Новий рік і кінець навчального року вчителі відзначали в Синиці. Хтось жартома назвав цей будинок клубом вчителів, і ось уже третій рік живе і процвітає клуб.

Та останнім часом, відколи біолог добровільно пішов у бригадні агрономи, клуб відвідують не тільки вчителі. Одним з перших завітав на вогник Ананій Сербін, а згодом і бригадир механізаторів Полянничко. Грицька Канія запросив туди молодий вчитель Артем Соломаха, коли відзначали день його народження.

Сьогодні в «клубі» теж велике зібрання — о сьомій товариська вечеря. Згадавши про це, Тимофій Синиця вирішив запросити й Лиманську. Дуже подобається йому Анастасія Пилипівна. Її серце випромінювало материнське тепло до людей. Чи не тому й просилася Настя в ланку Лиманської, в найдружнішу і найзгуртованішу ланку?

Коні самі повернули в бригадний двір.

Обое здивувалися, заставши в конторі Сербіна з Канієм. Вони ворожили щось над картою угідь.

— Оце так, Ананію Титовичу, до вченої ради готується? — мовив докірливо Синиця.

— А ви оце так святкуєте? — в тон йому озвався Сербін.

— Хіба по нас видно, що ми з роботи чи на роботу, — Синиця підтягнув галстук і демонстративно обтер білою напахненою хусточкою губи, наче тільки-но випив і закусив. — Але, справді, в чому річ? Навіщо вам знадобилася раптом карта?

— О! Поки що це державна таємниця... Потім скажемо, — інтригував агронома Ананій. — Ну, добре, дещо повідаємо і тепер. Приснився Григорію сон дуже цікавий, от ми й намагаємося з допомогою карти розгадати його.

— А як трохи конкретніше? — наполягав Синиця. — Що це за крапочки червоні? Нову дорогу вирішили прокладати?

Анастасія Пилипівна теж заглянула в карту. Крапочки починалися біля голубої цятки Зозулиного ставка і потім розбігалися на всі боки.

— Воді іншу дорогу прокласти хочемо. Нехай зрештує наші поля, — пояснив нарешті Сербін. — Канієва пропозиція. Ми вже давно про це думали з ним... А сьогодні побували з Канієм на Зозулиному, прикинули, куди вода сама може піти. Приблизно, звичайно. Бачите, крапочками позначено майбутні канали... Сонця у нас завжди досить, а буде своя вода, тоді які врожаї земля даватиме!

Синиця потер задоволено руки.

— Приємний сюрприз до свят. А що, Анастасіє Пилипівно, мені подобається задум Гриші Канія. Так що ж ви, друзі, далі хочете робити? Може, комсомолові доручимо? Методом народної будови, так би мовити?

— Це ж там, на Зозулиному, басанівці тайкома камінь беруть будівельний, — нагадала Лиманська. — Василь Порфірович збирався сторожку поставити. І щоб без грошей нікому ні крихти... Тверда земля там...

— Вручну, звичайно, важкувато канал прокладати, але механізатори допоможуть, — упевнено сказав Григорій Каній. — Головне — трасу вибрати, спроектувати шлюзи. Все повинно бути дешево, просте, своїми руками

зроблене. Дещо можна запозичити у будівників водяного млина...

Тимофій Кіндратович не приховував того, що гордиться Канієм, колишнім своїм учнем... Три роки — з п'ятого по восьмий — був він, Синиця, наставником Гриші Канія і ще багатьох богодарівських підлітків. Більшість з них ходили потім у стернівську десятирічку. Нині скрізь є його учні — в інститутах, технікумах, у військових училищах. Вчився в Умані і Каній, але в минулому році він перевівся на заочний відділ і працює помічником бригадира. З ранку до ночі Каній у полі. Довгоногий, мов журавель, крокує він з ділянки на ділянку, підганяє ланкових, перевіряє якість обробітку і збирає дані про те, що зроблено за день. Справ у нього дуже багато, значно більше, ніж можна встигнути зробити протягом дванадцяти-чотирнадцяти світлих годин, і тому частенько ніч застає юнака в полі або в бригадній конторі. Ніхто з його ровесників не знає так добре, як він, богодарівських угідь, ярків, старих козацьких могил, прадідівських степових колодязів і копанок з чистою, мов сльоза, джерельною водою, у котрій і купатися грішно...

Олексій Гевел деякий час тримав студента у «чорному тілі», нараховував йому сімдесят п'ять соток денних та, зрештою, побачивши, як сумлінно трудиться той, підвищив оплату до одного трудодня, зрівнявши його по заробітку з завгоспом. На таких умовах Каній працював і зараз, хоч прав тепер мав значно більше. Люди, правда, сприйняли це всяк по-своєму. Були й такі, що бачили в цьому погану прикмету для Ананія: знімуть і його скоро, а Канія призначать. Як не прикидай, а й Стародуб, і прокурор Перетятко — сила...

Але нічого Ананієві не зробили, наче його заворжили од напасті. Ось вам і сила! Виходить, не силою усе тримається, а правдою!

І в богодарівських хліборобів — старих і молодих — ніби почали виростати нові крила. Ні, не тому посвітлили так очі в дядьків, що в хаті хлібець завівся, — вони й раніше без хліба не сиділи — коли вже на те пішло, викручувалися якось. Інше зігріло, розправило зморшки на лицах, порадувало, як радує ясна сонячна днина напровесні, як довгожданий дощ в посушливу пору. Комуніст, викладач біології в школі, Тиміш Кіндратович Си-

ниця після недовгих роздумів перейшов на роботу в колгосп. Він не все знав про широкі і мудрі плани, що зароджувалися і виношувалися у ці гарячі роки у верховнім штабі комуністичного будівництва — в Цека. Передчуття бійця підказали — де його місце. Нехай пробачать своєму керівникові учні шостого класу, котрих він передоручив іншому. Боець авангарду, він вирвався трохи вперед і там на переднім краї зустріне їх згодом як новобранців славного трудового походу!

Але ж для нього, парторга, і боротьба за хліб — це насамперед боротьба за тих людей, що його виробляють, за їхню високу свідомість. Ось чому його так радує Григорій Каній з своїми шуканнями. І Сербін радує, вчорашній студент, у якого ще мало досвіду, але щедре серце хлібороба. І ця вже літня, набагато старша за Синицю жінка, яка має онуків, а очолює ланку.

Милі друзі! Як же не хочеться вашому парторгові одривати вас зараз од цієї карти, одривати од ваших мрій! Як, справді, невчасно переплітаються, буває, в житті такі різні речі. Та нічого не вдієш. Треба розплутувати вкупі з тобою, бригадире, і з вами, Анастасіє Пилипівно, бруденький вузлик, зав'язаний не сторонньою для вас людиною, в кишені якої і досі лежить партквиток і яка може зовсім скотитися під укіс, коли полишити її саму на себе...

Анастасія Пилипівна не стримувала парторга, нехай дзвонить у райком. Обізвався помічник секретаря. Про Петра Петровича він сказав, що той буде пізніше, годині о п'ятій.

— А тут у мене ваш завгосп богодарівський, товариш Обливач,— сповістив помічник Навроцького.

— Обливач? Ну, давайте його... Це ви, Гаврило Мартинович? Ага... Знаю вже... Ага... Які ж успіхи? Слухаю вас, слухаю...

Обливач насамперед став просити, щоб його перед райкомом підтримали, по партійній лінії, бо міліція щось не дуже... Треба, мовляв, райкомівських вказівок, і тоді Гевела з його полюбовницею накриють. Виявляється, він уже знав, що Настя втекла не сама. І більше знав. Їх до Корчина одвіз тайкома Арсен Цибулько («Ціла змова проти мене і нового керівництва!»). На всю силу своїх легень волав у телефонну трубку Обливач. Парторг Синиця тут же повторював окремі фрази,

коментував їх коротко, щоб його товариші були в курсі розмови. Знайомі Обливачу стернівські люди бачили Арсена Цибулька і його пасажирів — Гевела і Настю — ще в середу, шостого листопада. Було це біля корчинського базару. Цибулько підкачував чи міняв колесо і дуже розгубився, коли на нього випадково натрапили земляки. А Настька сиділа поруч з Гевелом в машині і ніби плакала... Він, Обливач, абсолютно переконаний, що втікачі десь недалеко. У вербовочному пункті при райвиконкомі, до речі, залишилися їхні заяви з проханням відправити на роботу в цілинний радгосп або кудись на велику будову комунізму, але обов'язково в необхідні місяці...

У нього, Обливача, вся надія на Петра Петровича. Якщо той дасть команду, міліція допитає Цибулька, і все з'ясується. Десь вони у Корчині відсиджуються. Тепер саме набирають охочих у Красноярську область, забезпечуючи добровольців грішми на дорогу і проїзdnими документами. Гевел Обливача не цікавить, нехай їде хоч у самісіньке пекло, але невістку він власноручно за коси повинен привести додому. Тиміш Синиця тут здвигнув плечима, мовляв, казала Настя як удасться.

— До райкому Гевел не заходив? — поцікавився Синиця.

— Сьогодні поганий день, спитати ні в кого. А в міліції ніякого порядку, ще й на сміх мене підняли. Не інакше, підкупив їх Гевел. Моїми грошима підкупив...

Обливач страждав і за своє добро, і за ту неславу, яка впала на його сиву голову, і за майбутнє. Повернеться син Мирон, що він йому скаже, як виправдається? «Глядіть, батьку, за Настьку головою відповідаєте!» — строго попереджав його Мирон на побаченні. А він не вгледів...

Синиця вів далі розмову з помічником Навроцького.

— Ви вже знаєте від нашого товариша Обливача, що трапилось. Олексій Гевел нікого не попередив, він діє самочинно. Майте це на увазі, якщо Гевел з'явиться зніматися з обліку... Що?.. Ні, Середу ми ще не встигли поінформувати. Тому в райком і подзвонили, що Гевел десь у вас, в Корчині... Дуже добре. Що?.. Та ні. Ми без паніки. Яка там паніка! Обов'язково передайте товаришеві Навроцькому, що ми дзвонили... До побачення...

Синиця обтер спітніле чоло, шию.

— Ху, наче копу віса змолотив.

— Заварив Олексій Гевел кашу, трясця йому,— мовила Лиманська.— Несерйозний він чоловік. В роках уже, а баламут.

Григорій Қаній згорнув карту в трубку і хотів покласти на шафу. Не до неї тепер, мовляв.

— Е, ні, юначе,— зупинив його Синиця.— Не ховай. Гевел сам по собі, а діло ділом,— і, поправивши рукою густу, як у парубка, чуприну, тріпнув головою, наче оце тільки вийшов з глибоководдя на берег.— Карту не ховай. Принесеш її сьогодні о сьомій годині до мене... І ви, Анастасіє Пилипівно, приходьте. Тобі не нагадує, Ананій, бо і так знаєш. Сьогодні ж свято... Будемо святкувати. І гуртом мріяти над твоїм проектом, Қаній. Та ось що, не забудьте про свого чоловіка, Анастасіє Пилипівно... Вечір сімейний, а то ще ревнуватиме...

Йому дуже хотілося, щоб хмарка не заступила цим людям святкове сонце, і тому він несподівано повів розмову у жартівливому тоні, ніби наказував і собі, і їм не згадувати більше сьогодні про нерозсудливий вчинок Гевела.

Розділ двадцять перший

Шукала чи не шукала корчинська міліція Гевела і його кохану — ніхто до пуття не знає. Однак в райкомі Гевел так і не був. Не з'явився вдруге і до вербовочного пункту. Прочув, мабуть, що ним почали цікавитися, і відмовився від усіх тих благ, які надаються завербованим. Три дні, три ночі крутився у Корчині Обливач, оббивав пороги міліції, прокуратури, райвиконкому. Та й ні з чим повернувся додому. Схуд, заріс, постарів. Вийшов на роботу зовсім очманілий, наче після важкої хвороби. Анастасія Пилипівна бачила, що він тиняється скрізь і не знає, де себе подіти, яким ділом зайнятися. Вирішила спровадити Обливача до млина — в Щасливе. На цілий тиждень. Мололи там богодарівці, і в них були різні нарікання на мірошника. Отож і Обливачеві належало розібратися, що до чого, і на місці вжити потрібних заходів. Наближались холоди, а там і морози, млин зупиниться, і хто не встигне, то так уже й залишиться

без борошна або змушений буде возити зерно до млина аж у Корчин.

Гаврило Мартинович завагався — чи знає про це Ананій Сербін? Без його дозволу завгосп не відлучався далеко, крім хіба останньої вимушеної поїздки до Корчина. Та побачивши, що Анастасія Пилипівна не тільки ним командує, а й Каниєм, махнув на все рукою і, прихопивши на бричку мішок пшениці з дому, а другий Василини Гевел, поїхав, куди йому наказали.

У полі гули трактори. Над ними в голубій прозорості кружляли чорні галасливі птахи; мов чайки у море, падали вони круто у свіжу борозну, стрибали на скибах за плугом, визбируючи черв'яків, зерно і, здається, навіть сизуваті крупинки мінеральних добрив, які так і не встигли протягом літа розчинитися в ґрунті. Скоро Обливач наздогнав цілий поїзд: до потужного «ДТ-54» причеплено валку скрипучих старих возів з гноєм. За кермом сиділа молодиця, пов'язана світлою косинкою, а поруч з трактором крокував чубатий хлопчина, він, як видно, своїми порадами допомагав початкуючій механізаторці. Він то крутив руками вправо чи вліво, то показував їй на пальцях, що можна перейти на іншу швидкість, то застерігав від чогось і навіть сварився на неї. Порівнявшись з поїздом, Обливач упізнав Гордія Капусту і його дружину Ярину...

На колишній межі між землями Богодарівки і Щасливого стояв донедавна кремезний старий дубище. Обливач і зараз усе приглядався, а потім згадав — нема дуба. З минулого року нема. Розсердився якимось Олексій Гевел, що полільниці довго, як йому здалося, в холодку відлежуються, і наказав спиляти дуба. Прийде ж людині в голову така дурість!

Нема дуба, нема вже й Гевела в Богодарівці, а трактористи орють, роблять своє, і гній возять під майбутній урожай. І млин у Щасливому працює круглодобово. Жура журую, а сказав він Гевеловій Василені, куди їде, поклала і свій мішок з пшеницею. Ще й попросила, щоб обов'язково на вальцьовку змолов. Ось так усе воно в житті. І добре, що не інакше. Всяке горе і всяке зло мелеться, перемелюється на жорнах часу, і згодом тільки спомин залишається про них на самому денці душі.

Чорніють свіжі ями вздовж шляху — буде посадка. От і виростуть нові дерева, сотні замість одного, повер-

женого Олексієм Гевелом. Буде де перепочити і людині, і коневі... І сухувій спіткнеться на посадку,— молоді клени чи тополі приймуть на себе перший удар, і в затінку за їхніми спинами не знатиме горя ні солодкий корінь буряковий, ні жито, ні пшениця.

Коні нашорошують вуха, роздувають ніздрі — щось почули. Ага, це з балки, яка лежить попереду, запахло водою. Ось уже й Обливачу чути дзюрчання. Між брилами, облизаними зверху вітром і сонцем, поблискують кристалеві вікна-ополонки. Трав'янисті схили балки вкрилися червоними віниками щавлю, синіми султанами м'яти, з-під вимерлих трав визирають жовто-сині братки, що знову зацвіли під осінь. Це для них, як і для тих он яскраво-фіолетових польових сокирок, друга весна. Біля самої межі міжбригадної, за яку править «рокадна» дорога і де до укрупнення колгоспу зажди ранньої весни скупчувалася техніка двох колгоспів, наче її виставляли на оглядини, там і там купки людей. Ямки копають. «Ага, це ж богодарівська школа»,— згадав Обливач. Він чув, як Анастасія Пилипівна доручила Кانیю вислати надвечір за дітьми машину. Весело перегукуються між собою дівчатка, їх набагато більше, ніж хлопців. Біля однієї ямки Обливач притишує коней. Діти чемно вітаються з ним, всі четверо в один голос.

— Добрий день!

— Добрий день! — відповідає Обливач і вже на язичі у нього звичне «бог поміч», але червоні галстуки школярів стримують його. На жаль, інших слів, які б годилися для цього випадку, він не знає.

— Молодці, добре діло робите,— похвалив завгосп малих, але заповзятих копачів, які так старалися, що піт з них котився градом.

За балкою дорога пішла вгору, Обливач зліз, хоч кладь у нього і невелика. Коні, граючись, подолали крутизну, обійшлося без батога. І знову рівнина, бурти гною при дорозі акуратно вкриті землею, наче це і не гній, а овочі сьогорічного врожаю, закладені на довге зберігання. А далі, в глибині степу, скирти, скирти...

Обливачу мріється...

Малим хлопчиком цією дорогою не раз їздив з батьком до млина. Батько було віддасть тобі віжки — вчися. Спершу тримаєш їх, аж руки заболять, боїшся. А потім набридне сидіти без руху і все хочеться смикнути,

пересвідчитися, що коні у тебе слухняні. Гойдне воза, розплющить очі батько.

— Куди повертаєш? Дороги тобі не видно, чи що? Ти Гнідка не смикай, а попускай, він і сам з колії не зійде.

І знову на довгий час западає тиша, тільки колеса повискують.

А то, пам'ятає, під Стефанами,— тоді Щасливе так звалося, кажуть, по імені сина місцевого поміщика з поляків,— валка підвід йому зустрілася; на підводах оклунки, кошики, а за підводами ідуть похнюплені люди. Тут більше чоловіків, але є й жінки. Хтось носом шморгає, хто мовчки цигарку палить і дивиться бездумно собі під ноги. Один, мабуть, п'яний, лежить на возі між клунками, звисивши ноги в давно не чищених чоботях і мугиче собі під ніс пісню, яку він, Гаврило Мартинович, чув у своїй хаті, коли до тата приходили гості і пили з ним горілку.

Налий, мамо, стакан рому,
Бо я піду до прийому...

На першій підводі, запряженій парою здоровенних коней каштанової масті, з ремінною збруєю, поцяцькованою мідними бляшками, сидів червонопикий стражник, і тому він, Гаврило, подумав, що гонять кудись арештантів. Але тато сказали, що то рекрути, покликані царем-батюшкою захищати престол. Він ще розповів синові про генерала Стесселя, який виявився зрадником і пустив японців в наше морське місто Порт-Артур. Гаврило ніяк не міг зрозуміти, чому новобранці не поспішають, а чалапають за підводами як неживі. Треба якнайшвидше вигнати японців, а тоді співати. Не минуло й тижня, як забрали до армії й тата, його погнали разом з іншими богодарівцями аж на край світу, в Маньчжурію. І так уже й не повернули, згодом прислали у Корчин похоронну, і мати ходила з нею по всіх канцеляріях, тягаючи за собою восьмирічного Гаврила. Гей, гей, як давно все те було, більше як півста років тому, а не забувається, стоїть перед очима. А інколи ще вчувається серед ночі йому батьків тихий голос, як він, прощаючись з сім'єю, з хатою дідівською, грушею старою, а вона саме буйно цвіла тієї весни, обіцяв скоро повернутися... Казали потім бабуна, татова мама, що й

хрестик був на ньому від почаївської божої матері, і ладанка з рідною землею. І тут, в Богодарівці, за нього день і ніч молилися богу, просили дарувати здоров'я воїну Мартину... Товстелезні свічки святому Мартину ставили. Але що на роду людині написано, того, видно, не минеш. Себе Гаврило Мартинович і молодим пам'ятає, і старим знає, а батька тільки молодим, тридцятилітнім...

Чому це людині пригадується частіше давнє-предавнє, дитяче, а те, що в зрілі роки було,— забувається?

Заіржав десь поруч жеребчик, Обливач сонно повів оком у той бік і остаточно отямився. Це ж уже щасливівські випаси, он і цвинтар на пагорбі, і перші хати.

За містком добре наїжджена дорога повертає до млина. Річка, неширока, але бистра й глибока, вужем в'ється між стотонними валунами, які вирости, здається, з гранітових зерняток, посіяних древніми чаклунами. Млин приземкуватий, сірий, ніби припорошений житньою мукою. Йому років більше, як Обливачу, ще пан збудував цей млин — фортецю з бійницями і підземними ходами, прикривши широку і дуже мальовничу річкову долину, в глибині якої мав намір поставити пізніше й палац. Щось не дало йому здійснити до кінця свій задум, можливо, те, що хлопи ясновельможного увесь час бунтувалися і не визнавали наданих йому Російською імперією привілей.

Тепер млин належав укрупненому стернівському колгоспові, і в нішах старовинних бійниць, замуrowаних зсередини, гніздилися голуби.

Велетенське водяне колесо, чорне і слизьке, крутилося помалу, з скреготом і глухим воркотанням, час від часу здригаючись, наче хтось його то пригальмовував, то знову відпускав. Вода з лотоків падала у його ковшки, наче живе срібло, а потім, виливаючись при самому дні підпорної греблі, закипала і пінилася, утворюючи гривастий потік. Двоє хлопчиків кидали у вир білі кругленькі камінці і потім уважно спостерігали, як їх на самому дні перекочувало з місця на місце. З десяток возів стояло попід стінами млина, всі коні були випряжені і підхарчовувалися, а їхні хазяї, здебільшого люди статечні, в роках примостилися на товстих соснових колодах, звалених як попало, і хто куриє, а хто жує щось, аби без роботи не сидіти. Купка людей товпилася біля входу в млин, і там чулася сварка. Обливач пошукав

очима своїх, богодарівських. Ось, нарешті, надибав діда Сокирка — це він стругав в холодку нове пужално для бабога.

— Доброго здоров'я, діду,— окликнув його Обливач. Сам він був на років сім-вісім молодший.

— А... Мое почитеніє Гаврилу Мартиновичу! Давно приїхали?

— Оце тільки. Де тут ваша підвода?

— Та он третя від краю моя. І далі наші люди. Домка Веретюк з учорашнього дня воює, порядок хоче навести. Не стільки того млива, як дива... Кожен пхається наперед... Ставте коняку та, може, хоч вас послухає бісів Оверко.

— Хіба він знову, а не Чорній?

— Є й Чорній, але він тільки документи оформляє, а приймає Оверко Бабрух. Хоч ти йому кілок на голові теши. Своїх, каже, місцевих,— у першу чергу; тих, у кого приказаніє од голови,— в другу, а прочі всякі— гуляйте... Ось так вони з нами укрупнюються, трясця його матері, ми для них прочі...

— Оверко тут не начальник. Ми його закличемо до порядку,— пообіцяв Обливач.

— А он бачите парокінну бричку? На ній кілограмів п'ятсот пшениці якийсь басанівський дядько привіз. І вже в Оверка сидить, баки йому забиває. Чужий зовсім, не з нашого колгоспу, а лізе.

— Добре, добре. Я за тим і приїхав,— Обливач прикрив мішки сіном, почистив рукавом капелюх і пішов.

Забачивши Обливача, Домка Веретюк навмисне голосно поздоровкалася з ним, наче він був великим начальством.

— Ніякого тут порядку немає, товаришу Обливач. Ми вже вас так чекали, так чекали...— і постукала кулаком у двері.— Ану відчиняйте, товариш Обливач приїхав! Гей, відчиніть!

Люди розступилися, даючи дорогу приїжджому, але двері довго ще залишалися непорушними. Та ось вони хитнулися, і в проміжку з'явився невисокий чолов'яга з гострими вусиками і чорними колючими очима. За ним вийшов Оверко Бабрух, увесь в борошні, наче миша, яка тільки-но вилізла з повного мішка. Борошно вибілило брови, набилося у вуха, лежало товстим шаром на його плечах, на шкарбанах. Здавалося, він цим хизувався.

Обливачу Бабрух кивнув як старому приятелю і сказав почекаати його трохи.

Хтось уїдливо кинув:

— Дуже він боїться, з басанівцем домовляється. А на нас йому начхати.

— Однаково без черги нікого не пустимо,— прорекла Домка, займаючи вигідну позицію біля дверей.

Тим часом Оверко, поговоривши з хазяїном парокінної брички, пішов собі далі, байдужий і незалежний, що властиво людям рідкісних сільських професій — шевцям, склярам, пічникам, гармоністам, гробокопам, ну, ще й, до певної міри, шоферам. «Я один, а вас багато. Без мене вам не обійтися, хоч я ось такий непоказний і ніяке не начальство»,— казав Оверко усім своїм виглядом.

Той, що з вусиками, взяв підручну за вуздечку, почав мовчки на місці розвертатися, так само мовчки зманеврував бричкою між колодами і наблизився до млина. Підтягнувши довний мішок на краєчок брички, поставив його на «попа», потім поклав собі на спину і хотів уже нести, та Обливач заступив йому дорогу.

— Е, ні! За яким таким правом без черги?

— А може, у мене наряд...

Поруч з Обливачем стояла Домка. Чорновусий попхався просто на неї, як ведмідь, але Домка мужньо витримала натиск.

— Сказився ти, чоловіче? Однаково ж по-нашому буде. Без черги не пустимо.

— Зійди з дороги, відьмо! Не доводь до гріха,— важко дихнув на неї самогонним перегаром чорновусий, тупцюючи з ношею на місці.

— Ова! Налякав... Ти свою жінку лякай, а не мене,— і штовхнула дядька в груди так, що той поточився.

Мить — і мішок важко гупнув на землю. Чи то його зав'язано погано, чи мотузочок не витримав, але раптом під ноги ринув золотий потік... Зойкнула від несподіванки Домка, кинулася на поміч дядькові, та було вже пізно.

Дід Сокирко, який саме підійшов, скинув шапку і перехрестився.

— Ай-я-я... Люди ви чи звірі? Побійтеся бога. Отаке добро з пилюкою мішати!

Здавалося б, хазяїн пшениці повинен був розлютитися і, перше ніж рятувати своє зерно, провчити як слід «відьму». Але він чомусь принишк, розгубився. Ози-

рався на людей з тривогою і острахом. Потім хапливо почав нагортати пшеницю в мішок, наче це відбувалося на пероні і він боявся, що поїзд одійде без нього.

— Боже! Яку людям пшеницю дають! — вихопилося раптом у Домки Веретюк. — Чисте золото!

І справді, всі вже встигли помітити, що пшениця у басанівського дядька якась незвичайна. Зерна великі, мов полаковані, хоч намисто роби. Такого дива дехто з присутніх й зроду не бачив. А Обливач, набравши жменю, розглядав зернята, наче рідкісні перла.

— Сортова. Найвищої кондиції, — захоплено причмокував він, пересипаючи пшеницю з руки в руку. — Аж не віриться, що таке добро пускають на жорна.

Обливача підтримав дід Сокирко.

— Ось тобі й басанівці! А казали, буцімто вони, бідолахи, на пісних трудоднях сидять. Доведеться Нагірнякові йти на поклін до Залужного, може, хоч на насіння такого добра дадуть нам.

Чорновусий вже зав'язував мішок, коли на горбі заторохтів мотоцикл. Всі повернулися в той бік, і Домка Веретюк, придивившись добре, раптом заявила жваво:

— Йй же богу, наш бригадир! Товариш Сербін! Ось він скаже, що це за пшениця, сортова чи яка інша. Він же вчений агроном.

За спиною Сербіна — Каній. Вони на новому мотоциклі з коляскою, в ній теодоліт. Мабуть, щось обмірювали поблизу Щасливого.

— Добрий вечір! — привітався Сербін, зупинившись біля басанівської брички. — А ви чого тут, Гавриле Мартиновичу?

Обливач поважно відповів:

— По службі. Анастасія Пилипівна доручила дещо перевірити... А це ось, Ананію Тихоновичу, чоловік басанівський сортову пшеницю хоче молоти. Таке добро — і на борошно...

Басанівець ховав злодійкуваті очі.

— Чого ви причепилися?! Яку дали, таку й привіз. Сербін зібрав розсипане на землі зерно. Покрутив головою.

— Уся така?

— Я не придивлявся. Що дали, те й привіз.

Сербін звернувся до людей.

— Як ви думаєте, товариші. Може таке бути, щоб сортове насіння на трудодні розподіляли?

Дід Сокирко відповів ухильно.

— А як у них вся пшениця така. Як немає іншої?

Обливач зауважив:

— Помилка може трапитися... Комірник перестарався.

— А мені аби хліб. Моя хата скраю,— виправдовувався чорновусий.

Надійшов Оверко Бабрух, і котрась з жінок метнулася до нього, крадькома сказала кілька слів. Бабрух кивнув їй, мовляв, все зрозуміло.

Басанівський чолов'яга зрадів йому, як рідному.

— Оверку Павловичу, виручайте старого клієнта,— звернувся він до Бабруха, вимушено всміхаючись,— сумніваються ось деякі, чи не одурив Кирило Зубик советську власть, одержавши замість хліба чисте золото.

Оверко відповів досить стримано.

— Ви ж не з нашого колгоспу, товаришу Зубик. А чужих ми завжди перевіряємо, хто, звідки, чи для себе меле, чи, може, для комерції. Я то вас давно знаю. Документи ж якісь маєте на зерно?

— Оце так! Дожився,— ображений, він поліз в бокову кишеню, дістав товстий гаман, перев'язаний чорним шнурком.— Якого вам документа? Довідку від колгоспу? Бо в мене і паспорт є. Однією ногою я колгоспник, а другою — робочий клас. При кооперації працюю.

Показав все-таки паспорт.

— А ви ким, до речі, працюєте, Зубик? — зачепила чорновусого Домка Веретюк.

— Яка ти цікава! Ось мої руки, дивися, молодиче,— він простягнув Домці жилаві і порепані, з короткими цупкими пальцями, з наростами мозолів на долонях руки.— Підходящі?

Руки справили враження і на Сербіна. Руки свідчили на користь Зубика, тоді як його блудливі очі і вкрадливий голос викликали зовсім протилежне почуття. Зубикові руки трохи присовістили Сербіна. Може, й справді перед ним чесний трудівник, безневинна жертва чиеїсь плутанини. Найлегше звинувачувати, налякати людину.

— Добре,— мовив зовсім мирно, віддаючи паспорт Зубику.— Ми зараз подзвонимо у ваше село, і нехай там вирішують.

— От-от... Товаришеві Залужному подзвонить, і все з'ясується,— підморгнув Зубику Оверко Бабрух.— Вам Басанівку за п'ять хвилин дадуть.

— А контора далеко? — запитав Зубик, незадоволений цим поворотом справи.

— Ні. Кілометр, як навпростець.

— Молодому все близько, а старим ногам од печі до дверей сім верст. Своєю бричкою поїду, коли вже без цього обійтися не можна,— він почав мстити собі місце на передку.— Ускочив я, бачу, в халепу. Подякую красенько нашому голові за кондиційну, чи як ви її там називаєте. Краще кукурудзою брати, ніж отак митаритися, червоніти перед чужими людьми.

Побачивши, що Зубик зовсім не боїться свого голови Залужного, а тільки незадоволений затримкою, Обливач повірив йому. Трапилася помилка, і ніякої особливої провини за ним, Зубиком, немає.

Мабуть, так само міркували й інші колгоспники, бо всі потроху розбрелися — хто до своїх підвід, хто до колод. Обливач підійшов, нарешті, до Сербіна, сказав, чого приїхав.

— Дуже добре. Я знав, що є скарги на Бабруха, тому й заскочив оце... Але тепер ви уже самі розберіться.— Сербін взяв старого під руку і одвів трохи вбік.— Розумієте, Гавриле Мартиновичу, Бабруха за крутість звільнили, а новий товариш без нього не зміг поки що обійтися.

— Оверко — крутій, це правда,— згодився Обливач.— Але мірошник з нього неабиякий. Можна сказати — на весь район. З його вальцьовки корчинська чайна тістечка і торти до свят випікає. Пальці обличеш! А ще якби отаку пшеницю Оверкові дали, як басанівська! Йй-бо, на міжнародній виставці не совісно показувати борошно з колгоспного млина.

В той час, коли вони розмовляли, Оверко Бабрух одвів Зубика на бік і давав йому останні напучування.

— Боятися нема чого, вас буде двоє, ніяких свідків... Всі люди однакові, всім треба їсти і пити, і нема дурних, щоб відмовитися від такої дармівщини.

— Чужий він, нетутешній.

— А як нетутешній, так і янгол? Всі грішні. Гроші йому більше, як мені, потрібні, оженився недавно. А хліб — це завжди гроші.

— Десять пудів, кажеш, йому?

— Десять. Не тягнися. Треба... Вовк свою ногу од-
гризає, як у капкан потрапить. Чув? А Залужний ще
невідомо як подивиться. Часи такі, що він ризикувати
не стане.

— Чорти принесли мене серед білого дня.

— Вік учися... і так далі. Ну, паняй. З богом, як то
кажуть.

— А може, ти з ним поговорив би? Га! У мене са-
мого нічого не вийде.

— Ні, третій лишній. Пропонуй десять пудів. І друж-
бу на віки віків. Натяжни, що... О, нема коли, ідуть.
Пам'ятай, всі грішні...

Сербін вмовстився на бричці, залишивши мотоцикл
на Канія:

— Багато ви хліба заробили? — спитав, як рушили.

— Сімсот грамів на трудовдень. Не об'їсися. Як не
прикупиш, клади зимою зуби на полку.

— Є де прикупити?

— Аби гроші. На базарі усе є.

— А грошей скільки видали?

— Аванс. По чотири карбованці. Обіцяють ще по два.
Але то вже, мабуть, після Нового року.

— Виходить, у нас краще платять?

— Як де заведено.

— Кажуть, в Басанівці всі підряд багачі. Хати нові,
велосипеди. Звідки ж це?

— Приспособилися. Один одному допомагає чим
може. Так і живемо потихеньку-полегеньку. От ви, при-
міром, запідозрили мене. Свій час гаєте, мій. І все по-
пустому. Ніхто ж вам і в руку не плює. Одержав я цю
пшеницю чи на базарі купив — кому яке діло! В Баса-
нівку хоч вагоном привези, ніхто не питає, де взяв. Сьо-
годні я розжився, а завтра ти...

— Так і ви оце «розжилися» чи на трудовдень?

Зубик оглядівся.

— Но, ледачі! Вістя, вйо! Куди тепер повертати? —
тягнув з відповіддю, ніяк не міг наважитися на той
крок, підказаний Оверком. А відстань між ними і селом
все зменшувалася, ось уже й ставки почалися, птахи
спочивають на дротах. Який дурень придумав ці теле-
фони! Без них легше було.

— Закурити є? — спитав у Сербіна.

— Кинув. Хочу довго жити.

— Живи! Я не проти. Але і близьких не закопуй, дай і їм спокій. Людина людині друг, чув такі слова? Ну от... Я, приміром, нічого для хорошої людини не шкодую... Доведи, що ти мені друг, і я для тебе сорочку свою скину. Усім, що маю сам, поділюсь. І це не пусті слова, чуєш?

— Чую... Але не зовсім ваш докір розумію, товаришу Зубик, ніби я збираюся когось закопувати? Навпаки, виручити хочу... Чесно кажучи, якби не ваші руки... Я б не в Басанівку дзвонив, а в корчинську міліцію. Що пшениця крадена — це факт. Посівматеріал... Та я думав, може, комірник помилився. Нехай на місці у всьому розберуться. Чого ж ви ображаєтеся?

Зубик біля посадки притримав коней, мабуть, для того, щоб виграти час, підсвистував їм тихенько. Дивився на дроти.

«Ех, була не була,— сказав собі Зубик, бачачи, що село вже близько.— При людях не поговориш».

— Так що... Друзями будемо чи ворогами? — поклав важку руку на коліно сусідові.

— Що ви хочете цим сказати?

— Продаси мене чи домовимося по-хорошому? — рука все сильніше стискала коліно Сербіна, стискала і здригалася від напруження.— Обіцяв виручити... так виручай. Чуєш, ось мої умови. Десять пудів віддам... І кінці у воду. Ніхто нічого не знатиме.

— Не розумію... Кому десять пудів?

— Тобі. На нове хазяйство. Я все знаю про тебе. Не піднімай шуму, і все. Скажи, як хто в млині поцікавиться, що ти дзвонив, і в Басанівці підтвердили... Частково, мовляв, сортову пшеницю на трудодні видавали. Помилково, чи як там. А вночі змелемо. Вгадуй тоді — сортова вона чи звичайна... Ну, згода? Десять пудів, і ми квити. По руках? — обличчя в Зубика взялося плямами од збудження, очі звузилися, і в них з'явилося щось хиже, вовче, він не просив, а вимагав, наказував. Біла щетина на бороді і щоках најжачилася, як у дикого кабана.— Ну! — підганяв Сербіна.

«Так ось як ти заговорив!» — Сербін презирливо посміхнувся.

— Дешево ви хочете відкупитися...

— Ну, три мішки. Триста кілограмів. Ну?

— Комедія з вами.

— Всю бери. Хочеш — додому одвезу, хочеш у млин. Півтони пшениці, як золото, і вся твоя. Не дзвони тільки. Я не жадний. Спитай, скільки я Оверку Бабруху добра зробив. Я ще потрібний тобі буду, Сербін! Не закопуй мене...

Страх, і злість, і відчай — все змішалось в ньому, на губах виступила піна, мов у скаженого собаки, ще мить, здається, — і він загарчить, кине́ться на Сербіна.

Сербін аж кулаки стис, обурений до краю. Можна, виходить, мати одночасно мозолі на руках і гнилизну в душі. Ні, не трудівник перед ним, а злодій, негідник, покидьок суспільства. Таких нема чого жаліти. Попався, голубчик, відповідай...

— Замовкніть ви... Мені гидко на вас дивитися. Дякуйте своїй сивині, бо за такі пропозиції, якби їх зробив трохи молодший, б'ють і пити не дають. Ех ви, пережиток нещасний! Трухлявина віків... Ану, рушайте!

Зубик уперто дивився на Сербіна налитими люттю очима. Він уже збагнув, що помилування не буде, що цей молодик, котрого вперше сьогодні побачив, його найстрашніший ворог. Мстиве почуття раптом заволоділо Зубиком, скаламутило йому розум. Підвівшись, Зубик замахнувся і з усіх сил ударив Сербіна в лице.

— З дороги... — раптом несамовито заверещав він і рвонув віжки...

Але Сербін, падаючи, встиг схопитися за шлею і так повис...

Ще й ще раз вужем обплітався батіг навколо голови юнака, але він не випускав шлею.

Коні круто взяли ліворуч, бричка нахилилася, і кулі з пшеницею, що були в задку, миттю опинилися на землі. Та осатанілий басанівець не звернув на це уваги, він перішив батогом Сербіна, а за одно й пристяжну, і з його вуст вилітали страшні прокльони.

Удари сипалися на лице, на руки Ананія, батіг, як блискавка, ширяв сюди і туди. Коні дико хропли і ставали дибки, наче вовка почули за собою. Та ось Сербін затримав кінець батога, який замотався круг шиї, з усієї сили смикнув на себе, а потім відпустив. Зубик впав, наче збитий з ніг зустрічною вибуховою хвилею.

— Рятуйте... Вбивають, — волав Зубик вже звідкись з-під коліс.

З розсіченого в кількох місцях обличчя Сербіна стру-

міла кров. Він важко дихав і обтирався хусточкою, яка миттю зробилася червоною і мокрою, хоч викручуй її.

На крик з посадки вийшли якісь люди.

Ніхто не знав, чому раптом виникла сутичка між цими двома, до обох придивлялися, принохувалися — чи вони не перепилися, бува?

Хвилини через п'ять щасливівські хлопчаків вже рознесли по селу вість.

— Впіймали злодія! Злодія...

Злодій чи не злодій, лежить на землі перед щасливівцями людина. Чоловіки порадилися між собою, потім обережно підняли чорновусого, поклали на бричку. Підбрали чужу пшеницю і дивувалися, де така чудова вродила.

В конторі Сербін трохи причепурився, вмив лице. В його присутності подзвонили у Стернівку, вимагаючи, щоб негайно приїхала лікарка Чудновська. І щоб міліцію повідомили про те, що трапилося в Щасливому.

Почувши, що в чорновусого, мабуть, при падінні зламався хребет, Сербін тільки плечима здвигнув.

— Колись у таких випадках говорили — бог наказав. У мене, товариші, совість чиста. Я навіть рукою до нього не доторкнувся.

Зайшов у контору бригадир щасливівський Никифор Рубан. Голова кучерява, як у лева, дарма що не такий уже й молодий. Сина цими днями випроводжав у армію.

— Ай-я-я... Ну й розписав тебе. І як це ти дався, не поймаю.

— Батіг — то ще нічого. Міг і ножем... — підказав хтось.

Рубан присів біля Сербіна, дивився на нього батьківськими потеплілими очима, як на сина.

— Вредний чоловік цей Кузьма Зубик. Ми з ним колись уже мали справу.

— Та ну! А я думав, що його тут ніхто і не знає, крім, хіба, нашого Оверка, — здивувався Сербін.

— Після війни Кузьма Зубик вагарем робив на пункті «Заготзерно». Ми туди хліб вивозили. Таку високу вологість мудрогель виставляв, що ми змушені були десятою дорогою кущовий пункт обминати. На цілих двадцять кілометрів далі возили. В нього у ті роки, здається, в сорок шостому чи сорок сьомому, цегляний бу-

динок виріс у Басанівці. Народ у землянках тулився, а він розкошував.

— Мабуть, і ця пшеничка заготзернівська, де б він інакше взяв,— висловив хтось здогадку.— Їм для обміну виділили, а Зубик тут як тут...

Рубан зацікавився зерном, принесеним кимсь з вулиці. Розглядав неквапно, одну зернину розкусив — чи дуже тверда.

— «Миронівська», високоврожайна. А головне — зимостійкий сорт. Я у Шляховій, як на екскурсію їздив оце, бачив таку. Другий рік сіють, центнерів по тридцять п'ять беруть. А на Кубані, кажуть, і по п'ятдесят. Признаюся, мені і в голову не приходило, що Залужний її має.

— А може, не їхня? З сортообмінної дільниці?

Никифор Рубан підморгнув Сербіну.

— П'ять мішків, кажеш? Ну, чия б не була, а ми з тобою накладемо на неї своє вето. За що кров проливали!

— Залужний бунт підніме...— вголос подумав Ананій Сербін,— і потім — це ж речовий доказ.

— Для доказу досить і жмені. А решту розділимо — і в землю-матінку. Я для неї добре поле маю. Хазяїну борошном повернемо, ще й з процентами. Пізно, що-правда, сіяти, але нічого. Осінь тепла, прогнози задовільні. Ех, Ананію дорогий, недарма ти з Кузьмою зчепився. «Миронівську» врятував. І що воно за людина, дідько його знає! Ні крихти свідомості. Мов польова миша. Йому однаково, що гризти.

— Не дуже-то й однаково. З твердої, як ця, борошно буде, Никифоре Самійловичу, найвищих сортів. Губа у Зубика не з лопуцька.

— Губа, може, й не з лопуцька, Терентіївно, а голова... Все йому мало було, все гарбав. От і дійшов до ручки.

Незабаром Стернівка повідомила: лікарка виїхала, а дільничний уповноважений міліції прибуде завтра вранці. Середа поцікавився, як почуває себе Ананій Сербін.

— А нехай він сам скаже. Передаю йому трубку,— відповів Рубан.

Сербін вислухав Середу.

— Все гаразд, товаришу парторг.

А в самого щеміли свіжі рубці, залишені ремінним батоном басанівського злодія Кузьми Зубика.

Розділ двадцять другий

В небі над озерцями і плавнями придністровськими щодня курличуть перелітні зграї. Розкущені озими вкрилися мгичкою, а як тільки з-поміж хмар визирає скупе сонце, хліба весело світяться. З чорнолісся, яке на північ від Богодарівки, люди ще приносять повні кошики білих грибів і опеньок, а калюжі вранці вже беруться льодком. Коли вулицею гонять череду, тонконогі телички, бавлячись, трощать те скло і мукають голосно, якщо на них прискає холодна вода.

Серед школярів першими капітулюють дівчатка. На хлопцях костюми, картузи або кепки, рідко на кому шапка, а ровесниці їхні вже у зелених, червоних, синіх пальтах, у ботиках, або чобітках, пов'язані теплими хустками, декотрі вже й рукавички одягли. Нести важкий портфель голими руками таки не дуже приємно.

Зима на порозі.

У літа свої турботи, у зими свої. Не встигли з кукурудою впоратися, буряк заводський ще не весь вивезли,— частину забуртували на місці, а тут нові, не менш важливі діла наспіли. Ремонт сільськогосподарської техніки, вивозка добрив, агротехнавчання...

Якось Анастасію Лиманську і всю її ланку запросили до себе у гості механізатори. Зустріч відбулася у хаті Гордія Капусти.

— З чого почнемо? З чаю чи з розмови? — запитав Кіндрат Юхимович Полянничко.

— Одні нехай говорять, а другі чай п'ють,— запропонувала Ярина.— У мене однаково на всіх чашок не вистачить.

— Жінки — наші гості. Їм у першу чергу,— сказав Гордій.

— Та хіба сьогодні Восьме березня? — граціозно піднімаючи одними пальцями нову сукню, щоб не прим'яти, кругленька мов м'ячик Санька Томах вмошувалася поруч з Кутковцем. Червоні кліпси, червоні губи, червона стрічка у волоссі: модниця!

Ліворуч від Саньки сіла Віра Дембота: очі великі, немов здивовані, на пальці обручка, яку вона всім показує: «Бачите, уже і я заручена». Заміжня Одарка Панасюк, мати двох хлопчиків-близнят, скромно сидить під зеленим віттям китайської троянди.

Когось іще чекають. Поляничко поглядає на годинник, а Гордій Капуста у вікно.

Анастасія Пилипівна дивиться з свого місця на покуті. Наче всі, хто обіцяв прийти. Обіцяла і Василина Гевел, та, мабуть, посоромилася. Нічого. Вона новачок у ланці. Головне, щоб «кадровички» підтримали задумане нею і Кіндратом Юхимовичем. Щоб не злякалися. Он як береже себе Санька! І носик біленький, наче на сонці не був, і руки інтелігентні. Це ж у неї в кошику прибудний кіт нанюхав баночку крему «Метаморфоза» і поснідав ним. Що вона скаже, Санька Томах, почувши, ким невдовзі має стати!

Є, правда, добрий почин, пішла од них Ярина Капуста в учні до свого чоловіка-механізатора. Удвох на зяб орали, добрива транспортували. І не вмерла, і руки як руки, і вся чиста. Охайність, зрештою, від людини залежить, а не від роботи.

— Спізнюється Сербін. Доведеться починати чаювання без нього,— підвівся Кіндрат Юхимович.— Я ніби головуватиму. Присядь і ти, Ярино. Нехай чайок настоюється. Ось яка штука, дорогі наші жінки... і дівчатка. Ваша ланка передова, на першому місці в богодарівській бригаді і на другому по колгоспу. Врожай зібрали теж підходящий. Ось ці пироги і цукор, що на столі, і всяку іншу продукцію добували своїм трудом. Так от, спробували ми з Сербіним і з Анастасією Пилипівною по-хазяйському підрахувати, скільки пиріг коштує. Узяли два пироги. Один «спечений», так би мовити, вашою, жінки, ланкою, і другий — гордієвський. Вони з Грицьком Кутковцем — теж ланка. Механізована ланка. І що ж виходить?

— Як пироги однакові, то й ціна їм мусить одна бути,— упевнено промовила Віра Дембота.— Чи, може, начинка різна?

— В тому-то й секрет. І борошно те саме, і начинка, а ціна вийшла різна. Ти, Віро, мала добрі оцінки з математики. Ану? Перший пиріг коштує сімнадцять копійок, записала. А другий тридцять дев'ять...

— Ой, ви мене навмисне заплутуєте, Кіндрате Юхимовичу. Це вже не проста задача, мабуть, алгебраїчна...

Втрутилася Санька Томах якій кортіло вже покуштувати свіжих пирогів, що громадилися на великій тарелі.

— Яка там алгебра! Гордій машиною обробляв поле,

а ти більше руками. Зрозуміла? Про це ж і на врочистих зборах, пам'ятаєш, Петро Степанович доказував?

— А я не була на святі в Стернівці,— сказала Віра.— Ми з Никифором Самійловичем Рубаном, щасливівським бригадиром, аж у Шляховій гостювали. Он де люди живуть!

— Ну, ти ще нам про Шляхову розповіси. А зараз вирішуйте головоломку. Їх у нас, до речі, багато, але одна — найпекучіша. Трудодень. Чому він хиріє? Навіть з деякими додатковими не дуже густо виходить. Гектар масний, а пиріг пісний.

Ага, зачепив за живе! Ось уже й Одарка Панасюк слухає з більшою увагою. Кому-кому, а їй душа завжди болить, коли нема заробітку. Двоє дітей, мати стара, чоловік інвалід. Якби хоч війни або праці, а то так — від нещасного випадку. Глушив рибу гранатами, знайденими в старих окопах, і залишився без правої руки. Сторожує. Як вона не нагодує сім'ю, то хто ж. Прочула, ніби ліквідують їхню ланку, а плантацію механізатори самі оброблятимуть. З того дня неспокійна. До Лиманської зверталася, до Сербіна. Як буде з ними, жінками. Не мислила себе без роботи. Тому й прийшла сьогодні насторожена, тиха. Як почав Поляничко вести розмову про пиріг, загадувати дівчатам всякі загадки, розсердилася на нього: «Чого і свій, і наш час на дурниці марнуєш, чоловіче! Кажі про діло...»

Але бач, як повернув з пирога на трудодень. «Гектар масний, а пиріг пісний. Ну, чим ти, Кіндрате Юхимовичу, збираєшся мастити їх, наші трудодні?»

А він «мастив» їх просто. Знову говорив про дві ланки, порівнював, як вони в цьому році працювали, скільки чого виростили. Називав відомі їм цифри і невідомі. Те, що у Гордія Капусти гектар кукурудзи дав на два центнери менше, ніж у ланці Лиманської, це всі, виявляється, запам'ятали. А от скільки трудоднів нараховано за кожний центнер? Почули і не повірили. Вони, передовики, топталися цілим «табуном» там, де Капуста справляється удвох з напарником.

— Еге, дуже ви мудрі з вашим Гордієм,— розсердилася Одарка Панасюк.— У нас свій план, свої норми, а у нього свої. Тут руки, оці ось руки, а в Гордія залізна машина. Дайте нам...— і сама злякалася того, що було у неї на язиці. Виправилася трохи.— Нехай і за нас трактор

обробляє міжряддя, підживлює, пасинкує, гуляє з мотузком, як ми, коли треба провести штучне запилення...

І раптом Кіндрат Юхимович:

— А для чого ж тоді ланка?

— Справді, для чого?—розгубилася Одарка Панасюк.

Анастасія Пилипівна співчутливо подивилася на свою крашу помічницю. Співчутливо, але з посмішкою. «Ага! Загнав тебе механізатор у глухий куток».

Ніхто з дівчат не наважився чомусь відповісти Полянчику. Всі мовчали, ніби очікуючи, поки Одарка сама збереться з думками.

Пузатий, до блиску начищений, з відбитками старовинних медалей на боці, проплив самовар по кімнаті на витягнутих Гордієвих руках. Повіяло від нього теплом на людей. Ярина принесла чашки, склянки.

— Звиняйте, що у мене такий збір богородиці. Не встигли сервізу придбати. Нехай до Нового року.

— Ну, а чарочки для чого? Ага, он Гордій знову старається, сулію здоровенну несе.

— З наших вишень наливка, чиста, без градусів...—хвалиться Ярина, розставляючи чарочки.— Солодка як мед.

— Мені не треба,— відсунула Віра чарку, цокнувши по ній обручкою.

— Та не хмільна ж зовсім. Я цілу склянку вчора випила, хоч би що.

Лиманській подобається, що дівчата у неї інтелігентні, знають, як за столом поводитися. Нехай старші покуштують, а потім і їм дозволять. Та й то спочатку лиш пригубити можна, язик умочити, і не дай боже признатися, що тобі подобається. Краще скривися, мовляв, нічого такого, окрім чаю та молока, зроду не пила. Як уже перестануть звертати на тебе увагу, піде за столом святковий гомін, тоді маєш право і ти...

Санька теж відсуває наливку, крутить головою: «Не питиму». На самовар показує Гриші Кутковцю: «Чаю налий».

Лиманська підвелася — статечна, серйозна, як мати серед дорослих дітей.

— Ось як вийшло... Ярина була наша, а Гордій ваш, Кіндрате Юхимовичу. А живуть тепер разом. Нова сім'я, нова хата, нові й мрії, ми не в обиді, що ти, Ярино, кинула сапку. На те, видно, повертає... І на сапку не в обиді — вона своє відробила чесно. А ланка житиме! — Анастасія Пилипівна простягла над столом невеликі, але

сильні й проворні руки, наче хотіла пригорнути ними усіх до серця,— житиме... Може, саме сьогодні у нашої Ярини на новосіллі вдруге народжується наша ланка? Спасибі тобі, Ярино, що нас не забула, в новій хаті привітала. Будьмо! Беріть, беріть, дівчата, чарки. Сьогодні можна. У нашої ланки сьогодні з механізаторами заручини.

Заручини... Яке співуче, яке благородне, віще слово! В ньому барвінковий цвіт молодості, пахощі весняного бору і лісових квітів, посмішка милих вуст і ніжний блиск очей.

Аж просіяла Віра Дембота, володарка золотої обручки. Як приємно знати, що ти заручена. І всміхнулася одразу: «Ось як у нас! Цілою ланкою заміж виходимо». Ще не збагнула навіть до кінця, як то воно буде: чи об'єднаються всі, чи, навпаки, до їхньої ланки увіллється кілька механізаторів, але нове, обіцяне Анастасією Пилипівною, привітала од усього серця. Маленькими ковтками стала пробувати вишнівку.

І знову говорив Полянничко. Руки в жінок, як відомо, золоті, все вони вміють, ніякої роботи не бояться. Он і Ярина. Чи давно комбінезон одягла? А сама вже трактор водить, аж гуде! Гришу Кутковця відпускає Гордій після ремонту техніки на самостійну ланку...

— А що буде, як техніки на всіх не вистачить,— сумнівалася Санька Томах.— Сапки дядько Троян кує, а тракторів та комбайнів на нас не напасешся.

— Ти навчися спершу, а про машини є кому клопотатися.

Пізненько вже було, як прийшов нарешті Ананій Сербін. Він ніби чимсь збуджений, лице й досі в синіх рубцях.

Гордій Капустя сам налив Ананію чаю, підсунув ближче полив'яну миску з пирогами, Ярина зашарілася вся, коли Ананій, вітаючись, стис її руку, згадала, мабуть, плітку, пущену Олексієм Гевелом. Перед Ананієм вона з того часу завжди почувала себе ніяково.

Кіндрат Юхимович взяв з підвіконня пляшку з наливкою, яку сам і сховав туди од Григорія Кутковця.

— Твоя порція... Бальзам од усіх і всяких недуг...

— ...і неодмінний супутник дипломатичних переговорів,— продовжив у тон йому Сербін.— Ну, як виглядатиме спільне комюніке?

— Повне взаєморозуміння, товаришу бригадир. Якщо правління нас підтримає...

Санька Томах і Віра Дембота ловлять і руками, і вустами перші сніжинки, пересміхуються між собою, хтозна-чого радіють. За ними іде Грицько Кутковець. Не відстає, але й не обганяє. Свій чуб непокірний він притримує рукою, щоб не ліз на очі. Два верхніх гудзики чорної сорочки розстебнуті.

Старші йдуть окремо.

Стрункі саджанці на вишняківських садибах поробилися тендітними, непоказними. І ті, що трохи давніше вкоренилися, теж схудли, тільки на чорних з порепаними стовбурами дідівських вишнях є листя. Розлучитися з ним цим старим деревам так само боязко, як людині із своїми звичками, що мають віджити...

Поляничко дружньо поклав руку на плече Ананія.

— Я хотів запитати... Як там почуває себе дружина? Тебе ж, здається, підняли сьогодні, як то кажуть, по тривозі.

— Я одвіз її в корчинську лікарню.

— Уже одвіз?.. Ну й що ж? Не сказали коли?.. Треба було, дорогий, на все плюнути і залишитися там... біля неї. Ось так! Змолоду ми, справді, всі, мабуть, однакові дурні. Ну, як вам, люди добрі, це подобається? Йому мають народити сина, а він тут прогулюється зі мною.

Почувши, що Ананій вночі знову поїде до Корчина і вже буде там до кінця, Кіндрат Юхимович подобрішав.

— Я тобі сина, здається, пророкую? Не звертай уваги. Дочка — теж добре... Непогано, коли в сім'ї є і сини, і дочки. Щоб, як то кажуть, людському роду не було переводу!

Вихорець скаче та й скаче вулицею. Пустотливий і колючий, він зірвав з Ананія кепку. Ананій наздогнав її, обтрусив і натягнув на голову так, що шви затріщали.

Виталий Иванович Петлеваний

ДА ВЕДЬ ЭТО ВЕСНА!

Роман

(На українском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *Р. К. Пономаренко*

Художник *Б. В. Розанов*

Художній редактор *В. В. Машков*

Технічний редактор *Н. С. Глембоцька*

Коректори *С. Р. Смутьська, Є. Г. Тарасевич*

Виготовлено в Київській книжковій друкарні № 4
Державного Комітету Ради Міністрів УРСР по пресі,
Київ, пл. Калініна, 2.

Лінотипіст *М. К. Мироненко*

Верстальник *В. М. Филонюк*

Друкар *М. І. Белік, П. М. Юхименко*

Керівник палітурно-брошурувальних процесів *С. Т. Погребіцька*

БФ 06211. Здано на виробництво 5/ХІ 1964 р. Підписано до друку 8/І 1965 р.
Формат паперу 84×108¹/₃₂. Фізичн. друк. арк. 7,5. Умовн. друк. арк. 12,3.
Обліково-видавн. арк. 13,315. Ціна 55 коп. Замовлення 702. Тираж 30 000.
Т. П.—1965— поз. 189.

